

Адабият Дагъыстан

16+

ISSN 0235-0157

Тангчолпан

ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЧЕБЕР – АДАБИЯТ ВА ЖАМИЯТ-ПОЛИТИКА ЖУРНАЛ

Камал Абуков

2/2018

МАРТ-АПРЕЛЬ

Къутлайбыз!

Дагъыстан Республиканы Башчысыны 2017-нчи йыл 26-нчы декабрде чыкъгъан 303 номерли Указы булан республиканы алдында этген къуллукълары, етишген загъмат уьстюнлюклери ва кѣп йылланы боюндагъы пайдалы ишлери учун шаир, А.-П.Салаватовну атындагъы Къумукъ музыкалы-драма театрны адабият бѣлюгюню ёлбашчысы Багъавутдин Анварович Гъажиевге «Дагъыстан Республиканы халкъ шаири» деген гъюрметли ат берилген.

Багъавутдин Гъажиевни бу оър аты булан къутлайбыз ва яратывчулукъ ишинде уьстюнлюклер ёрайбыз!

Жангълман

Эки айда бир чыгъагъан чебер - адабият ва
жамият - политика журнал

Учредитель
Министерство
печати и информации РД

1917 - нчи йыл, 20 - нчы
августдан башлап чыгъа

Издається с 20 августа
1917 года

2
2018

март - апрель

Государственное
бюджетное учреждение Республики
Дагестан Редакция республиканских
литературных журналов "Соколенок" и
"Литературный Дагестан"

БУ НОМЕРДЕ:

КАМАЛ АБУКОВНУ 80 ЙЫЛЛЫГЪЫНА
К.АБУКОВ. Мен гюнагълыман, Марьян
(повесть).....3

АДАБИЯТ АХТАРЫВ

А.АБДУЛЛАТИПОВ, Л.ШАБАЕВА.
Камал Абуковну прозасы.....35
А.СОЛТАНМУРАТОВ. Макъалалар.....42

ПОЭЗИЯ

А.ЖАЧАЕВ. Сонетлер.....47
Б.ГЪАЖИЕВ. Шиърулар.....55

КАДРИЯНЫ 70 ЙЫЛЛЫГЪЫНА

КАДРИЯ. Шиърулар.....59

ПРОЗА

Я.БИЙДУЛЛАЕВ. Багъышла, намарт суй-
геним (хабар).....64

АДАБИЯТ ВАРИСЛИК

ШИХАММАТ КЪАДИ. Гьюсейинни кита-
бы (давамь).....72
БАЯНЛЫКЪ.....82

Баш редактор
Мурад Агьматов
тел. 67–16–31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
тел. 67–18–89

Редколлегия:
К. Абуков
А. Абдуллатипов
П. Абдуллаева
З. Акавов
С. Алиев
К. Алиев
Ш.-Х. Алишева
М. Гьусейнов
А. Жачаев
Гь. Оразаев
А. Солтанмуратов
М. Шихавов

Редакцияны адреси:
367025, Магьачкьала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия – 67–18–75
редакторлар – 67–18–89

ТАНГЧОЛПАН №2
на кумыкском языке
март - апрель

ЯШ КЪАЛАМЛАР

Н.АРСЛАНОВА. Шиърулар.....84

ОХУВЧУЛАНЫ ШИЪРУЛАРЫНДАН

П.МУСАЕВА. Яшав ёлдашымны эсделигине...88

ФОЛЬКЛОР.90

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Электронный адрес журнала:
tangcholpan@mail.ru

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Регистрационный номер ПИ №ТУ5–00354 от 09. 12. 2016 г.
Выданный управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр–т Насрутдинова, 61

Тангчолпан №2 2018

На кумыкском языке

Выход в свет 16.04. 2018 г.
Тираж 808 экз.
Заказ № 0403 Цена свободная.

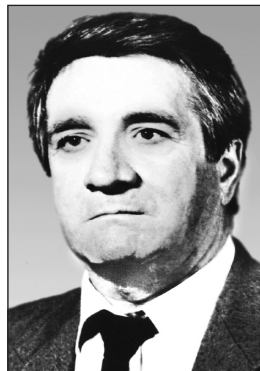
Печать офсетная
Бумага офсетная. Формат 70 х 108 1/16
Усл. печ. л. 8,4 Уч. изд. л. 8,7

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан. Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000 РД, г. Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Язывуну 80 йыллыгына

Камал АБУКОВ,
Дагъыстанны халкъ язывчусу

МЕН ГЮНАГЪЛЫМАН, МАРЬЯН

*Болма ярай,
Шунча азиз
Тиймес эди яшав магъа,
Яшавумну лап башында
Ёлукмагъан бусам сагъа.*

М. Атабаев.

Мени йылларым яш, санларым сав, ким де сукъланардай ишни башын тутгъанман. Уъюм-эшигим тюзелген, жанынга не герек деп турагъан къатыным, уланым бар. Мени яшавума кёплер сукълана. «Пеленчени яшы тюзелип-онгуп къалды хари», – деп айтагъанлар аз тюгюл. Тек о затлар мени къуwandырмай.

Къарагъанда сукъланып тюкюрердей, къызылы-къызыл, агъы-акъ, балкъып-бадырап турагъан адамлар бола. Сонг эшитесен, вуллагъ, ичинде авруву болгъан деп. Мени яшавум да шолай: тышдан къарасанг, менден насипли адам ёкъдай, ичимде буса кёпден берли терен дертим бар. Шо дерт бары да даражаларымны татывун алып тура.

Къурдашына сырын чечсе, адамны юреги солкъ бола, гёнгю ачыла. Бугюн мен де юрекдеги дерт тююн чечилгенни сюемен. Мен оъзюмню яшавумну, яшлыгъымны, юртагълюлеримни, сюйген къызым Марьянны гъакъында айтма сюемен...

Мен жагъил заманда атабыз терезени тюбюне гелтирип жие терек орнатгъан эди. Шо тирилип, бой салып, алив оъсюп гетди. Терек башлапгъы йыл чечек ачгъаны эсимде. Ача дегенде де ачдымы дагъы, къарагъанда гёз къамашардай ап-акъ болуп. Бир де башгъа тюгюл эди, къуда арбадан тюшген, акъ чиллелер гийген гелинден. Бизин посагъагъа аякъ баса турагъан гелинден... Сонг гечелени биринде, эсде ёкъ ерден, сувукълар тюшюп, къырланы къырав басып, шо жие терекни чечегин уышютюп, аявсуздан ерге тёгюп къойду.

Марьянны да, мени де сюювюбюз, гьона, шо жие терекни оьмюрюне ошавлу. Амма мен булай бир-эки сёз булан айтып кьоймай, болгъан ишни бютюн барын да сизге ачма сюемен. Бары да затны эсима алма, ойлашма сюемен...

Бу гече ойлашма заманым бар...

Бизин юртну ягъасында уьч акъ терек бар эди. Уллулар олагъа «юрт булан бир яшлы», – деп айтагъан эди. Шо гертими яда ялгъанмы, билмеймен. Амма шо тереклер юртумну яхшысына да, яманына да шагъат. Элни кьайгъылы гюнлеринде олар, бухари бёрклер йимик башларын сабур кюйде оьрге гётерип, маслагъат этгенлер. Шатлы гюнлеринде буса, бутакъларын, япыракъларын ойнатып, кьуванчгъа кьуванч кьошгъанлар. Уллу тамаша тюгюлмю: кьаравулчулар йимик, олар уьчевю де юртну уьч ягъында оьсген (дёртюнчю, гюнбатар ягъында буса оьзен агъа эди).

Къыбладагъысы къара гюнлени кёп гёрген, къара гийген къатындай кёп керенлер мунгайгъан, гёзьяш орнуна чыкъ тёкген. Неге тюгюл де, ол кьабурлагъа барагъан сокъмакъны уьстюнде оьсген эди. Юртда болгъан чакъы оьлю ону тюбюнден оьтген. Шо затлагъа талчыгъып буса ярай, ону башы тез кьуруду.

Гюнчыгъышдагъысы баш еллени алдында токътап, элге икълыкъ этген, кьабу еллерден кьувангъан. («Баш ел балагъ гелтирер, кьабу ел кьап толтурар».) Тёбендегиси буса юртгъа яхшылыкъ булан гирегенлеге кьучакъ яйып баш экген, намарт хыял булан гелегенлеге кьаш тююп кьопайгъан. Юртдан гетеген уланлагъа яхшы ёл этген, гёрюнмейген болгъунча алгъыш айтып, артындан къарагъан. Сапаргъа чыгъагъанлар бугъар савбол этген, кьайтагъанлар салам берген, сорашигъан.

Юртдан гетегенде юрекге сыйынмайгъан кьайгъы, ичим толгъан дерт булан мен де муну тюбюне гелдим. Терек магъа иелгендей, башымны сыйпайгъандай болду ва мен: «Олай затлар болагъандыр, инивюм. Бар, ёлунгуну Аллагъ тюз этсин. Кьайгъыны заман енгер... Амма яшсан кёп, яшсан йыракъ гетмеге...» деген шыбышлавну эшитдим.

Мен кьайтгъанман, шо терек буса оьзю тёнгек болуп ташлангъан... Йыракъ ерлерден ата юртума кьайтгъанда, тёнгекни кьырыйында да чонкьайып, оьмюрюмде биринчилей тарлыкъдым. О ерде Марьян ва гююп кюл йимик болгъан бизин сюювюбюз янгыдан эсима тюшдю. Бир нече йыл алдын яшнап турагъан, яллава йй гюнлер гюренинде кьой сиригъа ятагъан бу терек де энни тёнгек болуп ташлангъан сонг, яшавда бир зат да мекенли, бек, гьамангъа тюгюл деген пикрулар гелди. Шо заман мен бу терекни орнуна яш терек орнатарман деп негет этген эдим, амма шо хыялны гъали де яшавгъа чыгъармагъанман...

Юртну оьктемлиги, зорлугъу саналагъан уьч де акъ терекни бир огъурсуз авдаргъанны мен сонг-сонг билдим. Бизин сюювюбюзге ув кьошгъан да шо адам эди... Ёкъ, сёзню башындан айтмаса, арты англашылмас.

* * *

Бу иш мен тогъузунчу класда охуйгъанда башланды. Школада мен жамият кьуллакъларгъа егилип кьалгъан эдим. Шо заман учкомну председатели эдим.

Бир гюн ахшам, дарслардан сонг вожатый кьыз оьзюню класын кьалдыргъан. Мен де, баягъы, тергеме гирдим. Охувчулар байрамгъа йырлар

уыйрене болгъан экен. Мени гѳргенде, досканы алды булан эретургъан кызылар уялды. Бирлери алдына бакъды, бирлери бетин-башын бурду, тек йыр бѳльонмеди. Бугюн йимик эсимде бар: олар «Ёкъ болсун давчулар, тарыкъ тюгюл дав» деген йырны уыйрене эдилер. Бир вакъти шо йыр халкъгъа бек яйылгъан эди. Гъали алдындай, озокъда, кѳп йырланмай. Тек мен о йырны унутмажакъман. Шо арыкъ кызыланы инче тавушу къулакъгъа бусагъатда да чалына. Авузундан сариси де таймагъан жагъа балалар аш тилейгенде йимик, олар да яшавдан, дюньядан, уллулардан паракхатлыкъны тилей эди.

Объюм де билмей, мен бир кызыны бетине тикленип тургъанман. Къаравну гѳтерип болмаймы, нечикдир, ол терезеге бакъды. Бал тюсю чачлы, бурма самайлы, ала гѳзлю шо кызы къурдашларындан бойгъа эсли эди.

Шо гюнден сонг мен ону эс этеген болдум. Сонг охувун тергеп де къарадым: бары дарсдан дѳрт-беш кыймат булан юрюй, тек не этесен, орусча язывдан осал эди.

Библиотекагъа бардым, чебер китаплар да охумай экен. Класда олайлар дагъы да болгъан. Шо саялы да, вожатый булан да ойлашып, сбор этме токъташдыкъ...

Биз эртен, олар буса тюшден сонг охуй эди. Шо саялы да мен чыгъагъанда ол гелип тюпде табыла эди. Эсимде бар: Марьян коридорну багъанасына да таянып турагъан эди.

Бара-бара шону гѳрмесем, огъар ѳлукъмасам, бир зат етишмейгенде йимик талчыгъагъан болдум. Марьянны сююп къалгъанымны мен объюм де билмей эдим. Ол да магъа тергев береген, гѳргенде уяла туруп, «здрасти» этеген болду.

Бир зат болса бизин халкъ: «Вуллагъ, юрегим билип тура эди», – дей. Балики, юреклер сюювню де сѳзсюзгыс этедир? Сѳз десе де, о заман сюювню гъакъында къоркъмай ким сѳйлеп бола эди? Бизин школада сюювге уллу хорлукъ, айып, жиргенч ишге йимик къарай эдилер. Эсимде бар, арачысыны хантавлугъундан Загъраны кагъызы учителни къолуна тюшгени. Бир яревке етишдиргендир дагъы. Учитель десенг, савлай класны да жыйып охуй. Охуй дегенде де олай охуй чу: гѳнгю кюлеп, мысгъыллап, арада бир иришхат масхаралар да этип охуй. Загъра, пакъыр, гынкъ уруп йылай, сонг артда да чыдап болмай, къачып чыгып гетди. Шо гетгени булан школаны ташлап да къойду. Объю отличица эди...

Къалсынны десенг, гъабижай орагъан заманда Дина булан бир якъгъа гетип къалгъан деп (марны башгъа чыгъарып, сув ичме гетген болгъан экенлер), там газетге салып чыкыгъан эдилер.

Сююв чу дагъы язбашны гюлю йимик азиз зат. Бизде буса шо гѳзел гюлю таптап, янчып къоя эдилер. Бир-биревлер чи, гъатта къанып битмей, шо янчылгъан чечеклени уѳстюнде тобукъ уруп бийиме де бийий эди. Гѳз алдымда бу уылгюлер бар туруп, мен ачыкъдан-ачыкъ сыр чечип боламы эдим дагъы? «Учкомну председатели де болуп, пионер кызыланы башын-гѳзюн айландырып юрюген», – дер эди чи магъа! Уѳстевюне комсомолдан да къувалар эдилер. Комсомолдан айрылмакъ буса – мени учун яшавумдан айрылмакъ йимик.

Объктемлик менде болгъан зат тюгюл. Тек комсомол белет алгъан гюн менден кюр, менден объктем, менден гючлю адам ёкъ эди. Шо гюн объюм дюньягъа ес бусам ярай деп тура эдим.

Бюро геч битип, белетлени де бизге Хасавюрт райкомда гечсув, къашкъарала турагъанда берди. Яшлар барыбыз да жыйылып Яхсай ёлгъа чыкъдыкъ. Геле машинлер – токътатмай оътюп гете. Шо заман мен: «Къара да сен, шулар билмей дагъы биз комсомоллар экенни. Билсе, къайдан къойсун хари...» деп талчыгъа эдим.

Ахырда сбор болагъан гюн етишди. Баргъынча эки сагъат чы гъазир болгъанмандыр. Этиклеримни къарагъан адамны бети гёрюнердей йыртыллатдым. Яхшы тергемесе, ямавлары билинме де билинмежек эди. Иштанымны да дарсдан къайтгъандокъ яйывну тюрбуне салып, уьстюнде янтайгъан эдим. Не буса да эбе-хырлы болду. Тужуркамны да чангын къагъа туруп, тюрмелерин де юлкьдуруп йиберген эдим.

Къолну юрютгенде бираз тюртюлегенге шо гюн оьмюрюмде биринчилей сакъал да юлюдюм. Бетимни ер-ерин гесип ярахсыз этген эдим. Бары да зат тюзелген эди, тек хужу къалгъыр, ишни лепекем буза эди. Не этсем де артгъа къайтарып болмай эдим. Бичен жыягъанда гёргенсиздир: чубукъну бир яны чалынып, биревю янын айландырмасанг нечик бола? Мени чачым да лап шолай эди. Бир яны сыланып ятгъан, сол ягъым гёдекни тюрюю йимик туруп къалгъан, не этип де ятдырып болмайман. Сув да этдим, этсем де къуругъандокъ гётерилип къала. Мени онгарылагъаныма тамаша болуп, Юсуп къурдашым: «А яш, тойгъа-булкъагъа барагъанда йимиксен. Бир балагъынг чы бар», – деп тогъушду. Мен бу масхарагъа хыйлы талчыкъдым: «Билеми экен, шек боламы экен», – деп ичиме сувукълукъ тюрюп гетди. Нечакъы ювукъ адамгъа да сырымны билдирме суймей эдим.

Къысгъасы, жыйынгъа бардым. Школаны абзарына абат басгъандокъ, юрегим атыла башлады.

Доклад этегенде гётерилип класдагъылагъа къарайманмы?! Ара бёлмей чачымны сыйпай туруп, оьзюм язгъан докладны охуп тербеймен. Мен онча да уяла болгъанман чы, гъатта Фадеев язгъан романланы Шолохов язгъан деп айтып къойгъанман. Яшлар кюлеп йибергенде эс табып, мен о хатамны тюзледим ва къалгъан ягъына оьзюм-оьзюмню тутуп, эсим булан иш этме къасткъылдым.

Орус адабиятны маънасы гъакъдагъы шо сбор бара-бара кавланды, яшлар кёп соравлар берди, не китапланы охума гережни списогун тиледи, бирлери чыгъып оьзлер билеген шиъруланы гёнгюнден охудулар.

Сбор бек атив оьтдю. Тек не хайыр, Марьян шо гюн дарсда болмагъан экен. Ол экинчи гюн де гёрюнмеди, уьчюнчю гюн де... Сонг, дёртюнчю гюн, мен дарсдан чыгъып барагъанда, къурдаш къызы артымдан гелип: «Марьян авруп ята. Охума китап тилеген эди. Орус китап сизде ёкъму»? – деди. Мен адап къалдым. «Къарарман, тангала гелтирермен», – деп юрюп йибердим.

Нечик китап берейим деп хыйлы заман ойлашдым. Ахырда оьзюм башлап охугъан орус китапны, Арсеньевни «Тайгадагъы ёлугъувларын» тангладым. Нечик берейим? Савгъат этейими? «Булай онгай тюрюп турмас. Къой, савгъат этейим», – деп токъташдым. Савгъат чы этемен, уьстюне не язайым?

«Сюйгеним», – деп язайымы? «Гъашыкъ юрекден эсделик» дейими? «Сююв есири», – деп къол салайымы? Гъасили, яза-буза туруп бир кагъызны толтурдум. Ахырда бары да затны къоюп, къысгъартып: «Булай гиччи китапдан башласанг да, энниден сонг охужакъларынг уллу болсун», – деп яздым, тек къол салма болушлукъ этмедим.

Тангала болгунча ким чыдай? Алай алгасай юрегим. Шоссагъат школагъа чапдым. Тек, ажжалгъа талав йимик, дарс битмеген эди. Эшик алда бираз токътадым. Юрек дамп-дамп деп атыла. Онча да ура чы, гъатта эки къабат биналаны коридорлары шо тавушгъа ѳкюрегенде йимик. Бир де башгъа тюгюл, мен не этме гелгенни, не саялы мунда къарагъанны, яшыртгъын умутларымны дуллу-дюнья, бары махлукъ билегенден. Ахырда эшикни къакъдым да, звонок болгунча къарамай, китапны берип, тез ёюлдум. Шондан сонг орамларда ёлукъгъанланы да гёрмей, кычырагъанланы да эшитмей, манг зат йимик айлангъанман...

Юрегимдеги гыслер магъа рагъатлыкъ бермей, тек буса да о гъакъда гъеч гишиге айтмагъа мен болушлукъ этмей эдим. Гъатта къурдашым Юсупгъа да.

Юсуп да, мен де бир яшлыбыз. Бирче охума тюшюп, бирче школаны да битдиргенбиз. Биз бирче ойнагъанбыз, бирче Яхсайсувда кирингенбиз.

Юсуп къазархы булан жымчыкълагъа атышма кёп сую эди. Мени буса яралангъан жанлагъа бек языгъым чыгъа эди. Мен оланы уйге алып гелип, сув ичирип, аш увакълар берип, сав этме къарай эдим, ѳлсе оланы гёме эдим...

Юсуп мени бу хасиятымны осаллыкъ гёре, мен буса о этеген затланы хатирсизлик ва вагъшилик гысап эте эдим. Шо гъакъда биз кёп эрише эдик, гъатта бир нече гюн сёйлемей де тура эдик...

Арт вакъти мен Юсуплагъа аз барагъан болуп къалдым, неге тюгюл де ойларым, сюювом мени бюс-бютюнлей елеген Марьяндан къайры адам магъа тарыкъ тюгюл эди.

Бир гюн дарслардан сонг Юсуп тилеп мени ѳзлеге агъач гесме алып гетди. Шо гюн мен Марьянны гъакъында ойлаша туруп, балтаны бутума уруп къойма аз къалдым.

Ахшам биз киногъа бардыкъ. Кинодан сонг, къар япгъан шып орамлар булан геч болгунча гезедик. Юрт ягъада, Яхсайсув ѳзенни бою булан къарагъай сыдралар бар. Къарагъайлар гъали юхлайгъан дангылгъа къарай туруп ѳзлер де къалгъып къалгъандай, тынып токътагъан. Акъ къар япгъан Къумукъ тюз йимик эркин, генг гыслеримни мен юреке дагъы сыйышдырып болмадым ва, балики, шу табиятны, сонг да гъалал къурдашлыкъны гъакъында гёрген кинону таъсири булан ѳзюм бир къызны сюегенге Юсупгъа мюкюр болдум. Ол гъеч сёз айтмады, кысып къолумну алды.

Мен айтгъан затгъа Юсуп неге тамаша болмады?! Шеклик этеми эди экен яда ол ѳзю де гъашыкъмы?

* * *

Шондан берли Юсуп магъа кёмек эте башлады. Ол бир ахшам дарслардан сонг Марьянны орамгъа алып чыгып, уёуне оздура гетди. Мен де оланы алдын кыркъдым. Сайки, хапарсыздан ёлукъгъан боламан! Гъилла этегеним энни. Мурат – не этип де Марьянны къолун алмакъ. Шону бажармакъ о замангъы англавгъа гёре къызны ѳзюне ювукъ этмек бола эди. Алдын бир нече керен ёлукъгъанда бажарылмагъан эди. Бу гече атив багъана бар – Янгы йыл булан къутлав суратны берегенде, онгай тапма герек.

Юрؤйбюз. Ёл узун. Марьянлар юртну лап этегинде тура эди. Сёйлеп боламанмы? Уялагъандан къайры да, мени сирешегенимни башгъа себеби

де бар эди: юрекде намарт хыял да булан нечик иржайып сёйлерсен дагы! Ол сыймей, гёнгюлсюз этилеген саялы, мен шо кёол алывну да хыянатлык гёре эдим.

Бурунчакъга етишдик. Баягы, чал тюпде эретурдукъ. Ол бир абат алса, биз айрылабыз. Бир абат алса, мен ону артындан къарап къалажакъман. Бир абат... бир минут... Шо заман огъар суратны узатдым. Марьян открытканы буччагындан тутуп кёйду. Мен буса мюгълетден пайдаланып, ону кёолун тутдум, къутгъарылып къалыр деп, уьстюнден биревю кёолумну да къапладым. Ол силкинди. «Гъуя!» деп сесгенди ва сыпкырылды. Ону салкын, солакъ йимик токъ ва йымышакъ кёолун бусагъатда да сеземен. Ондан берли аз адамны кёолун алгъанманмы!

Гечени узагына тюш-тюл булан талашып чыкъдым. Марьян бизин уйлени сибирип, жабарларына шере берип айлана... Бирденден уйню орта аркъалыгы сына, кълкы чёге. Мен къркыуп уяндым.

Тек Юсуп бизин аралыгыбызга рази болмай эди. Ол: «Кёолун алгъан булан битип кълмай, артын да гелтирге тарыкъ», – деп тувгъан эди. «Кёолга уйретип кёйма герек... Гъатта асав кёунанлар да уйрене».

Арадан заман гетген сонг, Юсуп сёзден-сёз чыгъарып: «Гъали де оьпмегенмисен?», – деп тамаша болду. Мен башым булан икрам этдим. «Гъабас, – деди ол. – Бек гъабас! О чу кызыаш. Кызлар буса чартлап-чачырап барагъан уланланы сюе. Сени эдебинг де, сюювюнг де олагъа не аварадыр? Гъали багъар бир гебинсизге, кълырсан бозарып». Мен Юсупга бир сёз де айтмадым, тек тамаша болуп ону гёзлерине тигилдим. Гёнгю кюлейгендей гёрдюм ва бурулуп чыгып гетдим. Маънасын англадымы, англадымы – о ерин чи билмеймен.

Шо кыздан магъа кеп чегив, ону саны, ону толуп гелеген къркърасы тюгюл, яшлыгы, гъислери, сюювю, иржайыву, гёзлерини йылтынлары. Дюнъяда, бир юртда, магъа ювукъда, сюйсем гёрюп болагъан ерде барлыгы да таманлыкъ этегенни Юсуп англама сыймей эди. Ону сорайганындан ялкып, ахырда мен «оьпдюм» деп кёйдум. Юсуп мени инбашыма кългып: «Кългъан зат! – деди. – Къоччагъымсан».

Арт вакъти Марьян магъа сувукъ кълрайгъан болду, хапарсыздан ёлукъса да, кълкыгып гете эди. Ону магъа хатири кългъан болгъан. Юсуп да, мен де нечакы тилесек де, ол мени булан гёрюшме рази болмай эди.

Бир ахшам ол дарсдан чыгъагъан вакътиге биз орамда Марьянны алдын сакълап турдукъ. Бурунчакъда биз хыйлы кълтдыкъ. Сонг кълрайбыз, кёолтугъунда китаплары да булан астаракъ гелеген Марьянны сюлдюрю гёрюндю... Ону арты булан буса эки улан чаба-ёрта геле. Бириси Хасай, биревюсю кърдашы хорда Ата. Хасай бизин гёрмей ва Марьянны артындан етишип, ону токътатма кълрады. Марьян сыпкырылма сюйдю, Хасай буса эки де кёолларын да яйып, ону алдын кълркып эретурду ва уьстюне юрюп кълчакълама айланды.

Шо мюгълетде Юсуп ону уьстюне атылды, мен де чабып ёлгъа чыкъдым. Марьян сыпкырылып кълчды. Биз буса ябушуп йибердик. Олар ур, биз ур этип хыйлы тёбелешдик. Председателни уланы Хасайга кёп гюч болгъанга ошай эди. Ол кълралгъан ерлерин гёрсетме уялып, сав жума орамга чыкъмай турду.

* * *

Хасайны мен яшдан берли, бурнундан агъызгъан бурунпогъун сибирип бажармайгъан заманындан тутуп таныйман. Ол школагъа менден алда тюшсе де, дёртюнчюню биз бирче битдик. Мен охувумну узатма ят юртгъа гетдим, о уйде къалды. Ону къызгъандылар, ону аядылар. Ят ерлерде чомучдан тартылажакъ, ач къалажакъ деп къоркъдулар. Тек ол бир де ач болмагъан, ачлыкъ не экенни де билмеген.

Давдан сонггъу къыт йылларда бизге мичари гесек де етишмейгенде, ол ап-акъ экмек ашай эди. Биз, ону ёлдашлары, ачдан агъарып, башыбыз айланып халта-хулта чайнайгъанда, ол папкасындан кюрзелер чыгъарып най-най эте эди. Биз, ону тенглилери, амалсызлыкъдан аркъаларын, тирсеклерин ямав япгъан бёз гёлеклер гиегенде, ол сура гёлек гие эди.

Байрам къыдырагъанда юртлу къатынлар бизге къозлар, минавлар берип, ону кесе авузларына сукъланагъан болуп, йымырткъа сугъуп къоя эди. Председателни уланы тенглилери булан ябушса, биревлер ян тартып, йыгъылгъан ерде, уьстге чыгъып къала эди. Шолай эрикген ол ахшамдан гече орта болгъунча складны алдында уьлепе унгъа эретургъан бизге мысгъыллап холалар ата эди.

О девюр олайланы къутуртагъан девюр эди. Киринип турагъан яшланы Хасайны атасы, колхозну председатели, ат къамучу да булан ишге къувагъаны эсимде бар. Къып-къызыл этип гёзлерин де, гёк тор атны уьстюнде де оралып, итге айтмасны айта туруп, ол бизин, бузавланы отлавгъа гъайдайгъанда йимик, авлакыгъа къува эди. Шо заман оьзюню яшы буса лагерде эди.

О заманларда председателни кёп гючю бар эди. Атасы оьзю де, ону уланы Хасай да юртгъа нечик де, сав дюньягъа есбиз деп тура эдилер. Бир керен биз экскурсиягъа баргъанда, Хасай туфлисини чалывун байлайман деп рельсге олтургъан эди. Арекден гелеген поездни гёрюп, яшлар огъар: «Тур! Тай!»,– деп къычырды. Хасай буса оьктем кюйде: «Не къычырасыз! Мени таптамажакъ. Мен кимни яшы экенни олар билмейми!» – деп къойду.

Тек бу сёзлени эшитген учитель, ону къолундан тартып, темир ёлдан тайдырды...

Олар оьзлени гючюне шо даражада гъайгев базаына эди.

Тек яшав ерленген ат йимик зат. Минген адам гъатдан оздуруп йиберсе, чююп уьстюнден тюшюре. Хасайны атасына къысмагъа шолай этди, ишинден тайдырды. Уланыны инбашлары къысылды. Сонг трактор булан сув ташып юрюдю, колхоз биченлеге къаравул этди.

Артда да Хасай арбачы болду. Юрт ерде арба бек пайдалы зат. Арба екген къырдан бош къайтмай. Бичен болсун, агъач болсун, емиш болсун, алып геле. Отлап тойгъандан сонг да, боюнсада турагъан кюйде, ёлну эки яны булан битген отлагъа узатылагъан оьгюзлер бола. Хасай да шолай тоюнмайгъан зат эди.

Яшёрюмлени татавул къазма йиберегенде, Хасай райкомгъа барып арзлар этип, авруйман, оьлемен деген кант булан баш къачырды. Бир тюрюлю гыллалар булан ол армиядан да къалды.

Ашлыкъ къайтарывну вакътисинде Хасай не амал этип де, комбайнгъа тюше эди. Къышда, ремонтну заманында буса ону МТС-ге къувалап йибериш де болмай эдилер.

Комсомолгъа алма къарагъанда, ол:

– Бийх, не этейим мен онда? – деп гёнгю кюлеген.

– Не этегендир, ал сыдраларда...

Гелген адамны сёзюн бёлюп, Хасай дагъы да:

– Бары да ал сыдраларда болуп къалса, ортада ким турар, – деп кюлемсиреген. – Бизинки не болсун, батракъ тайпа. Булгъанып уйренгенбиз... Бизге ортада бусакъ да айып тюгюл.

Сайки, рагъмулу, простой, саламатлы адам болуп гёрюнме суйген. Амма гъакъыкъатда буса алдынлыкъны да, яхшылыкъны да гъеч башгъагъа къояжагъы тюгюл.

Ёкъ, ортада болмакъ – ону учун жавапдан баш къачырмакъ бола, рагъат, паракъат яшамакъ, урламакъ, сормакъ бола.

Биз, ону тенглилери, яшав гъакъда, гележегибиз гъакъда ойлашагъанда, ол токъташып битген эди. Биз, ону тенглилери, охума барма харж тапмай айланагъанда, ол къатын алма деп къызылланы тёшей эди. Биз, ону тенглилери, институтлар сайлайгъанда, ол къызлар сайлай эди. Биз, ону тенглилери, студентлер болуп, гирип турма мююш излейгенде, ол юртда уйлер-эшиклер, мюклер тизе эди.

* * *

Бир тайпа туврачаплар жывым болма да къоймай, къартыкъланы отгъа атып тербей, сонг: «чиркиди-чиркиди», – деп, ялынгъа къаравлатып, кюлю-кёмюрю булан ашап къоялар.

От сейир болду. Барыбыз да айланып олтурдукъ. Кимдир бирев йыр башлады, къалгъанлар артын гётерди...

Марьян менден ареке олтургъан эди. Бир-бирде, ялын осал болгъанда, тютюнню геленткисинден мен ону гёрмей де къаламан, сонг буса юваш ел эше, кесевлер иржая ва ону бети янгъдан ярыкълана. Шолай заманларда бизин къаравларыбыз къаршылаша эди.

Магъа атив чиркиген уллу бюртюкю гъабижай тюшдю. Мен ону сындырдым да, учун оъюме къоюп, ломай ягъын Марьянгъа атдым. Барып этегине тюшдю. Ол иржайды ва алдына багъып къалды.

Геч болду. Биревлер эснели, биревлер саякъ-суякъ шанкъыллама башлады. Муна мени алдымдагъылар турду. Яннавурумдагъылар да хозгъалышды. Марьяндан да, менден де къайры бир къыз къалды. Тек шо къалгъанны суймей эдим – уштукъул зат. Артда ол да гётерилди, шону булан Марьян да. Очакъ есси болуп янгыз мен къалдым. Къошдагъы къаравулдай, къотандагъы къойчудай къыр авлакъда яп-янгыз къалдым.

Яшланы тавушлары сёндю. Айлананы шыплыкъ къуршады. Булай кёп заман гетгенми, аз гетгенми – билмеймен. Тек артдан таба, халта-хулталаны хашыллатып, биревню абат алывун эшитдим. Бурлукъдум – иржая туруп къарангылыкъдан Марьян чыгып къалды.

– Не ойлашасан?

– Ай, просто.

Бу гелип янымда олтурду. Хыйлы заман арагъа сёз чыкъмады. «Неге гелдинг»? – деп мен де сорамадым, «Неге олтурасан»? – деп ол да айтмады. Экибиз де отгъа тикленген кюйде турдукъ...

Сонг мен аркъамдан созулуп ятдым. Ол олтургъан кюйде къалды. Шо

гече йимик юлдузлу гечени мен бир де гөрмегенмен. Уллулары, бюртюк йимик увакълары... Кёк гёз-гёз болуп кълган.

«Бир-бирде нюр ява», – дей уллулар. Ява буса шо гече ява болгъандыр.

Сабанлыкдан оьтеген арба ёл йимик, аламны ярып гетеген Каба ёл... Бир де башгъа тюгюл уллу аэроплан гюнесув себи гетгенден...

Муна, ел уьфюргенде учгун йимик, бир юлдуз тебен учду ва йыракда къамушлукгъа чомулду...

– Бирев оьлдю, – деди Марьян ва терен тартып кюстюндю.

– Нете?

– Гъар адамны юлдузу бола чы... Адам оьлсе, юлдузу да сёне...

Гертилей де, халкъда шолай ёрав бар. Марьян о затлагъа инанамы экен дагъы? Инана буса да ярай... Къайырмас...

Гъали де кёп затны билмейген, гечеги къарангылыкдан титирейген, бырынгъы ёравлагъа инанагъан бу кыызгъа мени юрегим айрокъда исинди. Ону нарыста йимик баврума басмагъа, чачын-башын сыйпама, йылы сёзлер айтып кьучагъымда юхлатма сюйдюм. Тек тарыкълы заманда сёз де кытай чы...

– Герти буса, – дедим мен, – оьзюнгню юлдузунгну гёрсет чи.

Марьян кёкге къарады, сонг бираздан инбашларын кысыды.

– Гёна, – деди ол юзюкню къашы йимик лансыллайгъан Зугъра юлдузну гёрсетип. – Сеники къайда?

Мен гётерилип олтурдум ва ону чачын сыйпап:

– Муна, сенсен, – дедим.

Ол я сесгенмеди, я кьолумну тайдырмады.

– Сени не муратларын, не хыялын бар? – деп сорады.

– Мен шаир болма сюемен, Москвада университетде охумагъа сюемен.

Тыш уьлкелени... сав дюньяны гёрмеге сюемен.

– Буса юртда яшама сюймейсен дагъы? – деп, Марьян мени сёзюмню бёлдю.

– Юртдан мен айрылмажакъман. Геле туражакъман... Сени не хыялын бар?

– Мен доктор болма сюемен. Тек мен гъар заманда да юртда яшажакъман. Шагъарланы мен сюймеймен, неге тюгюл де, шагъарда булай шыплыкъ, булай юлдузлу гечелер болмайдыр...

– Докторлукъ негер тарыкдыр сагъа? Сагъа музыкальный училищеге, сонг консерваториягъа барма тарыкъ. Шонча тизив тавушунг зая гетежек, йырлап уьйренмесенг...

– Уьйренме негер тарыкдыр. Мен булай да боламан йырлап... Муна, тынгла чы, – деп, Марьян, аста тавуш булан, йырлап башлады. Шо йыр Къумукъ тюзде бир-бирин тас этген эки гъашыкълны гъакъындагъы халкъ йыр эди. Бираздан Марьян йырын да бёлюп:

– Буса сен школаны битгендокъ, юртдан гетме сюесен дагъы, – деп кюстюндю ва магъа пашман къарады.

Мен ону тас этерден бир тамаша кьоркъдум ва:

– Сен бар туруп юртда, мен бир ерге де гетмежекмен, – дедим.

Марьян узатылды, сёнюп барагъан жыжымлагъа уьфюрдю ва аста тавуш булан йырын давам этди.

Гъали магъа шо гечени къайтармакдан, бирдагъы керен Марьянны тавушуна тынгламакдан артык зат болмас эди!

* * *

Марьян булан мени аз-кёп, тек унутулмас эсделиклерим бар. Оланы кёплерин бирев де билмей, гьатта Юсуп да. Башгъа гиши билсе, шо татли тюшню бёлюр деп кьоркъя эдим...

Бир ахшам арып-талып, терлеп-бишип, аякъмашиним булан юртгъа гирип гелемен.

Ариденокъ да кёпюрде жыйылгъан кызланы сюлдюрлери гёрюндю. Тувар алгъа чыкъгъан буса ярайлар. Шоланы гёрген сонг чу бары гючюмню салып кысдым. Етишмели мен де болдум – кызлар кынкъылыч ойнайгъанда йимик кьоллашып, алдымны кьыркъып кьойду. Онча да гючлю тормуз бердим чи, гьатта машинни арты чююлюп, оьзюм учма аз кьалдым. Дёгерчикни резини чаналамакъны гючюнден ирип, ёлда сылама сюртгендей къара гыыз этип кьойду.

Кызланы арасындан шо баягъы уштукъул:

– Къайсыбызны сюе бусанг, шону алдынга да миндирип айландыр. Дагъы ёкъ эсе ёл ёкъ, – деп алдыма гелип кьагъылып кьалды.

– Кьоймажакъбыз!

– Гетмежек! – деп кьошду оьзгелери де.

Уялып алдына багъып токътагъан Марьянны мен гъали эс этдим. Не кюлеп, не кьарсалап болмай токътагъан, мен де кьалдым адап. Булар этеген масхарами-гертими, герти буса, кимни миндирейим? Буланы арасында магъа Марьяндан аявлу адам ёкъ. Тек миндирип ону алып гетмек – юртгъа-элге хабар яймакъ. Ол минме де минерми, уялмай?

Машинни ону кьурдаш кызына багъып бурдум ва: «Юрю!», – дедим. Ол назланып турмады. Миндирип ягъагъа багъып гъайдадым. Агъ, шондан аякъларым бир чанчып йиберди дагъы! Тамур-тамурумда теллер ойнатагъандан башгъа тюгюл эди. Токътагъанда бары да арыгъаным чыкъгъан экен. Бираздан сонг уюп, авуртгъаны унутулуп да кьалды. Тек ону узакъ айландырма мени гючюм ёкъ эди. Мени мурадым – Марьянны алып чыкъмакъ, шу гюл тёшевлю, кызыл, бёрюгёз накъышлы, яшда сютден тойгъан кьозу-улакъ йимик оьзюм кьучагъында эркелеп ойнагъан авлакъланы гёрсетмек, шу язбаш елни эшивюн огъар да сездирмек. Шолай ойлаша туруп юртгъа бурдум. Етишгенде кызлар дагъы да алдымны кьыркъды:

– Чыр! Чыр! – деди олар.

– Сен бизден ялгъан булан кьутулмассан. Муну миндир! – деп, Марьянны алгъа теберди уштукъул.

Билмеймен кьайдандыр, шо мюгълетде юрекге, эсирген адамда йимик, уллу къайырмаслыкъ, уллу тавакеллик гелип кьалды. Олтуртуп алдымда да, тувра ёлгъа онгарылдым. Кьоргъашындай авур бутларым кьувдай енгил болду, къавшалгъан кьаркъарам кьушдай алгъа талпынды.

Марьян эки де кьолу булан рулну да тутуп олтургъан, тувра алгъа къарагъан. Тек ол кьувана ва шо кьуванывну ичинде сакълап болмай иржая. Чалтлыкъдан, бизин барышдан кьувана.

Муна кызланы кычырыкълары эшитилмейген болду, юрт ягъадагъы Агъа мисгинни уью артда кьалды, бабиш-къаз кёллерден оьтдюк. Бары да зат: уйлер, тереклер, яшыл майданлар, арбалар бизге ёл бере, алгъышлай ва артыбыздан кьол силлей, – деп эсеме геле.

Насибим бугюн кьолумда. Насип – чыны савут йимик зат. Тюшюрдюнг – увалып хум-хуват бола. Ону бирикдиреген уста ёкъ. Ѓали мени алдымдагы да кызы тьогюл – варакъ. Насибим кьуюлгъан варакъ. Мен ону асырайман, аяйман, тьошюрден, сындырардан кьоркъаман. Бек тутмагъа сююп алгъа багып янтаяман. Ону гюн тьошген бойну, токьмакъ болуп жыйылгъан чачы мени кьойнума гире. Ону тынышы, ону кьаркъарасыны йылыву мени ойларымны бёле. Магъа дагы бир зат да тарыкъ тьогюл. Яшавдан, кысмадан, Аллагъдан, бир тилегим – бизге четим этмесин, бизин шу кюйде алгъа, йыракъ гетмеге, яшавдан кьуванмагъа кьойсун!

Алдыбызда йылан йимик бурула гетеген асфальт ёл, батып барагъан гюнню кызыл шавлалары ёлну кызыл дарай япгъандай боягъан, кызыны гёк касынказы елпиллей, бетимде ойнай.

Биз гъали учуп турабыз, гьюрюлердей кёкде саркъабыз. Башгъа дюньяларда гезейбиз...

Шу арада артдан таба ели-толпаны булан гелеген машин, бетибизге ялын уруп оьтдю. Бурнубузгъа тьютюн, май ийис ва чанг урунду.

– Не бек бара, – деди Марьян.

Мен бирден айыкъдым. Учма чы нечик де, гъатта ат арба йимик аста барагъаныбызны англадым. Ёкъ, бизден алгъа чыгъагъан жан болмас. Бетибизге чанг урдуруп ярамас. Шонда гючюмню-гюнюмню салып, бары да ягъымны жыйып, педаллагъа баса башладым. Машин шайлы йыракъ гетип бара эди. Мен де кьошаман. Марьян мурадымны анлагъан буса ярай эди:

– Аста кьой, – деп тилеп башлады.

Ону тилеги магъа языкъсыныв, гёнгюн алып, маслагъат этив йимик чалынды. «Ёкъ, кьойман», – деп ойлашдым.

Алдыбыз булан чанг уруп барагъан машинден оьзге затны мен унутдум.

Марьянны кычырыву магъа тьошдеги шыбышлав йимик эшитиле эди. Булай нечагы заман гетгенни мен билмеймен. Тек машинге шайлы ювукъ болдукъ. Он абат кьалды... беш... уьч... муна, кьол узатса етише.

Мен эс тапгъанда – ёл ягъадагы чагъылны уьстюнде ташлангъан аякъмашинни ва сыпаты там йимик агъаргъан Марьянны гёрдюм. Ишни англап битмей, мен иржайдым, ол да иржайды. Гётерилдим – машин чи аркъагъа оьрленип де бара эди. Уьстюмню-боюмну кьакъдым. Бирден Марьян:

– Гъуя, тирсегинге не болду? – деп уьстюме чапды. Гертилей де, кьан агъылып бармакъларымдан тамып тура болгъан.

– Ай, аз затлар, – дедим мен кьол силлеп. Марьян чечип косынказын:

– Байлама тарыкъ, – деди.

Шо чилле косынказы батдырма, кьангъа бояма яраймы дагы? Ёкъ! Кьолум уьзюлюп тьошюп кьала буса да дамгъа да тийдирмен.

– Тарыкъ тьогюл, кьой, – дедим мен ва кисемден явлукъ чыгъарып ярамны кысдым.

Биз юртгъа гиргенде, тувар да орамлагъа яйылып, кызылар да якъ-якыгъа чачылып битген эди.

О заманларда сюйген кызындан оьмюрлюкге сёз алагъан адат бар эди. Тек шогъар мен тергев бермей эдим. Неге тьогюл де, антлар булан бегетмек, мен англайгъан кюйде, юрекде чийсынлыкъ болмакъ, шеклик этмек, бош затны алданокъ киришлер булан тутдурмакъ. Менде буса бизин сюювге

шеклик ёкъ эди. Ондан къайры да, къызъаш оьмюрлюкге сёз бермек онча да уьйренчикли болуп къалгъан эди чи, гъатта биревлер шону маънасына тюшюнмей, наз учун, хабар учун эте эди.

Къысгъасы, сёз алмайгъан улан да, сёз бермейген къыз да ёкъ эди. Амма бираздан къарасанг, антын унутуп, оьзлер тюпден таба башгъалар булан иш юрютуп йибере эди. Мен шо затланы ушатмай эдим.

Оьмюрлюкге сёз берген сонг, сурат ва къольявлукъ береген адат да бар эди. «Пеленче досундан явлукъ алгъан», «тюгенчеге сурат гелген!» – деп юртда авул-авулгъа, кёрюк-кёрюкге, сют машинлеге яйылып гете эди. Хабарны чы мен де суймей эдим, амма Марьяндан сурат тиледим.

– Нете, суратсыз унутуп къаламысан? – деп кюлемсиреди ол.

– Узакъ къалмай гетемен чи.

– Берирмен гетегенде, – деди Марьян.

Шолайлыкъ булан къалып да къалгъан эди. Бир гюн магъа школаны бурчунда ёлугъуп,

Марьян:

– Къольявлукъ тигип битдим сагъа, – деди ва къызарып, гетип къалды.

Шондан сонггъу дарслар мени къулагъыма гирмей эди. «Сюювню, гъалаллыкъны явлугъу... Мени учун иш этип тикген... мени сююп тикген...» Булай ойлаша туруп, мен оьз-оьзюме иржая болгъан экенмен.

Переменада Юсуп магъа:

– Бир ерде шиъруларынг сама чыкъмагъанмы, сен бугюн шат гёрюнесен, – деп сорады.

– Оьрден ал бираз, – дедим мен.

– Мотоцикл алып сама да къоймагъанмы сагъа?

– Дагъы да оьрден ал!

– Вагъ, буса «Москвич» машин утгъансандыр.

– Дагъы да оьрден ал!

– Ондан артыкъ дагъы не болажакъ? – Юсуп ойлашды, ойлашды. Сонг эс табып:

– Балики, язгъан затларынга сразу Государственный премия берип къойгъандыр?!

– Ёкъ, – дедим мен. – Марьян явлукъ тикген магъа...

Юсуп бузулду. «Ай, сени», – деп къолун силледи, тек мени гёнгюмню аяп буса ярай:

– Вуллагъ яхшы, – деди, сонг бираздан тамаша болуп:

– О сени гелешмишингми дагъы? – деп сорады.

– Гелешмиши болмаса ярамаймы? Просто дослукъ учун, сююв учун...

– Сен менден бир затлар чы яшырасан... Балики, сиз белги берип де битгенсиздир... Тойну гюнюн сама билдирерсен бугъай.

Юсуп хатиржан болуп сёйледи. Неге экенин мен билмедим: гюллейми, яда гертилей де, мен оьзюнден сыр яшыра деп ойлашамы?

– Институтну битмей туруп, мен къатын алма хыялым ёкъну сен билесен чи, – дедим мен ону гёнгюн аяп, юваш кюйде.

Шо гюн биз тюкенден Марьянгъа берме сайлап, лап арив оювлары булангъы таракъ алдыкъ. Мен де досума эсделик къоймагъа сюе эдим...

* * *

Экзаменлер битди. Бугюн йимик эсимде – июнну 25-нде аттестатлар алывгъа байлавлу болуп школада уллу вечер оьтгерилди. Шо жыйында Марьянны оьзюмню яннавурумда олтуртма, ону булан бир тепсиден ашама, урушдуруп аякъ гётерме, ортагъа чыгъып бийиме сюйген эдим. Къой, мени нечик атив досум барны бары халкъ гёрсюн! Мен шо гюн оьзюмню нече де уллу даражагъа етишгендей гьисап эте эдим. Къуванчымны, шатлыгъымны сюйген къызым булан оьтгермеге гьасирет эдим. Тек бизин юртларда, бизин халкъны арасында олай ачыкълыкъ къайдагъы затдыр?! Муна шу якъларын ойлай туруп, мурадым яшавгъа чыкъмады.

Ол гелип мени янымда олтургъан буса директорну гёзлери нечик аралар эди! «Бу не илыкъ ишдир, – деп къарсалажакъ эди башгъа учителлер де. – Биз бир зат да билмегенбиз, мунда буса уллу бырыкъ-сырыкълар юрюлюп тургъан... Ону да ким этген десегиз? Активист, биз лап да инанагъан охувчу!» Муна шо заман оьзюм гюнню узагъында ойлашгъан асил ойларым нечик пуч болгъанны англадым.

Учителлени бир бой тутуп олтургъан кююне ва охувчуланы, оьзюмню ёлдашларымны, тартынып-къысылып айланагъанына къарап, бизин охутгъан адамлар биз етишгенни, уллу болгъанны гъали де англамайгъанны ва англама да сюймейгенни билдим...

Бираздан яшлар бирерлетип-экишерлетип, коридоргъа чыгъып, къайтагъанны эс этдим. Сонг Юсуп магъа да гёз къысды. Чыгъып къарайман – къырыйдагъы класда яшлар яшыртгъын «тюкен» ачгъан экенлер. Олар жыйылгъан акъчадан биразны къалдырып, учителлерден яшыртгъын, бир яшик чагъыр алгъан болгъан! Шондан мен де ичдим ва шайлы гёнгюм ачылды...

Янгы ачылып гелеген тангны шавласы класны ярыкъ эте башлады. Биз хозгъалдыкъ ва савлай клас юрт ягъадагъы бавлагъа гетдик. Биз «Орус кёпюрге» мингенде, узатылгъан харбуз тилим йимик, уфукъда гюнню къырыйы гёрюндю. Отларда чыкъ йыртыллады, терек башлар къызарды.

– Гелигиз, шу чыгъып гелеген гюнню аты булан бир-биревню унутмажакъгъа ант этейик, – деди яшлардан бири.

– Гьар ким ичибизден, – деди башгъасы. Къолларыбызны тутгъан кюйде, он сегиз де адам гюнге бакъдыкъ. Гюн де бизге тигилди. Ол, юрюшюн токътатып, бизин гёзлерибизге къарагъан кюйде гъалаллыгъыбызны-гъакълыгъыбызны сынаи эди. Бирев де бетин бурмады. Мен шо заман дуа этеген адам йимик шыбышлай эдим. Ёлдашларымны, учителлени унутмажакъгъа ант эте эдим. Сонг гёз алдыма акъ чыт гёлек гийген, башына гёк косынка къысгъан Марьян гелди. Иржайды. «Унутмажакъман! Бир де, къайда гетсем де, къайда бусам да сени унутмажакъман!» – дедим мен сюйген къызымны келпетине.

* * *

Охуйгъанда: «Бир битдирер гюн болурму экен?», «дарс охумай, оьзюнг сюйген-сюйген китапны охуйгъан заманлар къачан гелир экен»? – деп ойлаша эдик. Битдиргенде ругъдан тюшюп, пикру бошлугъу къобуп, санта басып къала экен. Этме зат да билмейсен, урунсанг къолунгдан иш де

чыкьмай. Гьатта сёйлеме де гёнгюнг гелмей. Амма янгыз уйде де кьалып, оьзюнг йыллар бою булан алып юрюген китапланы, тетрадланы, гелген кагьызланы, жыйылгъан сурагланы хотгьамакь не уллу леззет экен!

Мен шо иш булан машгьул болуп турагъанда, ариги уйде атам-анам этеген лакъырны эшитип кьалдым:

– Бары халкь сёйлей Хасайланы адамлары Марьянгъа гелечилер йиберген деп.

Атабыз бир хыйлы заман иннемей тура, сонг сорай:

– Не болгъан дагъы, тюзелгенми?

– Тюзелмеген.

– Яхшы этген, вулагъы, адам авлетин береми шоллагъа?! Эл арада ёкь шоланы абуру.

Гьали анабыз ойлаша, сонг сёз башлай:

– Председателни уланы эди чи, жыйгъаны бардыр... Байлыкьгъа гёз кьаратагъанлар азмы?

– Сен берирми эдинг шу бизин кьызны Хасайгъа? – деп сорай атабыз тиревлю.

Анабыз иннемей кьала, сонг:

– Аллагъ арек этсин! – дей.

– Халкь да тюгюл бизден гьайгев, – дей атабыз.

Тюнегюн мен шат эдим, кеп чегип олтура эдим.

Марьян буса не гьалда тургъан? Ол тюнегюн школаны бурчунда да эретуруп, мени гёзлейгени де, балики, шо саялы болгъандыр? Янгыз тюгюлню гёргенде, гетип кьалды, мен буса оьзюбюзню кьуванчыбызгъа алданып, огъар тергев бермей кьойгъанман...

Тез Юсуплагъа чапдым, нечик буса да Марьянгъа мен оьзюнг гёрге сюегенни билдирмекни тиледим. Ахшам болгъунча кьалгъан бир-эки сагъат магъа сав йыл йимик гёрюндю.

Къашкьаралды. Къашкьаралды десе де, гюнню де, гечени де арасындан гёлентки оьтют гетгендей болду ва гене кьайтып ер юзюне айны ярыгъы чачылды.

Мен белгиленген ерге – «Орус кёпюрге» эртерек гелип эретургъанман. Узакь кьалмай Марьян да гелди. Марьянны мен юрюшюнден, кьаркьарасын тутагъан кююнден арекденюкь таныдым.

– Бираз гечикдим, – деди ол, эки де кьолун мени кьолларыма уруп.

– Кьайырмас.

Марьянны гёргенде, ону булан ёлукьгъанда, мени юрегимдеги бары да гьалеклик тайып кьалды. Биз кёпюрюню уьстю булан юрюдюк. Ай ярыкь сувну йыртыллата, ел эшгенде оьзен кавланып, увакь толкьунланы кьувуп ойнайгъанда йимик гёрюне эди. Шонча уллу ай гьали бизин гиччи оьзенде кирине...

Мен Марьянны кёпюрюню батгьычларына багъып элтдим ва экибиз де тютге ай ярыкь булан чайылгъан оьзенге тигилип токьтадыкь. Марьян мени бетиме пашман кюйде кьарады:

– Билемисен болгъан затны?

– Билемен...

– Къара дагъы сен, сав юрт биле. Мамама мен гьеч гишиге айтма деп тилеген эдим...

Мен иннемей къалдым, тек бираздан Марьян магъа багъып йылышды ва бетиме тигилип:

– Нечакъы тилетсе де, уьубюзге алтынлар явдуруп къойса да, мамам мени огъар бермежек... Мамам гъали болгъунчагъа мен суймеген затны этмеген, – деди ва шат иржайды.

Биз юрт ягъагъа, бавлагъа багъып гетдик. Шонда мен Марьянны чачына эсделикге алгъан тарагъымны чанчдым, ол да къолума бир зат тутдурду. Шо къолъявлукъ эди, къолъявлукъну ичинде сурагъа да барны мен билдим.

– Берме чи бермен, – деди Марьян пашман кюйде. – Тек сурагъа берсе айрыла дей.

– Биз суйсек, бизин бирев де айырмас, – дедим мен. – Бирев де.

– Биз гъали алда йимик гёрюшюп болмажакъбыз. Мен колхозгъа ишге юрюжекмен, сен институтгъа гъазирленежексен, – деди Марьян.

– Къайырмас!

– Озокъда, къайырмас сагъа. Гёзден тайса гёнгюлден де тая дей. Унутарсан...

Эки де ягъындан тутуп, муну башын гётердим, иржайып гёзлерине къарадым, тек бир зат да айтып болмай, ону баврума басдым.

– Билемисен, не этейик? – деди Марьян бираздан. – Гел, бир-биревню эсге алмагъа заман белгилейик.

– Мен гъар заманда да ойлашаман сени гъакъынгда...

– Мен де... Буса да бир вакъти белгилейик. Экибиз де бирге ойлашагъан кюйде.

– Не заман, мисал учун?

– Эрген де, ахшам да.

– Еттиде.

Биз бавлардан чыгъып къарагъай сыдралагъа багъып юрюдюк. Къарагъайлар ёлдан ариде, оьзенни бою булан оьсген. Онда адам нагагъ да къатнамай. Ай терек арада да бизин артыбыздан яшынып-яшынып къарай.

Къол алышып астаракъ барабыз. Мен Марьян булан шо сыдраланы ахырына чыкъма сюе эдим. Неге буса да билмеймен, тек юрегим оьтесиз гъасирет эди. Бир де башгъа тюгюл, онда бизин уллу яхшылыкъ гёзлейгенден...

– Къайтайыкъ, – деди Марьян рази болмай. – Мени ёкълугъумну уйдегилер эс этежек...

Мен огъар тилей эдим, къолундан тарта эдим, масхаралар эте эдим. Ол буса:

– Башгъа гюн барарбыз, – дей эди.

– Шо гюн болурму экен дагъы?... Къачан?

– Болур. Сен суйсенг болур. Мен суйсем болур. Биз экибиз де суйсек бары затны эби табулар, – деди ол.

Мен Марьянны оьзюме багъып тартдым, къолларым булан ону бетин тутдум, гёзлерине къарадым.

Ону гёзлеринде отларда чыкъ йыртыллайгъанда йимик гёзьяшлар лансыллап йиберди...

Шо гёзьяшлар мени гёнгюмню бузду. Сонг да мен къарагъай сыдраланы башына чыкъмагъаныбызгъа талчыкъдым. Ярты ёлдан къайтмакъ яхшы тюгюл...

Шондан сонг арадан хыйлы заман оьтдю. Мен институтгъа документлеримни берип къайтдым ва гечемни-гюнгюмню бир этип дегенлей экзаменлеге гъазирлик гёре башладым.

* * *

Эртенден берли охуй туруп таза башым да авруп, тюше Яхсай сувгъа киринмеге барагъанда, магъа уштукъул ёлукъду ва иржайып:

– Къолунгдагъы къушну къутгъардынг, яхшы улан,– деди.

Мен ону сёзлерин англамадым. Сонг ол ташдырды:

–Озгъан алыр ярышны. Хасай Марьянны къачыргъан, сен къалдынг къарап.

Бу хабар мени къырыйымда хапарсыздан топ атылгъандай сангыравманг этип къойду. Бираздан эс табып къарасам – айланамда бирев де ёкъ, мен орамны устьюнде къатып токътагъанман. Оьзенге тюшгенде, яшдан берли бойлап уйренген, ат кириндирген, башым авуртгъунча, гёзлерим къызаргъынча сувана ойнагъан айламагъа бармай, яшлардан ари де, айрыча чечиндим ва къайырда ятдым. Эсима не де гелди. Тек Марьян гетген, магъа бет бургъан деген затгъа инанма болмай эдим. Бир гъавур: «О чу гюллеп айтылагъан хабарлар эди», – деп эсима геле эди. Шу кёкге, булутлагъа, эркин учуп айланагъан жан-жанываргъа къарагъанда юрегиме маслагъатлыкъ тюше эди. Гётерилип, айланагъа бакъгъанда буса, тогъайны, таныш яр башланы, юртну гёргенде, киринеген яшланы тавушларын эшитгенде, оьжетли гертилик магъа янгыдан ачыла эди ва: «Герти, бары да герти!» – деп гъалеклене эдим.

Къапудан гирген сонг башыма тийип къарайман – чачым къуп-къуру. Киринме де унутуп къалгъан экенмен...

Шо гюнден сонг халкъны хабары башланды: «Марьян ону кёпден сююп тургъан, арада кагъыз юрюте болгъанлар», – деп бирлери, «Тюнегюн тойда тургъанлар йыбанып. Къыз улангъа белгиге къольявлукъ да берген», – деп уьчюнчулери, «Бермеген, гъуя, юзюгюн берген», – деп оьзгелери. Бир тайпа чы: «Чыгъарып алып гетемен деп артындан анасы гелгенде, Марьян: «Гъей, къатын, гъей, къой мени яшама. Къайт уьюнге!» деп къувалагъан деп айта эдилер.

Башгъа кюйде сёйлейгенлер де бар эди. Олар айтагъангъа гёре, Марьян къушлукъ вакътиде хоншу юртдагъы авруйгъан анасыны къызардашын гёрме деп ёлгъа чыкыгъан. Артындан напгъа барагъан арба етишген ва арбачы ёрукъ этип, муну миндирген. Марьян уьстюн батдырмас учун буса ярай, ялкынларда олтургъан. Арадан узакъ гетмей, артдан чанг гёрюнген. Шо гелеген бир ат егилген арба болгъан. Уьстюндегилерден бириси атны эре де туруп къува, биревю экев буса йырлай геле. Нап арбагъа етишгенде булар аста этген, тек арты булан гъайдамай, яннавур булан гъайдагъан. Буланы бири, эслиси, тюшюп Марьянгъа тогъушувлар-масхаралар эте туруп, яв юрюген. Сонг хапарсыздан къызны белинден тутуп, тартып алгъан ва ат арбагъа сюйреген. Шосагъат биревю ёлдашлары да кёмеклешген.

Марьян эки керен оланы къолундан сыпкъырылгъан, къачма къарагъан, тек олар къызны артындан етишгенлер, къолларын буруп, авзуна явлукъ тыгъып арбагъа миндирме айлангъанлар. Шо талашывда Марьянны башындагъы таракъ тюшген болгъан. Къыз эренлени къолундан бирдагъы къутулгъан, дёртаякъланып, хумну къоллары булан хотгъап, ону табып, чачларына салгъан. Хасай таракъны чыгъарып алып, ташлама къарагъан. Къыз ону къолун хапгъан ва таракъны къойнуна салып яшыргъан.

– Гелме мени уьстюме! Мен башгъаны сюемен! Мен сагъа къатын болмажакъман!

– Болурсан... Мени де сююп къаларсан, – деп айта болгъан агъаргъан Хасай.

Сонг олар эс табып, Марьянны бутун-къолун байлагъанлар ва арбагъа атып, атны къувгъанлар.

Марьян гъуя-гъарай салгъан, арбачыгъа: «Аллагъ учун къутгъар! Къарап турма», – деп ялбаргъан. О: «Вогъа, вогъа эливашлар»!– деп, обгюзлеге ачувланып, эшитмейген болуп тургъан. Сонг ат арба гетип барагъанда, эс табып:

– Гъей, беребиз деген шиша къайда? Ташлагъыз! – деп къычыра болгъан.

Жуманы узагъына Марьянны къотанда, Хасайны атасыны къонагъында сакълап тургъанлар. Онда тилге югюрюк къатынлар Марьянны уьстюне тюшген. «Болагъаны болуп битген энни, сен кимге тарыкъсан, яшап къал, Хасайгъа да уйренерсен, уьюн-эшигинг, малынг-матагъынг болур», – деп олар къызны башын-гёзюн чырмама айлангъанлар.

Марьянны йыллары яш эди. Тек яшны уллу да, тарыкъ буса уллуну яш да этмеге бизде танышлыкъ, къонакълыкъ, акъча юрюле. Арагъа бу эки зат чыкъса, озге затлар ёрукълашып къала. Марьянны иши де шолай болду: башлап юртдагъы сельсоветни авзу майлангъан, Хасавюртдан да олар Хасайны адамлары ишни тюзелтип, кюлеп-ойнап, къайтып гелгенлер...

Гъасили-калам, бары халкъ маслагъатгъа, ярашдырмагъа къаст этген, Марьянны янын тутагъан, огъар тынглайгъан адам болмагъан... Мен озюм де шо гюнлерде арекден къарап, хабаргъа къулакъ салып турдум.

Бираздан къызны адамлары булан ярашывлукъ этилген ва тойну гюню де белгиленген деп эшитилди...

* * *

Той сонгугюн башланды. Тепни тавушу элге-юртгъа бугюн эки насиплини къысматлары бир-бирине байлана деп аян этди. Насиплилерми, насипсизлерми – тепге не башгъадыр? О насиплилеге де, насипсизлеге де бир йимик къонгур окюре. Тек ону сесинден насиплилер къувана, насипсизлер буса башын салландыра.

Накъыраны гъар уруву шо гече мени юрегимни бичакъ яра йимик ачитдыра эди.

Мен шо ахшам тепни тавушундан къачма сюйген эдим. Юртдан чыкъдым – окюре, тогъайгъа тюшдюм – окюре, агъачгъа гирдим – окюре. Тепни тавушу къайда барсам, артым булан къувуп геле эди...

Экинчи ахшам уйге къайтып гелемен. Той буса дюнья бузулуп барагъандай окюре. Орам бойда эсиргенлер толгъан. Мен олардан къакълыгъа эдим. Неге тюгюл де, олар мени къарагюнюмде йыбангъан, мени къарагюнюмде озгелени насиби учун аякъ гётерген. Мени къарагюнюмде кеп чекген. Мени къарагюнюмде бийигенлер...

Олар озлеге бугюн аш да, къарыны ярылгъынча ичме ички де бергенлени яны, дагъы адамны гёрмесе де къайгъырмай...

Муна, олар бир гъашыкъ йырны башладылар. Бу магъа – яшавну къапасы. Ур магъа, къысма!

Мен эсиргенлеге ёл берип, чал тюпден таба юрюп йибердим. Шонда, яман гюню булан, бир ит уьстюме атылды. Мен гъайсыз кюйде кьолумну силледим ва еримде таш болуп кьатып кьалдым.

Ит магъа токътамай гъаплай, гене кьайтып атыла, сан-санымны паралама онгай табып болмай айлана.

Ур магъа, яшав! Ур!

Мен явун чыкълардан ва кёк кёкюревден эс тапдым. Кёк кёкюрев ювукълаша, гючлене, мени башымда таш арбалар кьотарагъандай оькюре эди. Кёк магъа кьазаплана, сонг буса, яшмын болуп иржайып, мысгьыллай эди.

Ур магъа, яшав! Болгъан чакъы бек ур!

Явун туташды. Мен буса зыгъы-зыгъы да болуп, орамда орнатылып кьалгъандай кьата эдим.

Кёк кёкюрев, яшмын яшнава, еликген янгур, той абзардан чалынагъан шат макъамлар, уьзюлген умутлар, тепни тавушу, тарлыгъагъан юрек...

Нече юзюнг де, нече кююнг де бар сени, кьысма! Бугюн сен магъа ур. Гьеч аяма – мен чул бермен!

* * *

Биринчи курсну битип юртда каникуллардаман. Ашлыкъ кьайтарывну кьызгъын вакътиси. Гьар гюн колхоз ишге мен де чыгъаман. Шо гече де кьавшалып увталкъын болуп кьайтдым. Бойлукъгъа башым тийгендокъ, юхлап да кьалгъанман. Тек гече ортадан сонг иним гелгенни билдим. Бу мени уятмас учун, ярыкъны якъмай, ятып кьалды. Аш чакъы да хапмады, таза арыгъан болгъан буса ярай эди. Арымай да боламы дагъы, танг сызылгъандан, эл ятгъынча машинде талаша. Я ашны, я сувну, я яллыкъны пакары ёкъ. Даим ёлда, даим чабуулда. Биз ону гёрме де гёрмейбиз деп айтма ярай: уьйдегилер хозгъалгъынча гете, ятгъандан сонг геле. Азгъан, сорукугъан, юхудан тоймагъанлыкъдан гёзлери кьып-кьызыл. Оьзюне билдирмесем де, мени ичимден бугъар шайлы языгъым чыгъа. Колхоз инанып машин берген учун да, гиччинева яш чы дагъы...

Шулай ойлаша туруп, гене кьайтып юхугъа батгъанман. Бир замандан итни кьаныгъып гъаплаву мени уятды. Гъаплай дегенде де гъаплай чы, бир де башгъа тюгюл абзаргъа талавур тюшгенден. Мен эсер-месер болуп атылып турдум, эшикке чапдым. Шо заманда:

– Надир-Паша! Ва Надир-Паша! – деп кьычырагъан тиштайпаны тавушун эшитдим. О – юртдагъы фельдшер кьыз эди.

– Не бар? – дедим мен кьапугъа етип.

– Жагъбатны гелини Марьян кьыйнала, – деди бу, ва уяла туруп: – Яшгъа, – деп кьошду. – Тез Хасавюртгъа элтмесе умутлу да тюгюл...

Мен бузулуп кьалдым.

– Сонг, сонг...

– Надир-Пашаны тургъузугъуз. Якъсын машинни...

Надир-Паша бизин сюювюбюзню гьакъында биле эди. Гъали барып огъар нечик айтарсан дагъы? Айтмай да бажарылмай.

– Гир, уьйге гир, – дедим фельдшер кьызгъа эс табып, – оьзюнг айт.

– Гирип турмайман, савбол. Бираз гьаракат этигиз, – деп буварды бу дагъы да.

Надир-Паша ташланып ятган эди. Ону уьстюндеги одеял караватдан салланып тура. Айны ярыгъы ону бетин дагъыдан-дагъы яш, къаркъарасын къарывсуз этип гёрсете. Шуну татли юхусун нечик бёлерсен дагъы? Тек созуп турмагъа да чола ёкъ. Мен аста булан инимни къолуна тюртдюм:

– Надир-Паша... Надир-Паша!

Бу сесленмеди. Дагъы да тюртдюм. Уянмады. Ахыр да инбашындан тутуп силкдим. Бу ингырланды, тек гёзюн ачмады ва беттёбен айланып къалды. Мен тавушумну гётеринки этдим, гючлю силкдим. Надир-Паша уянды, тек айыгып битмей, гёзлерин окъалап тербеди.

– Тур, инишим, тур!

– Не болган, от тюшгенми?

– Авруйган адам бар. Шагъаргъа элтме герек, тур.

– Кимдир?

– Марьян.

– Ай, ону чу оьзлер этер эди къайгысын... Оькюрюп юрюйген къайыңлары бар. Гелинине машин табып болмаймы.

Надир-Паша шону да айтып, сёз битген деме суйгендей, тамгъа бурулду.

– Сен ону къайыңлары учун этмейсен къуллукъну. Намус-ягъ учун, мени учун этесен...

Бу артдагъы сёзлер авуздан къутгъарылгъанны чы, тюзю, суймеген эдим. Тек Надир-Паша шогъар илинди.

– Сени учун? Сагъа не аварадыр етген биревню къатыны? Халкъны гёнгюн де кюлетип... Эри элтсин тарыкъ буса...

– Халкъ не авара магъа? Адам оьле тура, сен буса мунда юз къуранны ёммагъын да сёйлеп хырынгдан ятасан. Тез бол, гийин!

Надир-Паша ингырланды, дагъы да ятып къалды.

– Тур деп айтаман сагъа! Къурумсакъ! Уялмайсан!

Бу суйсюнмей орнунда олтурду ва:

– Безгенмен бу халкъдан. Башына ургъай эдилер шу дыртыр машинни, мени къоюп рагъат, – деп хонтурланды.

– Тез бол, тез!

– Болмайман бир янгыз да...

Мени онча да ачывум чыкъды чы, гъатта оьзюмден пурмансыз: «Болмаймысан? Болмаймысан»! – деп ону эки де яягъын кыздырып йибердим.

Надир-Паша дагъы сёйлемеди, гийинип сюрюне - хабуна туруп чыгып гетди. Бираздан алгъасавлу барагъан машинни тавушу чалынды.

Марьян кыз тапган деген хабар эртен юртгъа яйылды.

* * *

Яй гюн, уьйден гетип бараман. Къолумда – портфель. Шону магъа тувган гюнюмде бирге ишлейген ёлдашларым савгъат этген, язган затларымны салып юрюме... Гъали чи ону ичинде, баягъы, бир-эки китап, жувулган гёлек, бир банка гамиш къаймакъдан къайры зат ёкъ эди. Уьйден енгил чыгып уьйренгенмен. Отавундан гъар гелген сайын чумаданларын, сеткаларын толтуруп, къалач-къулач, гъаливалар, биширилген тавукълар алып гетегенлени жиним суймей.

Юртдан станциягъа ерли, айтмагъа, уьч-дёрт чакъырымлар бардыр.

Сызгыра туруп бараман. Артдан «но, но» деген аваз эшитилди. Къарайман – бир ат егилген арба. Арба тавуш этмей. Дёгерчиклери хумгъа батыла.

Арбадагъы таныш яш эди. «Минмеймисен, мин!», – деди ол салам берип. Ёрукъ этип айтгъан булан да, минме ер чи ёкъ. Емиш четенлерден тыгъылып толгъан. Ер болгъан буса да минмежек эдим. Къайда алгъасайман? Поезд гелмеге гъали де хыйлы бар. Сонг да объюнг яшда кёп юрюген ёллардан янгыдан юрюмек юрекке нече де алив тие.

Анадаш табиятгъа къарамакъ, бузав бакъгъан, кёсюк жыйгъан авлакъдан оътмек, арбалар да егип агъач алма, тюпгюч чыгъарма, гоган чёплеме гелеген бёлеклени гёрмек, баштигибизден сувгъа атылагъан, къармакъ да тутуп чончаягъан яр башлардан абатланмакъ – юрекке мундан артыкъ не болур?!

Тек мунда оътген йылланы боюнда кёп зат алышынгъан: яшыл майданлар сюрюлген, къалын ябушгъан агъачлыкъ кырылгъан, айры-айры чанг басгъан увакъ тереклер, онда-мунда сийрек уълкюлер къалгъан. Яшлыгъыбызда бёлелей айтгъан шо уллу акътереклер де гесилген...

Шу тереклер бизин авлакъланы, бизин юртну, бизин элни барлыгъы эди. Олар тайды – белги тайды. Атын тутма зат къалмады, дангылы чыкъды, айлана якъ бошады, сувуду. Мен оланы унутуп болмайман. Шолар тайгъанда, элни тамазалары гечингендей болду.

Юртну тёбен ягъындагъы уллу акътерек бизге айра да аявлу эди. Неге тюгюл де, шагъаргъа барагъан ёлну уьстюнде оьсген эди. Давгъа гетегенлер де, башгъа юртгъа эрге чыгъагъан гелинлер де, охумагъа гетеген жагъиллер де – бары да шу терекни тюбюнден оьте эди. Юртдан гетип барагъан адам ахырынчылай бурулгъанда гёреген заты – шу акътерек эди.

Юрегим дертден толуп ата юртумдан гетегенде, шу терекни тюбюне мен де гелген эдим...

Бу терекке от салгъанлар, терек гююп авгъан... Шу терекни де, оьзге экевюн де Марьянны эри Хасай авдаргъан. Сайки, эркек кышгъа агъач онгаргъан...

Тёнгекни ягъында мен хыйлы токътадым. Шо вакъти мен юртда болгъан бусам эди... Мен этер эдим этерни о кюрумсакъгъа... Не этер эдим? Сонг мени гёзълдыма Марьян гелди ва оьзюм ону якълап болмагъаным, сюювюбюзню кюруп бажармагъаным эсиме тюшдю. Мен оьзюм-оьзюмден илыкъдым ва тёнгекни ягъындан тез тайып, вокзалгъа багъып ёлумну давам этдим.

Мен янгы ерлеге, оьзюмню танымайгъан ва кысматымны билмейген адамланы арасына кюшулма алгъасадым. Авур, талчыкълы эсделиклерден баш къачырма къаст этдим...

Вокзалда халкъ корзинкаларыны, земгиллерини, чумаданларыны янында гюп-гюп болуп эретургъан.

Бизин станцияда поезд оьтесиз аз токътай – кёп оьтгенде 2 – 3 минут. Шо саялы да гетегенлерден миндирме гелгенлер кёп бола.

Юртлуларым поезд арекден гёрюнгендокъ, бары бирден хозгъалып, гётеришип, бир-биревге кычырып, ари-бери чабып, мавуллашып йиберелер. Бир-бирде олар товарный поездге алданып да къалалар. Гъасили, учма онгарылгъан къаз сирив йимик, халкъ деврюкген кюйде аякъ уьстде тура.

Бугюн шо гъал тувду. Поездни башы ормандан гёрюнгендокъ халкъгъа алатолпан тюшюп гетди. Шончакъы жан бирлери земгиллени аркъасына байлап, бирлери инбашларына артып, бирлери чи дорбаланы ерден сюйреп,

уллу кычырыкь-кыувун булан алгъа емирилди. Бир де башгъа тюгюл эди ташгъындан кыачагъандан. Шо кыувунну арасында:

– Гъей, дувадакъ, не кыатасан? Тут шуну кыулагъын, – деген яман тавуш чалынды. О Марьянны эри эди. Ол бир корзинканы инбашына салып, биревюсюн де хыр-хырындан сюйреп бара эди. Сонг Марьян етишип, бош кыолу булан огъар кёмек этди. Биревю кыолунда буса яш бар эди.

Поезд етишди. Халкъ аралап тутма кыарайгъанда йимик вагонлагъа ябурулду. Мен ариден кыарап токытагъанман. Бир кыаркыарам – минмей кыалажакъманмы?

Марьянлар онгарылгъан вагонгъа адам айра да кёп басдырылгъан эди.

Муна, ачылгъан эшикке юк бериле башлады. Кыолларда корзинкалар ойнады, гъавагъа дорбалар чююлду, «агъ-угъ», «гъей-гъуй» авазлар оккюрдю.

– Де!

– Кыаракат эт!

– Яшны ал!

– Узатып йибер, узатып!

Бирев-биревню таптап, биревнюкин бирев теберип оърленелер. Бирлерини югю бирлерини аркыасында, аягъы – башгъасыны тобугъунда, биревню инбашы оызгеге канзи, биревню корзинкасы башгъагъа илинмеге зат. Бир де башгъа тюгюл кыомурсгъа тёбеден.

Аз заманны ичинде тамбур тыгъылып толду: оърге берилген чакъы зат эшик алда тёбе болуп кыалды.

– Гъей, папайчы, мин уыстге! Не затгъа кыатасан авзунгну да ачып?!

Тюпдегилер ташлайгъанын ташлап, гетегенлени де кёплери минип битген бираз солкъ вакъти эди. Марьян тармашып кыаран канзилерден оърленди, тёбеден абатланып, корзинкаланы ичге тартма кыарады. Тек ердеги алгъасавлукъ гъали вагонгъа гёчген. Тёбеден кыар ким озынюкин сюйреме кыарай, тек алдына бирев сугъула, биревнюкинден бирев абатлана. Кыуачагъында яш да булан Марьян адап кыалгъан.

– Гъей, ашкыарам болмасанг, ашкыарам, не ораласан?! Де, тарт ичге багъып бизинкилени!

Марьян бир алдындагъы тёбеге, бир де огъар кыарап: «Не этейим, кыолумдан гелмей чи» дегенлей токытагъан.

Мен дагъы чыдап болмадым. Атылып вагонгъа миндим, теберип Марьянны ичге гийирдим ва бир ягъадан ташып башладым. Марьян: «Кыайдан чыгъып кыалды бу» дегенлей тамаша болуп кыарап кыалды. Ол уялды... Онгсуз вакътисинде кыаршы болгъангъа буса ярай. Поезд тербенди.

– Кыайда кыалдынг, гъей, чюйкебаш. Кыара чы бери!

Марьян узатылып эшикден кыарады:

– Не дейсен?

– Кыурсакъ оылеген аврув деймен, не дейим! Алдын йимик сувгъа тёгюп гелме. Бираз багъасын чыгъарма кыара.

Поезд юрюшге кыошду. Чабувул сейирлешди. Марьянны дёрт корзинкасы болгъан экен. Билмеймен, ончакъы затны ол нечик тюшюрежек, нечик етишдирежек базаргъа?

Поезд чалтлашды, адамлар ерлерин тапды, солувун басды ва хабар уюду.

Марьян да, мен де кыырый-кыырыйда, терезени алдында, эретургъан

эдик. Мен гѣзтюбюмден Марьянны онггъан, эсгиленген чыт гѣлегине, ону жыйырылгъан, бюкюрейген, азгъан боюна къарай эдим.

«Огъ, Марьян, Марьян, сагъа гелген кыйынгъа чы инг алдын мен гюнагълыман. Бизин насибиз учун тартышма тарыкъ болгъанда, мен: «Гъай сен дюнья, нече де терс къурулгъансан, нече де кѣп тюзсюз ишлеринг бола», – деп кюстюне эдим. Мен ачувумдан тишлеримни ашай эдим, тек къабакъдан кыргъа чыкмай эдим. Сонг, юртда халкъны хабарындан инжингенде, университетге охумагъа, сонг дагъы да ареклеге – тын топуракълагъа гетдим. Мен оъзюмню онгума гѣре юрюдюм, сени хыялларынгны, сени умутларынгны яшавгъа чыгъарма кѣмек этмедим, оланы таптама, янчма ёл бердим... Энни сен магъа оъмюр-оъмюрге бетлевсен, оъмюр-оъмюрге ойсан. Мени сюювюм, башлапгъы сюювюм, Марьян, сен дертге, тююнге, сав болмайгъан ярагъа айландынг...»

«Башлапгъы сюювюм» деген ойдан мен уялып гетдим: бир де башгъа тюгюлмен дагъы-дагъыдаланы да сюйме умултудан! Башгъаны мен сююп болман, олай гыислер инсанны оъмюрюнде бир керен тувадыр...

Марьян мени янымда эретургъан эди. Сонг ону къучагъындагъы яш йылады. Бираз дагъы да токътагъан сонг, ол лакъыргъа кызышып турагъан къатынлагъа багъып сюйсюнмей гетди.

Шагъарда оъзюм гирме герек ерден эслемей оътюп гетгенмен, тек мен огъар талчыкмадым. Неге тюгюл де, магъа ойлашма тарыкъ эди...

Марьян берген явлукъну мен кѣп заман юрютюп турдум. Юртда да юрютдюм, Магъачкъалада университетде охуйгъанда да сав йыл юрютдюм. Къазахстанда, тын топуракъларда ашлыкъ къайтарагъанда да юрютдюм.

Биз ишлейген районда кѣллер кѣп эди. Марьянны савгъатын мен шо кѣлlege ташлама сюйдюм, тек биревню кѣлуна тюшерден кѣркъа эдим.

Айланада батмакълыкълар да кѣп эди. Марьянны савгъатын мен шо батмакъланы бирине атма сюйдюм. Буса да Марьян, мен оъзюм унутуп болмайгъан кыыз, кѣлу булан тикген явлукъну чирикликге ташлама болушлукъ этмедим.

Бир-бирде явлукъну учу-кырыы гѣрюнмейген генг дангылгъа ташлап кѣоймагъа сюе эдим. Сонг дагъы да аявлу савгъатны ел учурау ва ят якълагъа чыгъарып йиберерден кѣркъуп, ону тез-тез кисеме тыгъа эдим.

Биз онда бичен жыя эдик. Юклеп мажар арбалагъа биченни де, арбаны келлесине минип олтурасан. Гѣз алагъан чакъы ер, айлананг гѣк от, ашлыкъ тарлавлар, алдынгда батып барагъан гюн... Огъюзлер аста булан юрюй, авур арба хумлу ёлда йымышакъ дѣгерей. Шолай гезиклер мен кисемден явлукъну чыгъарып къарай эдим. Ону буччакъларында «М», «Ж» деген гъарплар бар. Сайки, Марьян да, Жамал да бир, олар айрылмас деген маъна.

«Тек биз буса айырылдыкъ, – деп ойлаша эдим мен, – айырылдыкъ». Мен энни алты-етти минг чакъырым ареклерде турагъан кюйде Марьянны, ол юртда, ахшам чакъ абзарда, уйде кѣуллукъгъа айланагъан кююн гѣзалдыма гелтире эдим...

Ахшамлар клубда мени ёлдашларым кызылар булан бийип, киногъа къарап, тюрлю оюнлар ойнап оъзлени гѣнгюн ача эдилер, мен буса къарангы шып орамларда айлана яда буса ятып китап охуй эдим.

Мени биревде де гъавум ёкъ эди... Сонг-сонг: «Мен даим булай турмакълны маънасы ёкъ, бу кюстюнюв, бу ойлар кимге тарыкъ, ону хадирын ким биле...

Мен мунда мунгаяман, Марьян буса эри булан кюлеп-ойнап яшап тура буса да билмеймен» деген ойлар геле башлады. «Къой, мен де халкъгъа къошулайым, озгелер этгенни этейим». Амма Марьян берген явлукъ мени уялта эди. Мен шону бир гезик арбадан атма да атдым, явлукъну ел чырмап алып, дангылны устюнде къалкъытды. Мен шо аявлу савгъат къолдан чыгъа турагъанны англап, арбадан атылып тюшдюм ва явлукъну гъаран тутдум. Тутдум десе де, отлагъа тие тиймей учуп барагъан шо явлукъну, гъавкъатым битип, устюне атылдым ва баврума басдым...

Тек арадан заман гете туруп, явлукъ магъа дюньяны татывун алма къоймай деген ой янгыдан геле башлады. Бизин булан охуйгъан къарагёзден озюм къуванып болмайгъанымны да мен шондан гёре эдим. Гетген затны къайтарма кюй ёкъ. Марьянны унутма тарыкъ, юрекдеги ярагъа да балгъам, эм излеме герек...»

Шо хыял биз Къазахстандан къайтып гелегенде мени юрегимде айрокъда беклешди.

Гюз гече, геч вакъти, поезд алгъа, Дагъыстангъа багъып алгъасай. Мен ачылгъан терезени алдында эретургъанман. Къысымыма явлукъну къысгъан кюйде мен: «Ёкъ, мени юрегим къара гийгени таман. Ватаныма, журтума шу аврувдан арчылланып, кюр умутлар булан къайтма герекмен», – деп ой-лаша эдим.

Поезд Волга озенге ювукълаша. Мен хоншу вагондагъы къарагёзню гъакъында ойлаша эдим, тек неге буса да гёзбалдыма ала гёзлю, бал тюс чачлы Марьян гелип къала эди. Мен оз-озюме ачувлана эдим. «О гетген сюювню юрекден тамурлары булан юлкъуп ташлама герек». Мен озюм алданокъ увакъ акъчалар чырмап хола йимик этген явлукъну сувну къарангысына атдым... Аякъ тюпде кёпюр окюре эди. Мен буса манг зат йимик къарангыгъа тигилип токътагъан эдим. Манг болмай не этейим, мен чи сувгъа явлукъ булан юрегимни де атгъан болгъанман...

* * *

Эсингде маъналы агъвалат къалмай бир-бирде язбаш, яй, гюз, къыш сав йыл гете. Шолай инсанны омюрю гетип къалма да бола.

Мен озюм университетни битдирген йылны ичинде янгыз бир ахшам, бир гече эсимде къалды. Шо да – охув битгенге байлавлу болуп этилген мажлис тюгюл, диплом алгъан ахшам тюгюл, уланым алим болду деп анам сююнген, къатыным да энни яшавубуз тюзелир деп сююнген гюн тюгюл...

Мени эсимде журтда, Яхсай сувну ягъасында яй гече биз олтургъан кюй... Сют йимик ай ярыкъ гече. Ай, гечивден озенге дёгереген, тек «Орус кёпюрге» оърленип болмай къалгъан уллу алтын дёгерчик йимик, сувну ортасында шавла чачып токътагъан эди.

Иш башлагъынча уллуланы да гёрейим, бираз ял да этейим деп мен журтгъа гелген эдим. Зайырхан булан мени тыгъыс аралыгъым бир де болмагъан, буса да ол журтлум, бирче охугъанбыз, бирче оьсгенбиз, сонг да Зайырхан адамгъа бек исси улан. Ол да бир-эки йылдан университетни битежек заочно, гъали буса журтда школаны директору болуп ишлей.

Ону булан лакъыр этмек, барыбыз да бир ерде турагъан татывлу девюрлени эсге алмакъ, юрекке атив тие эди.

– Сени ювугъунг Юсуп Камчаткада... Кёп йыракъда, – дей Зайырхан хырлы стакангъа гъаракъы тёге туруп. Класда да ол лап арекде, мююшге гирип, чет ерде олтурагъан эди...

– Юсуп геолог болма суюе эди... Мурадына етишди. Ону аягъы тиймеген ер къалмажакъ, – деп сукъландым мен къурдашыма.

Биз бутларыбызны ярдан да салландырып олтургъанбыз, яр тюпде буса гъаран тавуш этип Яхсайсув агъа. Бизин яшлыгъыбыз ону толкъунлу, къатты агъагъан сувларында агъызгъан...

Бизин Яхсайсув оьзен йылдан-йыл гиччи бола, йылдан-йыл ону суву кемий. Шо оьзен магъа бизин итибиз Алагёзню эсге сала. Бир йыл ол сегиз гючюк къозлагъан эди. Балалары сора туруп, ол гъалы битип гъаран юрюй эди. Арыкъдан итни къабургъа сюеклери билинип тура эди. Шолай бизин оьзен де: муну сувун бою булан ерлешген совхозлар ва колхозлар ара бёлмей сора туруп, ташына чыгъарып баралар.

Оьзенни бийик ярлары да гъали алаша болгъан, гечивлеге айланып къалгъан. Яшав бийик бойлу, исбайы уланланы да бара-бара лап шолай алаша этип, ерге басып къоя...

Артдан таба бир зат зангырлады... Шо кишенленген ат эди. Айны ярыгъында ону янгыз сюлдюрю мени юрегиме пашманлыкъ салды. Бир нече йыл алдын, биз яш заманда, шу ерлерде гечелер йылкъы багъа эдик, гюндюз бу яр башлардан айланмагъа баштигибизден атыла эдик, ат кириндире эдик. Гъалиги яшлагъа биз гёрген о хадиргюнлер, о леззет ёкъ...

Оьзенни ари ягъындагъы агъачлыкъ да сийрек болгъан, агъачлыкъ десе де, онда бир-эки гюп бёлеклер къалгъан...

Айлана якъ, тогъай бары да лап яргъа етишгинче сюрюлген. Инсан топуракъдан тоймай... Кишенленген ат чымкъынма от излеп паранзадан атыла... ва бугъавну сеси дав майданда яралангъан игитни къолундан ерге тюшген шёшкени тавушу йимик чалына...

Янгыз къалгъан ат кишней, бырынгы заманланы, оьзюню йылкъы ёлдашларын чакъыра, тек огъар жавап береген жан ёкъ...

Бираз арекде, аркъа башда, ювушан булан ажырыкъ от битген дангылда къабурлар гёрюне. Сын ташлар тазиятгъа эретургъан тамазалар йимик токътагъан. Олар бизин, савланы, ялсыз, токътавсуз талашывуна гёнгю кюлейгенде йимик тынып, ойгъа батгъанлар...

«Шунда биз де гележекбиз, – деп ойлашдым къабурлагъа къарап. – Барыбыз да гележекбиз. Не даражагъа етишсек де, не ишлер этсек де, мундан къутулмажакъбыз. Дюньядагъы бары да талашывну ахыры – гьона шонда. Шонда биз тынажакъбыз, шонда биз барыбыз да бир йимик, бир тенг болуп ятажакъбыз... Шонда гирмек булан шатлыкъ да битежек, къайгъы да». – Тек биз яшбыз чы гъали де, – деп мен оьз-оьзюме маслагъат этме суюдюм.

Ва шо мюгълетде гетген йыл гюзде машин урунуп оьлген юртлум Нюрбек мисгин эсима тюшдю. Отуз йыллыкъ чагъында, эсде-ойда ёкъ ерде, ону къара ер ютду...

– Я, ичме сама да ичейик, пашман болуп къалдың сен, – деди магъа Зайырхан.

– Да... – дедим мен, дагъы айтма зат билмей ва ичимден: «Ахырыбызны ойлашгъанда, шу биз этеген гъаракат да, чабувул да гъеч зат», – деп кюстюндюм.

Мени эсеме Марьян тюшдю. «Эрте-геч шону да алып гележек бу аркъабашгъа. Балики, мен халкъны хабарындан къоркъуп шо заманда да гелмесмен огъар ювукъ, гёмме бармасман... Ону да, мени де нечакъы оьмюрюбюз къалгъан? Ким биле? Балики, бир нече йыл, яда бир нече гюн... Къалгъан оьмюрню ичинде мен ону нече керен гёрермен? Энни гъали биз сав чакъы, ону гёрмей турма яраймы дагъы? Нечакъы къыйын буса да, мен неге къаст этмеймен ону гёрме? Халкъ сёйлер деп не заман болгъунча мен юрекдеги къуванчымны сёндюрюп, гыслеримни увучума алып туражакъман? Къоркъмакъны, тартырмакъны не маънасы бар бу гетип барагъан дюньяда?»

Мен юртгъа гелгеним уьчюнчю гюн эди, тек Марьянны бир сама гёрмегенмен. Гёрюшме юрек бек гъасирет эди. Мен сырларымны ичимде сакълап уьйренгенмен, амма бу гезик чыдамадым.

– Марьян кепсизми яда юртда ёкъму? – дедим мен Зайырхангъа.

Ол магъа тамаша болуп къарады, тек бир зат да сорамайлы:

– Юртда, вуллагъ, тюнегюн гёрдюм тюкен алда, – деди ва яякъ башларын кычыртып эснеди.

Биз дагъы да ичдик. Арагъа лакъыр чыкъмады, тек мени соравамну маънасын англагъан ва шо гъакъда ойлашып тургъан Зайырхан бираздан:

– Уьюнге будай явгъурну адамы, олай гёрме суюе экен, баягъанокъ да айтмаймысан. Юрю гъали «парт» деп гирип барайыкъ уьюне, – деди.

– Вагъ, сен не дейсен, яраймы?

– Ярай мени булан. Мен директор тюгюлменми? Яшланы ата-анасына къуллугъум бар бугъай дагъы.

Кеп болгъан Зайырхан мени юртгъа сюьреди.

* * *

Бизин гёргенде Хасайны сыпаты алышынып гетди, тек ол сыр билдирмей уьйге чакъырды. Марьян, озокъда, булай геч къонакъ гелир деп умут этмей болгъандыр. Биз гиргенде ол бузулду, сонг столгъа аш да салып, ичдеги уьйге чыкъды.

Карават, караватда ястыкъ тёбелер, эки уллу назбериш. Караватны алдында гъали чечилген, ичинден чылгъавлары да таймагъан этиклер. Караватны уьстюндеги орун-тёшек оюлгъан. Уьйню еси онда янтайып телевизоргъа къарай болгъангъа ошай. Жабарда, халчаны уьстюнде орун салынгъан. Мен онда яшлар булан Марьян ятадыр деп ёрадым.

– Машалла, машалла, мекенли олтургъансан, Хасай, мал-матагъны жыйгъансан, – деди Зайырхан юхудан сюзюлюп барагъан гёзлери булан уьйню тергей туруп.

– Бизин яшавубуз не болсун, батракъланы. Яшав сизде болур, охугъан, культурный адамларда, – деп, Хасай къакъды. Тек тунчукъ уьйге гиргенде ичгени башындан алып барагъан Зайырхан Хасайны гьонкъа сёзюне къулакъ асмады.

– Сизин яшлар да мени алдыма гележек... бир эки йылдан. Мени алдыма... Именно, – деп сёйленди ва столгъа тирсегин де тиреп юхлап къалды.

Хасай да, мен де ондан-мундан лакъыр булан бир де, эки де, уьч де ичдик. Мен кеп болмай эдим...

Ит гъаплап Хасай эшикден чыкъды. Мен еримден туруп, тёр тамгъа

илинген уллу сурат рамкагъа тигилдим. Шонда Хасайны, ону тухумуну суратлары кысдырылгъан эди. Ва шоланы арасында Марьянны кызы замангъы сураты! Шолай суратны ол магъа да савгъат этген эди, тек мен ону гюйдюрдюм... Ачыкъ юзлю, уллу гёзлю, бал чачлы Марьян бу Хасайны оьктем, эрши тухумуну арасында нече де ят ва аралангъан адам йимик языкъ гёрюне эди...

Марьян, къучагъына яшны да тутуп, ичдеги уйню лампа салагъан тешигинден таба магъа къарап тура болгъан. Мен ону гёргендокъ, алгъа абат алдым, тек шо мюгълетде эшик ачылды ва уйге Хасай гирди. Тавушгъа Зайырхан уянды.

– Да. Именно мени алдыма гележек...

Мен, ёлдашымны да алып, чыкъма алгъасадым.

– Не алгъасадыгъыз, – деди Марьян биз бар уйге къайтып. Хасай буса кап да этмеди...

Зайырханнны уюне етишдирип, мен юрт ягъагъа гетдим, баягъы гюйген акъ терек тёнгекни янына гелдим. Мен онда олтургъан кюйде ойлаша туруп, танг белги берди.

Мен Марьянны ахырынчылай гёрдюм ва ону булангъы зат битди деп тура эдим. Тек...

* * *

Сен, ювугъум Юсуп, табиятны алапатларын менден яхшы билесен. Вулканнны гёзгалдынга ал чы. Беш, он, юз йыллар булан топуракъны тюп къатлавларында даим къайнап тура, гюн сайын кёп бола, шише, гючлене, ахыр да топуракъны тешип бары да маъданын кыргъа ташлай... Бугюн мен де шолайман. Етти-сегиз йылны узагъында ичимде жыйылып тургъан ойлар кыргъа чыкъма сюе.

Бу гезик дертим оьрчюмекге себеп той болду. Эсингдеми яхсайлы Алим-Паша? Бугюн шогъар кызы гелди. Баягъы, жагъил тайпа айрычабыз, гиев тюшген уйде ичип-ашап йыбанып турабыз. «Турабыз» десем де, о кызы къаравда, сюйдюм урувда, гёз кысывларда мени гъайым ёкъну билесен. Ахырда хомузну зыкысына, эсиргенлени къарыкыгъан тавушуна башым авуртуп, астаракъ кыргъа чыкъдым.

Экиннини алды, тойну инг де кавлу вакътиси. Яшлар чанг чыгъарып бара, къуда кызыланы «гъайдап» тура.

Мен къабакъдан къарап токътагъанман. Бирден там тюп булан эретургъан къатынланы арасында Марьянны эс этдим. Къаркъарам зириллеп гетди. Тек не этесен, ондан гёзюмню айырып болмайман. Сонг ол да мени гёрдю. Бир нече керен къаравубуз къаршылашды: уялса да, тартынса да магъа ол да багъа болгъан...

«Ай уьюнг йыгъылмасын сени, гъали де унутмай не этесен шону»? – деп бетлежексен магъа. Тек мен Марьянны унутмагъанман, унутуп да болмайман. Сен магъа енгил этме сююп, ону суратын яллатдырдынг. Терекни боюн гесип авдаргъан булан да, топуракъда, ерни тюбюнде ону тамурлары къала. Сююв де шолай. Мен Марьян берген явлукъну сувгъа атдым, суратын яллатдым, тек ону келпети ва мени гыслерим юрекде тамурлашгъан. Шо тамурлар кьурумай туруп, мен Марьянны унутуп болмайман. Башлапгъы сюювню тамурлары адам сав чакъы юрекде кьурумай деп айталар...

Оькюреген той, кьутуруп-шашып бийийген жагьиллер, шат тавушлар – биз буса эки гьашыкъ, бирев-биревге арекден, гѣзтюбюбюзден кьарап токьтагьанбыз. Бираздан Марьян кьабакьдан чыкъды, мен ону артындан иерилдим.

Биз яшда юрюген орамлар булан янаша юрюдюк. Сизин кьабакьдан оьтдюк, Юсуп, Марьянны анасыны уьюнден, биз башлап ѣлукьгьан, башлап лакьыр этген чалтюдден оьтдюк... Шо ахшамдан берли энни он йыллар оьтген... Юрт да алышынгьан, биз де алышынгьанбыз.

Кюьге кьарагьанда, Марьян лакьыр этмеге, юрегин ачып сѣйлемеге сьое эди, амма мен авзума сув алгьандай пыса эдим. Мени оьзюмден оьзюм илыгьагьаным ва оьзюме оьчлюгюм сѣйлеме кьоймай эди.

Оьзюмню де, Марьянны да уьстюбюз-боюбузгьа кьарап, бугюн ерге гирердей болдум. Драп пальто, тизив туфлилер, тагьылгьан галстук, башымда шляпа, бетимде кьызыл иренк, кьуймур кеплик. Ашагьанман, тойгьанман. Алай семирип гелемен. Ол буса ягьасы кьыржылгьан кьысгьа пуруж пальто гийген, башына онгьан кьара чилле явлукь кьысгьан, аякьларында эсги румынкалар, азгьан-битген, бюкюрейип кьалгьан. Бугьар да мен айыплыман. Мен биле, гѣре туруп терс гетди инсанны яшаву!

Гьали мен нелер де гийдирер эдим, озокьда, не гюнлер де гѣрсетер эдим. Тек не пайда?

Шолай, ювугьум, алдымдагьы жижекни тююлгенге алдырдым...

Мен де насипсизмен бугюн. Тек насипимни кьутгьармакъ учун мен не этгенмен? Не чара гѣргенмен? Чабушуп сюлче сындыргьанманмы? Ябушуп яра салгьанманмы? Кюстюнгенден кьайры бир зат да этмегенмен. Шону кьачырып, енгип болмай уьч гюн-уьч гече агьачлыкьда турдулар. Мен буса юртда эдим, яралангьан кьабан йимик терек тюпде ята эдим. Айгьази йимик белсенип, бетге-бет тартышып сюйгенимни неге чыгьарып алмадым?

Юртгьа кьайтгьан сонг да рази этип болмай, Марьянны жума бою кьыйнап юрюгенлер. Ону адамлары гелгенде, Хасай, караватны тюбюнден, яшынып, Марьянгьа тюбек гѣзлеп тура болгьан. Арты битмейген кьоркьув беривлерден, жазадан инжинип, оьзюню намусуна тийгенин де ойлагьан буса ярай, Марьян шо заман Хасай булан яшап кьаламан деп эки сѣз айтгьан дей. Шондан сонг Марьянны адамлары ярашывлукь этген. Бу затланы барын да билсем де, мен ариден кьарап, эшитмейген болуп, оьз-оьзюме сабурлукь салып турдум.

Кьап-кьарангы гече арт терезелерин кьагьып, Марьянны чыгьаргьан бусам, балики, о мени кьучагьыма сыйынар эди, артыма да тюшюп гелир эди. Тек мен о эркекликни этмедим.

Озокьда, мен оьзюмню бек обур тутдум. Оьтген янгургьа ямучу алып чапмадым. О аваралагьа чырмалсам, охувсуз кьаларман деп кьоркьуп, университетге алгьасадым...

Билим алдым, яхшы ишге тюшдюм, кьалалагьа кьондум. Тек юрекде не буса да кьуванч ѣкъ, ругь ѣкъ, не буса да о бир затны излей. Мени юрегим бир тамаша сызлайгьан болуп бара.

Гьали мен Марьяндан уяламан, ол мени гьеч затгьа айыпламаса да, алдын этген осаллыгьым саялы гьали оьзюм-оьзюмню такьсырлайман.

Бугюн Марьянны артындан чыкъма негер тарыкъ эди? Бу ѣлугьувну не маьнасы бар? Гетген затны энни кьайтармагьа боламы? Болмай, неге тюгюл

де кѣп геч болгъан... Бары зат – яшлыкъ да, умутлар да, имканлыкълар да къолдан чыкыгъан. Гъали янгыз эсделик, дерт, юрекде яра къалгъан...

Мен Марьянны янनावуру булан юрюймен ва шогъар, дюньяда инг де азиз, инанагъан адамыма йимик, болгъан ишге гъѣкюнегенимни айтмагъа, янгыз ол тюгюл, мен де насипсизмен деп кант этмеге, ону гъали де сюегенимни ва олсуз, агълум болса да, ишим болса да, яшавну татыву ѣкъ деп мюкюр болма сюемен. Тек мени тилим танглавума ябушгъандай, авзумдан сѣз чыкъмай. Ичимден буса: «Мен гюнагълыман, Марьян, мен гюнагълыман бары да затгъа», – деп сѣйленемен.

Марьян башын да салландырып, бир тамаша буюгъуп, пашман кюйде юрюй. Ел эшгенде, явлугъу сыпкъырылып, ону башы ачылды ва мен Марьянны чачларында баягъы мен берген таракъны гѣрдюм. Шо мени юрегимни гъалеклетди, умутларымны хозгъады. Ёкъ, гъали де геч тюгюл, гъали де бир зат да тас болмагъан деген ойлар тувду. Мен Марьянгъа къолумну узатдым, сонг буса ону къучакъладым, арыкъ, къарывсуз, аявлу инбашларын къысып, къаркъарасын баврума басма къарадым.

– Этме, Жамал, этме... Негер тарыкъдыр, – деп, Марьян сыпкъырылды. «Гертилей де, негер тарыкъдыр? – деп ойлашдым мен. – Бу гече, бу ѣлугъув булан нени тюз этип боламан? Эсги яраны хозгъасам тюгюл...»

«Эгер Марьянны да алып, ят элlege, бизин танымайгъан, бизин гетген оъмюрюбюзню билмейген адамланы янына гетсем... Янгыдан яшав къурсам». Тек бу ойланы Марьянгъа айтмагъа мен болушлукъ этмей эдим.

Биз экибиз де сѣйлемеген кюйде юртдан чыкыдыкъ. «Орус кѣпюрден» оытдюк ва оыбюзюз эс де этмей къарагъай гюпге етишип къалдыкъ.

– Эсингдеми муну ахырына чыкъмагъаныкъ? – дедим Марьянны къолларын тутуп. – Гъали сама барайыкъ шу сокъмакъны ахырына ерли...

Марьян бирден мени тѣшюме авду ва гъынкъ уруп йылап йиберди.

– Гъали не пайда, болагъаны болуп битгенде!

Мен Марьянны къысып къучакъладым, башын-чачын сыйпадым. Бираздан ону юреги басылды.

– Мен бу тереклени тюбюне кѣп гелгенмен, янгыз, – деди Марьян. – Сени булан бирдагъы да мунда ѣлугъарман деп ким умут эте эди... Шу чу уллу насип! Бу ахшам таман мени къалгъан оъмюрюме...

– Биз мунда дагъы да кѣп керен гелербиз, – дедим мен.

Марьян бир сѣз де айтмай, мени бетиме тигилип турду. Сонг:

– Сен гет, геч боласан... Сонг да гиши гѣрсе, арты яхшы болмажакъ. Мен эри булангъы къатынман, – деди ва мени астаракъ булан теберди.

– Бирге гетейик, Марьян, – дедим мен. Мени булан гелип къал... Гел, къошулайыкъ!

– Сен не дейсен, Жамал?! – Марьян мени сѣзлериме сесгенди. – Яраймы?! Мени яшларым, сени къатынынг, уланынг... Ёкъ, ёкъ, о болагъан зат тюгюл. Гет, аявлум, гет, савбол.

Марьян мени къолумдан сыпкъырылды ва къарангыгъа сингип, ёкъ болду. Мен эретургъан еримде къалдым.

Бу четим сорагъа мен гъали жавап табып бажармай эдим, амма ичгенде, гечени къарангысында, юрекде гъислер ташыгъанда, бары зат тынч ва енгил гѣрюне. Гъакъыкътда буса къыйын экен...

* * *

Тойдагы ёлугъудан эки-уыч жума гетип мени яшавумда бир де умут этмеген иш болуп чыккыды.

Бир ахшам ишден бек къавшалып, кепим бузулуп къайтдым. Геливюм-геливюмде столгъа портфелни де ташлап, ичдеги уйге гирип, диванда янтайдым ва газет охума гиришдим.

Зарипат кухняда ашгъа айланып тура эди. Ол мени сувукъ юз булан къаршылады. Шо бир ягъындан яхшы да яхшы деп ойлашдым мен ятгъан ерде. Сёз болмас.

Тек бираздан Зарипатны аякъ тавушу эшитилди, ол уйге гирди ва мени башлыгъымда эретургъан кюйде:

– Магъ, муну оху! – деп бир кагъыз ташлады. – О язгъан.

Зарипат «о» деген сёзню айтагъан кюйден билдим. Кагъыз Марьяндан.

Конверт ачылгъан эди, тек мен Зарипатгъа бир зат да айтмадым – мен болгъан чакъы тез янгыз къалма суюе эдим.

«Мен эримден айрылгъанман, – деп яза эди Марьян, – тек бу затны сени учун маънасы болма тюшмей. Сагъа бир тилегим бар: медицинский училищеге тюшме кёмек эт. 17-синде мен Магъачкъалагъа гелме суюемен. Сен бажарсанг, магъа гостиницадан ер алып къойма къара. Алдыма чыкъсанг чы, дагъы да яхшы эди. Неге тюгюл де, мен шагъарны танымайман...»

Гече кёкге де багъып ятгъан кюйде, мен Марьянны кагъызыны гъакъында, ол бирден, эсде ёкъдан алгъан абатны гъакъында ойлаша эдим. «Бу затны сени учун маънасы болма тюшмей». Демек, ол оъзюню къысматын мени булан байламакъны ювукъ да этмей, оъэбашына яшама, эркин болма суюе. Шо ойлар мени юрегимде шекликни жымырлавларын уятды. «Марьян гъали де кёп яш, 24 яшында... ол къалгъан оъмюрюн бойдакъ, эрсиз йибермес чи...» Мен Марьянны оъзюм аларман деген ойгъа токъташмай эдим, тек ол башгъа гиши булан болур деген ой да юрекке бек авур тие эди.

«Къой охусун, огъар охумагъа, оъсмеге герек, – деп маслагъат этдим оъз-оъзюме. – Эринден айрылмакъ демек – башгъаны излемек демек тюгюл чю».

Зарипат магъа арт берип ятгъан. Мен билемен: ол да юхламай, ол да ойлаша. Ол мен ярахсыз адам, мени булан оъзю насип тапмагъанман деп ойлаша, магъа гелгенге гъёкюне... Мен де шо гъакъда ойлашаман, тек бираз башгъачалай, бир къалкъыны тюбюнде яшаса да, бир тепсиден ашаса да, бир тёшекде ятса да, бир фамилияны юрютсе де, авлетлери буса да, юрек бирлик, сююв болмаса насип болмай экен. Шо насипден мен магърюммен ва энниден сонг болур деп умут да этмеймен...

Зарипат магъа бурлугъуп:

– Барамысан ону алдына? – деп сорады.

– Дагъы...

– Бар, бар, агълюнгден сагъа о аявлу...

– Мени борчум шо, – дедим Зарипатгъа къатдырып. – Биз бир юртда оъсгенбиз, бирче охугъанбыз... Мен кёмек этмей, ким кёмек этежек огъар?

– Сени булан бирче охугъанлар азмы? Ари-бери къайзамай, ону гъали де суюемен десенг!

Зарипат тёшекден турду, сызылып гелеген танггъа ярыкълангъан терезени алдына барып эретурду. Исбайы къаркъаралы, йиберилген къара

узун чачлары булангъы Зарипат гъали дагъыдан-дагъы арив гёрюндю. Ол ким де ушатардай къатын, тек мени юрегим шогъар неге буса да исинмей.

– Танг къата тура, тур, негер къарагъансан, вокзалгъа чап, гечигип къаларсан, – деди Зарипат ачувлу кюйде.

– Сен тарыкъсыз затланы сёйлеме. Марьян мени яшдагъы сюювюм... Башлапгъы сюювюм. Сен гертисин билме сюе бусанг, мен дагъы адамны сюйме де сюймегенмен... Тек мен сагъа гъалалман, Зарипат.

– Не этейим мен сени гъалаллыгъынгны, гъакълыгъынгны юрегинг башгъада болгъан сонг. Не эте эдинг мени алып?

– Шо гъакъда мен оъзюм де ойлашаман. Не эте эдим? Негер тарыкъ эди, сюймей туруп.

Зарипат сабур болду. Мени жавабым ону тартындырды бугъай. Бары да къатынлар йимик ол да уьунден бузулма сюймей. Мен къарсаласам: «Бу яшав – яшав тюгюл, айрылайыкъ», – деп чорт гесип къояр деп буса ярай, ол иннемей къалды.

Яш йылады, Зарипат ону янына алгъасады.

– Папаны янында ятма сюемен, – деп, ол магъа къолларын узатды. Зарипат яшны да алып, мени янымда къайтып ятды.

Уланымны исси, йымышакъ къаркъарасын баврума басгъанда, мен шу яшавдан айрылмакъны маънасыз гёрдюм ва Зарипат булангъы жанаврушлукъ оърчюкмегенге сююндюм.

* * *

Мен вокзалда ари-бери юрюп айланагъанда, бирден Зарипатны тавушу чалынды:

– Яхари, къайдасан сен? Излей туруп ярахсыз болдум чу... Къара чы, нечик арив гюллер алгъанман!

Ону къолунда, гертилей де, кёп гёзел, кёп асил гюл байлам бар эди. Зарипатны къолундагъы гюл байламгъа, ону гийинген кююне, сонг да иржайып-ачылып айланагъанына къарап, мен ажайып болуп къалдым. Бу алышынывну не маънасы бар экен?

Марьян поездден тюшгенде, къолундагъы чемоданын ерге де салып, айланагъа къарады. Ол тахшагъарны вокзалына тамаша болгъандай эретургъан эди. Мен ону уьстюне юрюдюм, Зарипат да артыма тюшдю.

Марьянны уьстюне етишгенде, мен огъар хошгелди де этмедим, гъеч сёз айтмай, ердеги чемоданны алдым ва шагъаргъа багъып юрюп йибердим. Зарипат ону къучакълады, къолундан сеткасын алды ва гюл байламны берип:

– Нече де къавшалгъансыздыр... Вагонда бюркев болгъандыр... Яшланы кюю нечикдир? – деп соравланы явдуруп кюйду.

Къолуна чечеклер де тутгъан, енгил, шагъар кюйде гийинген Марьян магъа гъали арив ва яш гёрюндю. Хасайдан айрылгъандан сонг, шу аз заманны ичинде, Марьян, ялав гюнлерде явун явгъан сонг табият яшгъаргъандай, яшгъаргъан. Ону бетине иренк гелген, къаркъарасын тутагъан кюю, гъатта иржайыву да алышынгъан.

– Жамалчик, бизин таныш да этмейсен хари, – деди Зарипат.

– Бет гёрмесек де биз бир-бирибизни таныйбыз чы, – деди Марьян. Зарипат иннемей къалды.

Биз таксилер токътайгъан майдангъа чыкъдыкъ.

– Жамалчик, аявлум, сени кисенгде мени явлугъум бардыр, берсене, – деди Зарипат.

– Сени явлугъунг не эте мени кисемде?

– Не этегендир, мен озюм салганман. Сен суймейсен чи мен сумка тутганны... Гей, шу магъа кюлума геч зат тутма кюймай, Марьян, даим: «Мен тутарман, мен этермен» деп тура, – деди ол Марьянга бурлугъуп.

Мен уялып ерге гирердей гялгъа тюшдюм. Марьянны эсине не гелир?

Такси гелгенде, Зарипат ал эшикни ачып, Марьянга гюрмет этди, олтурмакны тиледи.

– Сен уйге кьайт, – дедим мен Зарипатга. – Гостиницага Марьянны мен озюм етишдирермен...

– Уйге гелмей, кюнак болмай, о не кюйдюр, Марьян? Бизге гяйдайыкь, – деп кап этди Зарипат.

– Кеп савбол. Магъа онда онглу болажакь.

Марьян машинге минип, эшикни япды.

– Бизге геле тур, – деп кычырды Зарипат, машин тербенгенде иржайып, тек ону иржайыву геземелдирик экенни мен англай эдим. Марьян да англай болгандыр...

Мен алдын гяйын этмегеним гябас болган: гостиницадан ер тюшмеди. Тахшагарда уллу жыйын юрюлюп тура экен, шогъар гелген халкь бары уйлени бийлеген... Сонг мен, Марьянны да алып, университетде дарс береген ювугъумну уюне бардым – Марьянны ону уюнде ерлешдирип, озюн бизге алып гетме болур эдим. Тек не этесен, ол да кьаршы болмады. Хоншулары: «Тюнегюн юртга гетген», – дедилер.

Марьян: «Вокзалга бараман, бир гече юхламаган булан бир зат да болмас», – деп кьаныкьды ва магъа уйге кьайт, рагъат бол деп тиледи. Олай деген не затдыр? Марьянны орамда да кююп, озюм уйде кьамалып, йымышакь орунда ятып боламанмы?

Вокзалга бардыкь. Ондада адам бас-басдырыкь – чончайма ер екь, атган таякь ерге тюшмесдей.

Марьянны уйге алып барсам тюгюл дагы ёл екьну мен англадым. Тек ол ювукь да этмеди.

– Сен кьайт, мен бир амал этермен.

– Ёкь, сени янгыз кююп мен бир ерге де гетмежекмен.

– Гет, кьайырмас, сен тангала ишге бараган адамсан, юхла, ял ал.

Марьян ушанып мени кюлларымны тутду ва гезлериме тигилди. Ону кьаравунда магъа сююв де, языкьсыныв да, ялбарыв да бар эди. Шо кюйде янгыз аяйган, яхшылыкь ёрайган ва хадин билеген адам кьарап болур.

– Бирге барайыкь... Сени кююп мен гетмежекмен.

Залны ичи бек тунчукь эди. Биз кьыргъа чыкьдыкь. Ари-бери юрюдюк. Юрюп де кьачан болгунча туражакьсан?

Такси гёрюндю. Мен машинни токьтатдым. Тез Марьянны миндирдим, ол адап кьалды.

– Кьайда барабыз?

– Шофёр биле, – дедим мен ва гяйдавчугъа озюмню адресимни айтдым.

Марьян дагы сёйлемеди, тек бир тамаша буюгъуп, кьысылып кьалды.

Эшикни кьызыл-ала халат гийген, чачлары яйылган ва гезтюплери шишген Зарипат ачды.

– Гы-ы... гелдингми?! Янгыз да тюгюл экенсен чи, ойнашынг да

булансан! Сен де уялмайсан, къанчыкъ! – деп, Зарипат Марьянъа урма суюп къолун гётерди.

Мен буланы теберип экевюн де уйге гийирдим ва эшикни япдым.

– Сен не сёйлейсен? – деп урушдум мен Зарипатъа. – Бу чу бизин къонакъ!

– Окъаланып, объюшюп битгенсиз, гъали буса ятма ер герек, – деп гёнгю кюледи Зарипатны.

Булай елигип мен ону бир де гёрмегенмен.

– Мунда гир, Марьян, мени кабинетиме, – деп, мен Марьянны ичдеги уйге багып тебердим.

– Янъыз уйге гийиресен дагы! Янына барма онглу болсун деп!

– Таман, сыр авзунгну, – деп, мен Зарипатны авзун къолум булан япдым, тек ол сыпкъырылды ва дагыдан-дагы еликди.

– Сен мени бумма къарайсан! Оьлтюрме сюесен!

Ол яшны караватына чапды, юхлап турагъан нарыстаны сермеп алды, сонг караватны тюбюндеги чемоданъа узатылды. Чемодан ачылды, ону ичиндеги опуракълар, яшны гёлеклери полгъа яйылды. Зарипат энкейди ва яйылгъан затланы янгыдан чемоданъа тыгъа башлады. Юхусурайгъан яш ону къолундан сыпкъырылардан къоркъуп, мен уланымны алма къарадым.

– Тай ари, – деп къычырды Зарипат, аягы булан къагъынып. – Муну къой, гъарам къолларынг булан тийме.

Яшны аякъ тюбюне, полгъа да ташлап, Зарипат чемоданны бегетди, Марьянъа дагы да яман сёзлер айтды, гётерилип, къутургъан гёзлери булан уйню тергеп чыкъды... Сонг бирден йылап йиберген яшны къолуна алды ва магъа мысгъыл кюйде къарап:

– Сени булан, эркек, тангала горком партияда сёйлербиз, – деди ва эшикден чыкъды,

Марьян да, мен де янъыз къалдыкъ. Уйге гиргенден берли ол бир сёз де айтмады. Зарипатны елигивю ону абдыратып къойгъан буса ярай эди.

Марьян чемоданын ва ердеги сеткасын алды, астаракъ эшикни ачып, астаракъ булан чыгып гетди.

Мен ону токътатмадым ва бир зат да айтмадым. Шо гъалда, шу булгъавурда мен не айтып, не таклиф этип бола эдим?

Мен оьзюм не этегенни де билмей, полда ташланып къалгъан яшны гёлеклерин, бетъявлукъну алып, телевизорну устьюне атдым. Сонг ичдеги уйге гирдим. Аягъыма бир зат чырмалды. Ярыкъны ягып къарасам – аякъ тюбюмдеги Зарипатны инг де тизив, инг де арив, яхшылыкълагъа гиеген гёлеги. Шо гёлекде энни мени туфлилеримни уллу дамгъалары гёрюне эди... Мен аягъым булан гёлекни мююшге атдым ва эшиклени де дырбайтып ачып, къыргъа чыкъдым.

Орамлар шып. Себелеп явагъан яз янгур, сийрек лампочка ярыкълар. Чувлукъ.

Марьян къайда гетди экен? Къолунда югю, юреги толгъан дерт булан...

Къайсылай гетди экен къазаплангъан Зарипат?

Мен явунну тюбюнде эретургъанман. Оланы къайсын излейим, къайсыны артындан чабайым, къайсын къайтарайым?

1963-1967 йыллар.

Адабият ахтарыв

Абдулкъадир АБДУЛЛАТИПОВ,
Лайла ШАБАЕВА

КАМАЛ АБУКОВНУ ПРОЗАСЫ

Бизин тезги ювугъубуз оьзюню гъаракатыны кеп тюрлю янлары булан белгили: республика оьлчевдеги совет ва партия идараларда адабиятны ва маданиятны оьсювюне жавап береген къуллукъларда, дагъыстан язывчуланы Союзуну председателини (Р.Гъамзатовну) заместители болуп чалышгъан.

Олардан къайры да адабият критик гысапда ону аты бютюн СССР-ге малим болгъан, дагъыстан адабиятланы тармагъында ол пагъмулу прозаик ва драматург гысапда танылгъан. Сонг да Камал орус адабият булангъы Темиркъазыкъ Кавказны адабиятларыны аралыкъларын ахтаргъан белгили алим болуп да арагъа чыкъды. Ол этеген ишлени гъар тармагъына байлавлу тындырыкълы ахтарывлар юрютме бола ва шолар юрюлюп де тура.

К.Абуков адабият критиканы тармагъында Дагъыстан ва Темиркъазыкъ Кавказны адабиятларына багъышлангъан кеп санавда макъалалар яратгъандан къайры, шо тармакъда оьзюню совет адабиятлагъа багъышлангъан «За литературу воспитывающую», «У костра, зажжённого Горьким», «Выход на магистраль» деген китапларын Магъачкъалада, «Ступени роста» (1982) деген Москвада чыгъаргъан. «На посту» деген китабы саялы ол 1979-нчи йылда С.Стальскийни атындагъы савгъатны алгъан.

Бары да эсгерилген китапларда К.Абуков адабиятгъа байлавлу клас къаравну, социалист реализмни аслу къылыкъларын якълай гелген.

К. Абуков 90-нчы йылларда адабият критикден адабият ахтарывчу алим даражагъа чыкъды. Шо заман ол адабиятны оьсювюн ва яшавну агъымларын терен ахтарма гиришди. Шогъар шагъатлыкъ эте ону «Разноязычное единство: обретения и потери» (1992), «Национальные литературы Дагестана и Северного Кавказа» (1993) деген китаплары. Сонг ол китапларын яратагъанда топлангъан сынавгъа асасланып, оьзюню докторлукъ ишин язып, филология илмуланы доктору, профессору болду.

Эсгерилген китапларында К.Абуков вульгарный социология къаравлагъа кюрчюленген пролеткультну, раппны токъташдырывларына, адабиятны политикалашдырывларына, ону оьсювюне тогъаслар салывгъа къаршы чыгъып, оланы заралын гёрсетди. Шо ёрукъда К.Султановну, А.Агаевни ва оьзюню «За литературу воспитывающую», «Выход на магистраль» деген китапларындагъы янгылыш къаравларын танкъыт этди.

Шону булан янаша ол оьзге миллетлени оруслашдырывгъа да къаршы чыкъды ва бизин ювугъубузну янгы тартышыв ойлары кеплени тергевюн тартды.

К.Абуков оьзге язывчуланы асарларын, дагъыстан поэзия антологияларын чыгъарагъан адам гысапда 60-70 йылларда бизин уллу, отуздан да артыкъ къужурлу пьесаланы яратгъан Амир Къурбановну пьесаларын эки китап этип чыгъарды. Сонг буса ол бизин аты унутулмас язывчубуз А.-П.Салаватовну орус тилге гёчюрюлмей къалып турагъан пьесаларын чыгъарып, ону пагъмусу булан оьзге миллетлени вакиллерине де таныш болма имканлыкъ тувдурду. Бу буса мекенли гёрмекли иш.

К.Абуков адабият критика асарларын орусча, чебер асарларын аслу гьалда къумукъча ярата. Тек оьзюню бир-бир чебер асарларын ол оьзю, яда бир таржумачы булан орус тилге гёчюрюп, Магъачкъалада яда Москвада чыгъаргъан.

Ону къумукъ ва орус тиллерде чыкыгъан хабарлар ва повестлер ерлешдирилген китапларындан «Учгъунлар», «Бетге бет», «Очакъда от сёнгюнче», «Бальюртну ярыкълары», «Мен гюнагълыман, Марьян», «Атгёкъ къушну тавушу» («Зов разлученной птицы»), «И судный день впереди», «Луна во сне» дегенлерин ва олай оьзгелерин эсгерме бола.

Сонггъу йылларда К.Абуков прозаны тармагъында оьзю топлагъан сынавгъа асасланып, Къумукъ ва Авар театрларда ойналгъан «Мен гюнагълыман, Марьян», «Эришив», «Авария» деген пьесаларын да яратды.

Камал Абуковну яратывчулукъ къаравларына анадаш адабиятны Н.Батырмурзаев, А.Акаев, М.Алибеков, Ю.Гереев, А.Сулейманов, Аткъай, М.-С.Ягъяев, И.Керимов йимик вакиллери таъсир этген. Ондан къайры да, огъар таъсир этгенлерден орус язывчулар Н.Тихонов, А.Фадеев, А.Твардовский, Я.Смеяков, Е.Евтушенко ва олай оьзге язывчуланы атларын эсгере туруп, къыргъыз язывчу Ч.Айтматовну атын эсгерме тюше.

К.Абуков адабиятгъа гелген заман къатып сенекдей болгъан яшавгъа эркинликни бир тюрлю йылы еллери эшип, ону ювашландыргъан, «оттепель» деп айтагъан заман болгъан. Шо заманда язывчулар яшавну тар къалиплеринден азатланып, ону алааматларын генг оьлчевлер булан суратлама гиришди.

Дюнъя адабиятланы тарихинден булай бир алаамат белгили: язывчу оьзюню сёйлевлеринде, макъалаларында жамият политикагъа къыйышывлу бир тюрлю ойланы якълай, тек ва амма оьзюню чебер яратывчулугъунда буса, яшавну суратлавну бюс-бютюнлей башгъа къайдаларын амалгъа гелтире. Шолай алааматны биз К.Абуковну яратывчулугъунда да гёребиз, эгер биз ону адабият критикагъа байлавлу къаравларын хабарлары, повестлери ва пьесалары булан тенглеширсек.

К.Абуков бизин о замангъы адабиятны уьстденсув, даим ону шатлыгъын суратлап, ондан къуванып турагъан, ёкъ затны да бар этип гёрсетеген мердешлени инкар этген. Шо адабият тийме къоркъунуп турагъан яда инкар этилинген, яшавну къыйынлыгъын гёрсетеген авур темаланы гётерме башлагъан. Ол шолай янашыв булан бирче терен маъналы къылыкъ темаланы да хозгъагъан.

К.Абуковну чебер асарларында таза къылыкълы темир-бетон коммунистни келпети гёрюнмей. Ону игити яшавда хаталар этген, гъар-бир затгъа шеклик, чийсанлыкъ этип турагъан ва этген ишлерине гъёкюнуп яшайгъан адам. Шолай болуп гёрюне сюйген къызын якълап болмай къалгъан ону «Мен гюнагълыман, Марьян» деген повестини игити яда шагъар «къонгузакълагъа» тийишли жавап берип болмай турагъан юртдан гелген улан, яда оьзюню ювугъуну къатынына намартлыкъ этген адам. Озокъда, булай игит социалист реализмни уьлгюлю келпетлени къалибине гирип болмай. Бу

асарларда эсгерилген яратывчулукъ къайдагъа хас, яшавда не болуп къалса да, гележекге байлавлу игитни инаныву да ёкъ. Ону себеби – 60-70 йылларда яшавда болгъан агъвалатлар К.Абуков учун бир тюрю «сюрпризлер» болуп, ону къакълыкъдыргъаны. Шолар язивчуну юрегинде янгы гыислер ва ойлар тувдургъан. Ону учун, балики, шолар «сюрпризлерден» бири болгъандыр «Бетге бет» деген повестдеги хасмуш Стасикни келпети. Арадан кёп йыллар оътюп, гъаким атасыны кёмеги булан, оъзю йимик обкомда ва о замангъы оъзге абурлу идараларда ону ишлегени. Биз ону герти атын эсгермей къоягъаныкъны себеби – яшап турагъан агълюсю, авлетлери барлыгъы.

Уьстде айтылгъан чакъы зат К.Абуков шо замангъы яшавда болуп турагъан бузукъ гъалланы, терс ишлени къабул этмейгенине ва шоларгъа къаршы чыгъагъанлыгъына шагъатлыкъ эте.

Авторну эсгерилген игитлерини этген хаталарына, ишлерине гъакъ юрекден гъёкюнюп, тобагъа тюшгендей ойгъа чырмалып турагъаны, о замангъы оъзге язивчуланы яратывчулугъунда йимик, К.Абуковну яратывчулугъунда къумукъ адабиятта биринчилей болуп лирикалы прозаны кюрчюсюн салгъанына шагъатлыкъ эте. 60 - нчы йылларда оъзге совет ва дагъыстан адабиятларда да лирикалы прозаны тувулуву социалист реализмге де ва о замангъы «теория бесконфликтности» деген идеялагъа урулгъан уллу къапас болуп токътады.

Яшавда да, адабиятта да эсде ёкъдан бир-бирине рас болагъан къалагъан тамаша ишлер белгили. Оъзю авариягъа тюшюп, кёп гюнлер азарханада ятгъынча, оъзюне болажакъ ишлени алданокъ билгенде йимик, ол оъзюню «Очакъдагъы от сёнгюнче» деген повестин яратгъан. Больницадагъы заманда повестни игити яшавгъа этген ишлерине байлавлу кёп замангъа терен ойлагъа бата. Инсанны дюньялыкъ яшавуну маънасы недир, инсан нечик яшама тюше дейген ойлар ону толу кюйде къуршай.

Повестни игитине даим гъёкюнюп турмакъ хас. Олжас Сулейменов да айтгъанлай «путь к сути лежит через суд, через непрерывно заседающий в тебе трибунал мысли».

Оъзюню артда яратылгъан «Къачан ёлугъайыкъ» («Луна во сне»), «Атёкъ къушну тавушу» («Зов разлученной птицы») деген повестлеринде К.Абуков агълю насипни масъалаларын салып, шоланы чечив ёлунда къаршы болагъан кёп тюрю четимликлени суратлап, охувчуну терен ойлашдырта.

К.Абуковну «И судный день впереди» деген повести ону лап да гёрмекли чебер асары. Шонда автор къумукъланы гъали бусагъатда да талчыкъдырып турагъан топуракъ масъаласын гётерген. Топуракъ халкъны барлыгъын, аманлыгъын, милли ругъун, гележекге инанывун сакълавда уллу роль ойнайгъаны гъакъ зат.

Повестни аслу игити таза къылыкълы коммунист Муратбек Валиевич Бекболатов даву авур намусларын кютген, сонгъу йылларда ол узакъ заман райкомну биринчи секретары болуп чалышгъан буса да, сонг ишден тайдырылып, пенсиягъа чыкъма борчлу болгъан. Энни янгы заманны алда болмагъан инсанны тамаша къалдырагъан аламатларын ол къабул этмей. Уълкедеги гъалны Муратбек оъзю кёп охуйгъан газетлерден биле.

Ол даву от-ялынындан, атакаларындан топ-топханасындан оьтген адам буса да, оъз агълюсюндеги хыр-мыргъа уьйренип болмай, тек янгызлыкъгъа чы уьйренген. Бир заман давлардан уьстюнлюк булан къайтгъан, хыйлы орденлер, медальлар булан савгъатлангъан адам янгы шартларда утдургъанын

англай. Газетлерде айтылагъан «СССР-ни тозулуву – гюч булан жыйылгъан халкъланы тозулуву» деген дурус токъташдырывгъа ачувлана болгъан. Къ-арабагъда, Молдавияда, Мычыгъышда болгъан агъвалатлагъа хасмушланы ишине йимик къарай. Янгы гъакимлер ишин юрютюп болмайгъан саялы болгъан дей.

Муратбек чакъда бир давда оъзю сююп къалгъан медсестра Зинаиданы эсге ала. Табиатны сюеген адам экенге, суюдюм таякъгъа ошайгъан чечек ачгъан терек бугъар Зина йимик гёрюнюп, ол шону сыйпай. «Дав битген сонг Дагъыстангъа алып гетермен», – деп Зинаны инандыргъан болгъан, тек ол яшгъа токътатгъанын билгенде, «о да негер тарыкъ» деп, ону тарландыргъан.

Шондан сонг Зинаида иш этип давну къызгъын юрюлеген ерине барып, яралыланы къутгъарагъанда оылген. Бу агъвалат да Муратбекни юрегинден таймайгъан дертге айлангъан.

Ишден тайгъан гъакимлени партийный жыйынгъа яда взносланы жыягъ-анда тюгюл къалгъан заман олагъа тергев бермейгени де ону ытесиз талчы-къдыра болгъан. Муратбек янгы болгъан эркинликни-демократияны къабул эте болгъан, эгер шо сёзлер бош болуп къалмай буса.

Повестде тавлуланы къумукъ топуракъгъа гёчюрювню масъаласы гётери-ле. Муратбекни ёлбашчылыгъы булан Халиюрт район, тавлулар гёчюрюлюп, кёп миллетли районгъа айлангъан. Оъзгелеге уългю гёрсетемен деп ол ата-сындан къалгъан бавну да яртысын тавлулагъа берип къойгъан.

Гёчюрювню натижасында ата юртну халкъыны яртысындан да кёбю олар болуп къалгъан. Олагъа нечакъы ювукълукъ этсе де, олар булангъы ювукълукъ тувулунмагъан. Бирче оъсюп, яшамагъан сонг, сююнмеген, къайгъырмагъан сонг, къайдан гелсин татывлукъ? Ерли халкъ да, гелгинчилер де шолай би-рикмей къалгъан.

Тавлуланы гёчюрегенге байлавлу жыйында оланы тилинде «Гелигиз, гёчюгюз бизин уый – сизин уый», – деп де айтып, сонг бийиме де бийип, Муратбек Валиевич, янгыз къалгъанда: «Уъюнде олтуруп тургъан буса, ким чакъыра эди оланы», дейгенлени экиюзлюгюне, ол бек тамаша бола болгъан. Тавлулагъа бек языгъы чыгъагъан саялы, олагъа гъакъ юрекден кёмек этме сююп гёчюрген болгъан. Оъзюню артындан айтылагъан «халкъына намарт болгъан» деген сёзлени де ол биле болгъан.

Повестде Муратбек Валиевичге таъсир этген агъвалатланы тюп кюрчюлери де чечиле, ачыла. 60-нчы йылларда Дагъыстан обкомну биринчи секретары, ЦК-ны члени Даниялбеков муну районуна гелип: «Сени районунг уллу, топу-ракълары кёп. Оланы ишлетме сизин гючюгюз етишмей», – деп башлагъан. Арадан заман гетип, обкомну жыйынында Муратбек къаршы чыкъма къара-гъанда, экинчи секретарь Воропаев: «Сен Къумукъ тюзлюк къумукъланыки деп турагъанны биз англамай болгъан экенбиз, биз шо ерлер гъукуматники деп тургъанбыз», – деп огъар. «Сен гъалиге райкомну секретарысан, сонг болмай да боласан», – деген. Сонг Даниялбеков да: «Биз муну СССР-ни Оър Советине депутат этме суюген эдик, бу буса ерли миллетчиликге ювукъ хы-яллар булан яшай экен», – деп къоркъув берген. Шо заман Муратбек туруп: «Мен коммунистмен, буйрукъланы толу кюйде кютюп уыйренгенмен. Мен интернационалистмен. Яшавдагъы тенгсизликни ёкъ этмек мурат булан мен миллетлени ювукъ болувун якълайман. Гележекде гиччи халкълар къошулуп къалажагъын да билемен», – деген.

Шондан сонг Муратбек уюне бек бузулуп кьайтгъан. Юхусуз гечеде атасыны тири ити эсине тюшген. Башгъа итлер ябушуп кьоркьутгъанда, ол юваш болуп кьалгъан. Сонг ол «Мен де шолай болуп кьалдыммы экен, ёкъ тюгюлмен, мен эдим чы явагъан гюллени тюбюнде биринчилей Сапун тавгъа минген», – деп ойлай.

Шо заманларда Муратбек оьзюню янына пропаганда – агитация бёлукню заведующийи, терен билимли Ибрагъим Пайзуллаевни чакъырып, болуп турагъан ишлени англата. Ол да гёчюрювню бираз башгъачалай англайгъанын билдире. Ону айтывуна гёре «...гечме тарыкъ буса оланы онгача ерлеге гёчюрме герек, шолай этмесе, тиллер, адатлар – демене адатлы милли ёрукълу яшав булгъанышып бузулуп кьалма бола».

Тек Муратбек масъаланы шо кьайдада чечмек учун Даниялбековну янына баргъанда, ол «Сен миллетлени ювукъ болувуна кьаршымысан»? – деп кычыргъан, сонг «Чинкдеси бирче яшамакъ. Тап шо кьайда да кьошулуп кьардаш бола миллетлер. Сен ерлени бере туруп тавлулар учун колониялар, резервациялар кьурма сюемисен, Сени ичингде «таза миллетни» гьиси сёйлей. О чу политика авантюра, коммунизмни генг кюйде кьурув ёлундагъы шантаж (кьоркьув берип). Ювукълашывдан, тыгъыс кьатнавдан таба оьсмек, оьрленмек деп тутгъан партиябыз. Шо бизин партияны девизи – аслу ёлу. Сен буса миллетлени оьсме кьоймайгъан эсги ёлну якълайсан... Сизде эркинлик: отлавлар, чёллер. Бири-биринден отуз, элли чакъы аралыгъы булан ерлешген юртлар, отарлар. Сизде оьзенлер ва чачыв авлакълар. Тавларда буса, ташланы, кьакъбаланы арасында ачлыкъда яшайгъан халкълар. Шо гьал сени гьалеклендирмей я коммунист гьисапда, я инсан гьисапда... Яда сен эжелден берли гелген мердешге гёре тавлулар сизге гелип, тилеп, емишин тирликеге, унгъа алышдыргъанны сюемисен? Сенде ер есини, феодалны гёнгюлю бар, Муратбек», – дегенде, Муратбек: «Я не возражаю», – деген. Тек сонг ол Эндирейдеги ювугъу Залимханов булан гьакълашгъан: ишден таяйымы, таймайымы деп. Ол да: Тайма, халкъ нечик англар, намарт болгъан деп айтар», – деген.

Автор тавлулар гёчегенде кьумукъ топуракъгъа болгъан гьалланы суратлай туруп, агъачлыкъланы, авлакъланы, бавланы араларында янгы юртлар кьурулгъанын айта. Тюзлюлени гелгинчилер булангъы увакъ тюртюшювлери де болгъан, оланы да миллет эришивю йимик тюгюл, хасмушлукъ деп гёрсете болгъан дей. Тавлуланы гёчюрювюн гележекде топланажакъ дагъыстан миллет булан байлавлу этип, халкъны яшаву уллу уьстюнлюкlege, сайки, хадиргюнге етежек деп токьдашдыра, шолайлыкъда герти интернационализм яшавгъа чыгъажакъ деп де яза болгъан, газетлер.

Кьумукъ топуракъгъа гелген гьисапсыз уллу авурлукъну, кьыйынлыкъны автор чебер келпетлер булан да ачыкъ эте: «Гюндюз оьзюню гьалын билдирмей эди, гечелер буса агъ ура, иннемей йылай эди Кьумукъ чёл, оьзюне тюшген гётерип болмасдай авурлукъну, англашылмайгъан сёзлени».

Эсгерилген агъвалатларда сонг Муратбек Валиевични СССР-ни Оьр Советини депутаты этип сайлайлар. Интеллигент Пайзуллаев буса бир зат да айтмай ички ичивюн узатгъан деп эсгере автор. Тек ва амма яшавда болуп турагъан булгъавурлу агъвалатланы гёрюп, Муратбек рагъатлыгъын, юхусун тас этген, ону оьктемлиги ер болгъан. Бир-бирде буса етти йыл алда оьлген анасы гёзюне гёрюнеген болгъан.

Компартия бузулгъаны, тозулгъаны Муратбек Валиевични оьтесиз бек

талчыкдыргъан, тек ол партбилетин сакълагъан. Алда ону уьстюнлюкню байрамы булан кёплер къутлай болгъан, гъали унутгъан.

К.Абуков аслу игитини драмасын, трагедиясын терен англатмакъ учун агълюсюню гъалындан булай маълумат бере. Ону уланы – инвалид уьч яшы да булан, кызы эки де яшы булан Кызылжуртда яшай. Гиевю процентлерде яллагъан. Олагъа ол кёмек этип болмай, неге тьогюл Ельцин СССР дагъы-тылгъан сонг персональный пенсияланы тайдыргъан. Ойланмай, пакарсыз юрюлген тавлуланы гёчюрюв, язвчу суратлайгъан кюйде, яшавда янгы-янгы четим масъалаланы тувдура. Кыыйын болгъан заманда Муратбекге тьошюнде заманда бир муну уьстюне дёгереп гелеген уллу тирмен таш гёрюне.

Повестде Муратбекни йимик совет заманда четимликлеге тьошюп, ай-ыпланып, негъакъ туснакъда гечинген муаллим Умархановну, Хрущёвну «Догоним и перегоним Америку» деген лозунгун якъламагъан, выговор алып ишинден тайдырылгъанда, больницагъа тьошген А.Залимхановну келпетлери де суратлана.

Уьстюнлюкню гюнюнде даву ветераны Муратбекни къутлама бир нече ёлдаш геле. Инг башлап коньяк шишасы да булан къарт тилсиз Умар геле. Сонг ону герти ювугъу Пайзуллаев де геле, гъаманда йимик къолуна дипломаты да булан. Оьсюню ювугъу А.Залимхановну гъакъында макъала язма урунгъан Муратбекге ол эсделиклерин яз деп таклиф эте.

Шо гюн огъар тезде ишинден къувалангъан аферист кылыккылы, совхозну директору болуп ишлеген тилчи ёлугъа. Ол Муратбекни кыыйынлы кысматына къангъандай «Гъали де савмысан? Партия сени яхшы сакълай эди гётерип. Бугюн сен нольсан», – деген.

Муратбекге лап да авур тийген зат, ону оьлюмюне себеп болгъан адам иниси тавлу къатын алып, ондан тувгъан Зарзурхан.

Повестде Муратбекни клубларда ишлейген, бийийген инисинден ва ол алгъан оьсюню иш ёлдашы тавлу къатындан тувгъан Зарзурханны келепети повестде айрыча ер тутат: ону аты ол нечик авлет болгъанын англатагъандай ат. Ол я къумукъ тьогюл, я тавлу тьогюл, къолунда магнитафону, юлюнген башында сакътиян къалакъайы, токъ сыпатында эдепсиз иржайыву булангъы улан. Ол уллулагъа гьюрмет гереки англамайгъан ва англама да хыялы ёкъ бир биябур. Уьстюнлюкню байрам гюнюнде, Муратбекге гелип ону къутлайгъанны орнуна, ол хасмуш атасыны агъасына «дядёк» деп деп сёйлей. Уьстюнлюкню гюню булан неге къутламайсан деп сорагъанда, ол булай деген: « Не уьстюнлюк? Германия булан, балики, ябушма тьошмей болгъандыр, олар гъакъыллы культурный халкъ. Оланы утгъунча, бир затлар этип уьйренме герек эдик. Оланы утсакъ да биз бир зат этип де уьйренмедик, оланы БМВлери, мерседеслери бар, олар хоккейде яман ойнамай. Бизин тюкенлер боппо-бош», – дей.

Муратбек ону къувалагъанда, ол огъурсуз: «Аз ичме герек. Мен сени гёрге гелмегенмен, Халипат баживден ашамакъ-ичмек учун бираз акъча тилеме гелгенмен», – дей.

Иниси къатын алагъанда, эки миллетни вакиллери къошула деп, комсомол тойлар да этип, «Горько» авазлар да чалынгъан. Зарзурхан уручу. Машиналар урлай. Анасы огъар къардаш кызын алма сюе. «Шондан сонг ону герти тухуму ёкъ болажакъ», – деп къайгыра Муратбек. Совет заманда тюрюлю миллетлени вакиллерины къошулувуна айрыча агъамият бериле гелгенин

айта туруп, автор шо ишге миллетлени бузагъан гъаракатгъа ишге йимик къарагъаны гёрюне.

Муратбеклерден гетген сонг Зарзурхан бирев булан ябушгъан. Ону гёрген тилсиз Умар оланы айырма деп айлангъан. Зарзурханны душманына ураман деп гётерген бичагъы Умаргъа тийип, ол оылген. Зарзурхан буса къачгъан.

Шону эшитгенде, Муратбек эсден тайып йыгъылгъан. Ону гёзюне яшыл тюсю, хырлы уллу тирмен таш оъзюню уъстюне гелегени гёрюнген. Ондан къачаман деп ол тамны уъстю булан ёрта, аякълары къангъа бата, сонг ол татавуллардан атыла. Къайда барса да, таш ону артындан етишип баса. Шо заман Муратбек ахыр мюгълетинде «Мен гёрмеген не къалды», – деген.

Муратбек гечингенде, ону уъстюне биринчилей эндирейли ювугъу А. Залимханов гелип, ону янгызлыкъда, явагъан сыгъанакъны тюрбюнде оылгенине адап къала. Ону уыйге гийирип, орунда ятдыргъан сонг, ахшамгъа таба къайтгъан Халипатны бетинде не къызгъанывну, не къайгъырывну аламатылары гёрюнмеген.

К.Абуков оъзюню повести, ичинде суратлангъан агъвалатлар ва инсан аралыкълар булан уллу натижалагъа етишген. Айры адамны трагедиясы булан янаша, ол бизин миллетни гъалиги драмалы гъалын суратлагъан. Ол яратгъан адамны янчма гелеген авур тирмен таш Солженицынни «Красное колесосун» эсге гелтире.

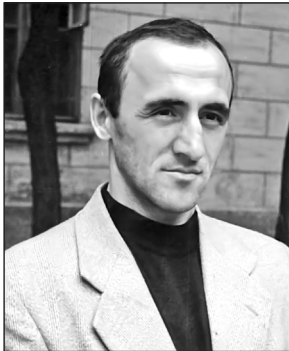
Адабият критиканы оъзге миллетни вакиллери, мисал учун гъали бизин арабыздан гетген Абдулла Вагъидов, повестни анализ этегенде, ондагъы милли масъаланы юлдуруп, янгыз гъаким болгъан адамны совет девюрден сонг абурдан тюшгенин айтып къоя эди, неге тюрюл оъзю гёчюрюлген миллетлени бирисини вакили экенге.

К.Абуковну ярытивчулугъун яхшы билеген Р.Гъамзатов ону гъакъында «Камалсыз гъалиги дагъыстан прозаны ва публицистиканы гёзалгъа гелтирме бажарылмай ва олсуз дагъыстан адабият кёп санавдагъы охувчуланы сюювюн къазанмас эди», – деп айтгъан.

Макъалабызны тамамлай туруп, ювугъубуз Камал Абуковгъа къатты савлукъ ва яративчулукъ ёлунда дагъы да мекенли уъстюнлюклер ёрайбыз.

Вассалам.

**Агъарагъим
СОЛТАНМУРАТОВ,**
филология илмуланы
кандидаты, доцент

Дагъыстанны халкъ язывчусу Камал Абуковну яратывчулугъун гёз алгъа тутмай туруп, артдагъы элли йылланы ичиндеги къумукъ, савлай дагъыстан адабиятны оъсюв ёлуну гъакъында толу лакъыр юрютме бажарылмас десек, бир де къопдурув болмажакъ. Гертиден де, гетген асруну алтмышынчы йылларыны башында газетлени, журналланы бетлеринде чыкъгъан оъсюню биринчи мақалаларындан, очерклеринден, хабарларындан тутуп, артдагъы йылларда басмадан чыкъгъан китапларына ерли ол къумукъ ва шолай да уму-ми дагъыстан адабиятны инг де къаныгъывлу чалышывчуларындан бириси болуп токътады. К. Абуковну яратывчулугъуну оъзтеречелигин сёйлесек, ону гъаракаты, этген къошуму адабиятны азындан дёрт тюрлю яны булан байлавлу экенин эсгерме тюше: чебер яратывчулукъ (прозаик ва драматург гъисапда), танкъыт (критика), адабият илму (литературоведение), таржумачылыкъ. Бир гиччирек мақаланы ичинде К. Абуковну булай кёп тармакълы яратывчулугъун толу кюйде къуршама чы нечик де, ону тюрлю-тюрлю йылларда къумукъ ва орус тиллерде басмадан чыкъгъан кёп санавдагъы китапларыны, асарларыны, мақалаларыны янгы затларын эсгерип къойма да имканлыкъ ёкъ.

К. Абуковну адабият яратывчулугъуну башы булан рас гелеген оьтген асруну алтмышынчы йыллары тарихде «йылы йыллар» деп белгиленип геле. Белгили кюйде, шо «йылы йыллар» уьлкебиздеги инчесаниятны (шону ичинде чебер адабиятны да) оъсюв ёлунда айрыча агъамиятлы болуп токътай. Ачыкъ этип айтгъанда, инчесаният шо девюрде оьмюр сюрюп юрюйген коммунист идеологияны гъатдан озуп этеген таъсиринден, къысасларындан азатланып (толу кюйде болмаса да), оъсюню юзюн гerti чебер эстетика талаплагъа багъып бурувда биринчи абатларын алма башлай. Адабиятыбыз учун бек агъамиятлы болуп токътагъан бу йылларда К. Абуков оъсюню чебер асарлары булан да, танкъыт мақалалары булан да шо девюрдеги оьзге язывчуларыбызгъа (айрокъда оъсюню наслусуна ва оъсюнден сонг адабият гъаракатгъа гиришгенлеге) уьлгю, ёл гёрсетме белсенген, гёрсетип де бажаргъан. Масала, биз язывчуну чебер асарларында «йылы йыллардан» алдагъы девюрлерде адабиятыбызда гъар абатда дегенлей ёлугъагъан Ленин, партия, инкъыллап ва коммунист идеология булан байлавлу шолай оьзге темаланы, суратлавланы тапмажакъбыз. Терсине, язывчуну яратывчулугъунда аслу тергев инсанны энчили яшавун суратлайгъан уьягълю-къылыкъ, гъашыкълыкъ йимик ма-

съялалагъа бакъдырылгъанны эслежекбиз («Мен гюнагълыман, Марьян», «Атгъёкъ къушну тавушу», «Балъюртну ярыкълары», «Къартны гёзьяшлары» ва ш.об.). Балики де, шо себеп болуп К.Абуков къумукъ прозагъа жанр янын-дан да янгылыкъ гелтире: язывчуну хабарлары, повестлери шонда (къумукъ прозада) лирикалы агъымгъа кюрчю сала.

Чебер яратывчулукъ ёлунда проза асарлар яратыв булан янаша К. Абуков къумукъ адабиятны драматургия тармагъына да шайлы къошум этди. Бир нече йылланы узагъында къумукъ, авар милли театрланы сагъналарында салынгъан ону «Марьям», «Эришивлюк», «Авария», «Орамдагъы чемодан» деген пьесаларын къаравчулар кёп сююп къабул этдилер.

К. Абуков таржумачылыкъ булан да машгъул. А. Салаватовну пьесаларын орус тилге гёчюрюп, 1988-нчи йылда «Айгази» деген ат булан чыгъаргъан китабы ону бу тармакъда этилген айрокъда къыйматлы иши болду.

К. Абуковну яратывчулугъуну аслам пайы танкъыт ва адабият илму булан байлавлу. Къумукъ ва орус тиллерде язылгъан, Магъачкъалада ва Дагъыстан-дан тышда басмадан чыкъгъан оъзюню кёп санавдагъы макъалаларында, илму ишлеринде К. Абуков айры-айры язывчуланы яратывчулукъларына, умуми адабият масъалалагъа тергев бакъдыра. Танкъытчыны, алимни яратывчулугъуну бу яны янгыз къумукъ, дагъыстан адабиятларыны масъалаларын тюгюл, Темиркъазыкъ Кавказдагъы ва ондан тышдагъы адабиятланы да гъар-бир янындан алып къуршай. Шо гъакъда айтгъанда К. Абуковну «Разноязычное единство: обретения и потери» (Махачкала. Дагкнигоиздат, 1992 г.) деген илму иши айрокъда агъамиятлы болуп токътагъанын эсгерме тюше.

К. Абуков оъзюню чебер, танкъыт, адабият илму яратывчулугъу булан девюрню, ону алампатларын теренден ва назикден гъис этип, сезип юрюй. Масала, ону «Къонакъ къатын гетген сонг» деген повестинде совет гъаким-ликни ичинден таба бузулувун, ону орнуна янгы жамият аралыкълар тутма башлагъанын гъазиринде чебер ва герти кюйде гёрсетилип берилди. Шолай гъис этив, сезив К. Абуковну артдагъы йылларда язылгъан танкъыт, публицистикалы макъалаларына да, илму ишлерине де хас.

К. Абуков бугюнлердеги адабият гъаракатны къаныгъывлу ортакъчысы да дюр. Адабият яратывчулугъу булан янаша ол язывчуларыбызны юбилейлеринде, яратывчулукъ ахшамларында, янгы китапларын арагъа салып ойлашывларда актив кюйде ортакъчылыкъ эте. Ондан къайры да, арт вакъти-лерде чыгъып турагъан кёп-кёп китаплагъа баш сёзлер язып, шолагъа гъалиги адабият илмуну, танкъытны гёзюнден профессионал къайдада багъа бере.

К. Абуков бугюнлеге ерли къумукъ, савлай дагъыстан адабият булан бай-лавлу кёп иш этген ва этип де тура. Язывчу, алим, танкъытчы, таржумачы К. Абуковну гёз алгъа тутгъан дагъы да кёп-кёп муратлары, хыяллары бары белгили. Макъалабызны тамамлай туруп, Камал Ибрагъимовични 80 йыл-лыкъ юбилейи булан гъакъ юрекден къутлай туруп, огъар савлукъ, насип, узакъ оъмюр, алдына салынгъан яратывчулукъ ва оъзге муратларын яшавгъа чыгъарып гёрмекни ёрама сюебиз.

АДАБИЯТ ДАРСЛАРДА ПРОЗА АСАРНЫ ЧЕБЕРЛИК АЛАМАТЛАРЫН УЙРЕНИВ

(К. Абуковну «Мен гюнаглыман, Марьян» деген повестине асасланып)

Къумукъ школалар учун тизилген охутув программалар, китаплар булан адабият дарсларда тюрлю-тюрлю тармакъларда – поэзия, проза, драматургия асарлар гечиле. Гъар тармакъда яратылгъан асарны чеберлик алакатларын уйренивюню озтеречелиги барлыгъы белгили. Озокъда, бир макъаланы ичинде адабиятны бары да тармакъларында яратылгъан асарланы чеберлик алакатларын уйренивюню озтеречелиги гъакъында сёйлеме бажарылмай. Шо саялы да бу макъалабызда биз адабият дарсларда проза асарны чеберлик алакатларын уйренив булан байлавлу озтеречеликге айрыча тергев бакъдырма сюебиз. Шону да биз язывчу Камал Абуковну «Мен гюнаглыман, Марьян» деген повестине асасланып гёрсетме сюебиз.

Школаларда адабият дарсларда чебер асарны уйренегенде кёп ёлугъагъан методика ягъындан алгъандагъы бир кемчиликни эсгермесе ярамай: муаллим охувчуланы тергевюню аслу гъалда (бир-бирде буса бюс-бютюнлей!) дарсда гечилеген асарны ичделигине, маънасына бакъдырып къоя, ону чеберлик яны буса «унутулуп къала». Шо кемчилик айрокъда проза асарланы уйренегенде кёп ёлугъа, неге тюгюл де бу тайпа асарланы сюжети, игитлери болагъаны белгили. Шо буса кёбюсю гезиклерде муаллимни де, охувчуланы да гечилеген проза асарны янгыз эсгерилген янларына муштарлы этип, ону чеберлик янларын «унутдуруп къойдура». Озокъда, проза асарны уьстюнде ишлейгенде, ону сюжети, игитлери, оланы бир-бири булангъы аралыкълары, этген ишлери булан байлавлу иш де юрюлме тарыкъ, гъатта шо ишсиз асарны чеберлигини уьстюнде ишлеме бирдокъда бажарылма да бажарылмай. Тек муаллим адабият асар, инг биринчилей, чебер асар экенин даим эсинде сакълап турма тюше, шо саялы да ону (асарны) чеберлик алакатларына бакъгъан якъдагъы тергевню къутгъарып къойма бирдокъда ярамай.

Къумукъ адабият дарсларда тюрлю-тюрлю класларда проза асарланы тюрлюлери гечиле: хабар, повесть, роман. Оьлчев якъдан алгъанда уллу болмайгъанына гёре, хабарлар аслу гъалда школалар учун гъазирленген охутув китаплагъа (хрестоматиялагъа) савлай алынып къошула, оьлчев якъдан уллу асарланы (повестлени, романланы) буса гесеклери берилип къала. Шо саялы да муаллимге бу тайпа асарланы гечегенде, бирдокъда хрестоматия булан тамамланып къалма ярамай. Озокъда, дарсны ичинде повестлени, романланы охуп битдирме, оланы чеберлиги, маънасы, ичделиги, келпетлери булан байлавлу ишни толукъ кюйде юрютме бажарылмайгъаны англашыла. Булай гезиклерде муаллим охувчулар дарсдан тышда чебер асарны озбашына охусун, ону уьстюнде ишлесин учун, дарсда ону инг де къужурлу, охувчуланы

тергевюн тартагъан, оларда асаргъа бакъгъан якъдагъы иштагълыгъын тув-дурагъан ерлерин айырып алып ишлеп бажарма герек. Шолай иш гечилеген адабият асарны айрокъда чеберлик янлары булан байлавлу кѣп юрюлме тюше.

Гъали энни оърде айтылып гетген пикруларыбызны Камал Абуковну «Мен гюнагълыман, Марьян» деген повестинден алынган бир нече чеберлик ала-матларына асаслана туруп исбатлама къарайыкъ.

Язывчуну бу асары къумукъ школаланы 11-нчи класлары учун тизилген «Дагъыстан адабият» деген охутув китапгъа гирген. Эсгермеге герек: повесть гъалиден элли йыллар алъякъда яратылса да (бу 1963–1967-нчи йылларда язылган), бу асар бизин девюрге де оъзюню чебер-маъна гючюн, агъами-ятлыгъын тас этмеген, о гъали де охувчуланы тергевюн тарта, олар ону бек иштагълы кюйде охуй. Шону да себеби – повестни къужурлу сюжети, енгил охулагъан тили, баш игитлени келпетлери, оланы арасындагъы таза сююв. «Мен гюнагълыман, Марьян» деген повестни бу эсгерилген янларындан къайры да, тамаша къужурлу чеберлик алааматлары да бар. Гъали шолагъа тергев бакъдырып къарайыкъ.

1. Белгили кюйде, Камал Абуковну бу повестинде инг аслу масъала болуп гъашыкълыкъ, сююв масъаласы токътай. Ачыкъ этип айтганда, мунда асарны баш игити Жамалны насипсиз, тюзелмеген, огъар талчыкъ, дерт гелтирген сюювю суратлана. Повестни лап башынданокъ автор бизге шо сюювню къ-ысматын къужурлу чеберлик алааматны кѣмеклиги булан – табиятны алааматын (жие терекни) суратлавдан таба гѣрсетип бере: «Мен жагъил заманда атабыз терезени тюбюне гелтирип жие терек орнатган эди. Шо тирилип, бой салып, арыв оъсюп гетди. Терек башлапгъы йыл чечек ачгъаны эсимде. Ача дегенде де ачдымы дагъы, къараганда гѣз къамашардай ап-акъ болуп. Бир де баш-гъа тюгюл эди къуда арбадан тюшген, акъ чиллелер гийген гелинден. Бизин посагъагъа аякъ баса турагъан гелинден... Сонг гечелени биринде, эсде ѣкъ ерден, сувукълар тюшюп, къырланы къырав басып, шо жие терекни чечегин уъшютюп, аявсуздан ерге тѣгюп къойду» (9-нчу бет). Повестни охугъан сонг, асарны игитлери Жамалны да, Марьянны да арасындагъы сюювню къысматы жие терекни къысматы булан рас гелегенин гѣребиз. Муаллим охувчуланы повестдеги бу суратлавгъа гъазир тергевюн бакъдырып, асарны охуп битген сонг буса, бу ерине къайтып иш гѣрсе яхшы. Масала, охувчулагъа шулай соравлар берме ярай: «Нечик ойлашасыз, повестде жиени суратлав не мурат булан берилген? Бу суратлав асарда не йимик чебер рольну кюте?»

2. Повестни башгъа еринде Камал Абуков игитлерини арасындагъы сююв-ню къысматын охувчусуна бирдагъы башгъа чеберлик алааматдан – Жамалны тюшюнден таба алданокъ билдире: «Гечени узагъына тюш-тюл булан та-лашып чыкъдым. Марьян бизин уйлени сибирип, жабарларына шере берип айлана... Бирден уйню орта аркъалыгъы сына, кълкъы чѣге. Мен къоркъуп уяндым (16–17-нчи бетлер). Муаллим охувчуланы тергевюн бу тюшге де бакъдырма тюше. Асар охулуп битген сонг, алдагъы чебер алааматгъа (жиени суратлавгъа) байлавлу салынган соравлар йимик соравлар салынса яхшы, масала: «Нечик ойлашасыз, бу тюшню Жамалны Марьян булангъы сюювю-ню къысматы булан байлавлугъу бармы? Бар буса, нечик байлавлугъу бар?»

3. Повестде Жамал Марьянгъа оъзлени арасындагъы сюювню белгиси гъисапда савгъат этген таракъ да къужурлу чебер рольну кюте. Асарны ич-делигинден англашылагъан кюйде, хоншу юртгъа авруйган анасыны къы-

зардашын гөрме деп барагъан Марьянны Хасай бир нече ёлдашлары да булан бирче къачырып къоя. Амма Марьян Жамалгъа бакъгъан якъдагъы сюювю учун озюнден болагъан гъаракатны эте, нечакъы бола буса да талашып, ябушуп айлана. Шону исбатламакъ учун, асарны шо ерине тергев бакъдырып къарайыкъ: «Марьян эки керен оланы (Хасайны ва ону ёлдашларыны – А.С.) къолундан сыпкъырылгъан, къачма къарагъан, тек олар къызны артындан етишгенлер, къолларын буруп, авзуна явлукъ тыгъып, арбагъа миндирме айлангъанлар. Шо талашывда Марьянны башындагъы таракъ тюшген болгъан. Къыз эренлени къолундан бирдагъы къутулгъан, дёртаякъланып, хумну къоллары булан хотгъап, ону табып, чачларына салгъан. Хасай таракъны чыгъарып алып, ташлама къарагъан. Къыз ону къолун хапгъан ва таракъны къойнуна салып яшыргъан» (34-нчю бет). Муаллим охувчулагъа бу суратлавну тувра маънасындан къайры да гёчюм маънасы барын англатып берме герек: бу ердеги Марьянны таракъ учунгъу гъаракаты, талашыву, къасты Жамалгъа бакъгъан якъдагъы сюювню сакъламакъ учун этилеген гъаракат, талашыв, къаст болуп токътай.

4. Повестни лап ахырында да гёчюм маънасы булангъы, бирдагъы бир чебер рольну кютеген къужурлу суратлав бериле. Жамалны къатыны Зарипат, эри озлеге Марьянны гече къалмакъ учун алып гелгенин гёргенде, юхлайгъан яшын да юмарлап алып, караватны тюбюндеги чемоданын да тутуп, уьюнден чыгъып гете. Эр-къатынны арасында тувулунуп турагъан бу татывсузлукъгъа янгыз бир озюн айыплы гысаплайгъан Марьян да, Жамал булан къалып къалмай, Зарипатны арты булан чыгъып ол да гете. Сонг асарда берилеген шулай суратлавгъа тергев берип къарайыкъ: «Мен озюм не этегенни билмей, полда ташланып къалгъан яшны гёлеклерин, бетъявлукъну алып, телевизорну уьстюне атдым. Сонг ичдеги уйге гирдим. Аягъыма бир зат чырмалды. Ярыкъны ягъып къарасам – аякъ тюбюмдеги Зарипатны инг де тизив, инг де арив, яхшылыкълагъа гиеген гёлеги. Шо гёлек де энни мени туфлилеримни уллу дамгъалары гёрюне эди... Мен аягъым булан гёлекни мююшге атдым ва эшиклени де дырбайтып ачып, къыргъа чыкъдым» (61-нчи бет). Муаллим охувчулагъа Жамал «Зарипатны инг де тизив, инг де арив, яхшылыкълагъа гиеген гёлегине салгъан уллу дамгъаланы» гёчюм маънасын да англатып берме тюше: гёчюм маънасында къоллангъанда, бу ердеги шо дамгъалар Зарипатны гёлегине тюгюл, ону яшавуна, къысматына салынгъанлыкъны англата.

Адабият асарны чеберлик алампатларын уьйренивню агъамиятлыкъы оьтесиз уллу. Бу иш охувчуланы чебер оюн оьсдюрге яхшы имканлыкълар тувдура, оланы асарны гъар-бир янына бакъгъан якъдагъы тергевлюгюн итти-лешдире, озю адабият асарны уьстюнде этилеген ишни де къужурлу эте. Шо буса охувчуну дарсда гечилеген асаргъа, савлай адабиятгъа бакъгъан якъда иштагълы эте. Охувчуланы китапгъа, адабият асарланы охувгъа бакъгъан якъдагъы иштагълыкъы баргъан сайын тебенлешип барагъан бизин девюрге буса бу ишни агъамиятлыкъы дагъыдан-дагъы артыкъ.

Къоллангъан адабият:

1. Абуков К.И. Суюсе де, суюмесе де. Магъачкъала, 1973.
2. Вагидов А.М. Дагестанская проза второй половины XX века. Махачкала, 2005.
3. Гусейнов М.А. Картины эволюции кумыкской прозы 60–80-х годов. Махачкала, 1993.

Агъмат ЖАЧАЕВ,
Дагъыстанны халкъ шаири,
Дагъыстан Республиканы
Пачалыкъ савгъатыны лауреаты

ЧЕБЕР БУЛАКЪ

Агъмат Жачаев сонетлени яратагъаны хыйлы бола. Шаирни бу сайламлы сонетлерини жыйымы – къумукъ поэзияны тарихинде биринчилей арагъа чыгъагъан янгы агъвалат.

Агъматны сонетлери гъакъда мен алдын да язгъан эдим. Сонет деген жанр дюнья адабиятда гъашыкълыкъ булан байлавлу гелген. Бу китапгъа салынгъан сонетлени янгылыгъы бар – оланы кёплери социальный ва кыйлыкъ масъалалагъа байлавлу. Айрыча адамлагъа багъышлангъанлары да гелишли чыкъгъан, жанрны мердешилерин тозмай – байлашдыра, тюлендире.

Агъмат Жачаевни сонетлери Европа элдерде амалгъа гелген бу жанр оьзге дагъыстан тиллерден эсе, къумукъ тилге артыкъ кыйышывлу экенге инандыра. Шогъар инандырмакъ буса, шаир ювугъубуз ана тилибизни инчелигинден де, гыс байлыкъдан да уста кюйде пайдаланып болагъанын аян эте.

Шаирни: «Уьч гюн къалгъан буса магъа яшама» деген сонетинде уьч гюнлюк бу дюньягъа адам гетмек учун геле, ол мунда аз заманлыкъ къонакълыкъда деген ёрукъдагъы паиманлыкъны, паналыкъны туюсю де ёкъ. Автор бу сонетде биринчи гюн анасын гёрме баражагъын, экинчи гюн аривионе етме алгъасажагъын эсгере. Уьчюнчю гюн не этежеги гъакъда буса гесип-ташдырып булай дей:

**Учгъан тюк де ишим болмай къыр булан,
Уьчюнчю гюн къалар эдим йыр булан.
Юрегимни салып мен йыр талкъыма,
Къыйнар эдим къоймай ара бёлмеге,
Къыйналып бир йыр къойсам да халкъыма,
Къыйын болмас эди шо гюн оьлмеге!**

«Гючден салгъан гёзню нюрю болмай» деп негъакъ айтылмагъан.

Бирев-биревню гюллеп къазып гючден чыгъаргъан булакълар да узакъ бармай къуруп къала. Амма ерни тюбюне сув жыйылып, тонгуп, сонг

оъзлюгюнден бокъурап чыкъгъан булакъны татыву да, сюзюклюгю де, тиш чартлатардай салкъынлыгъы да, гъатта дарманлыгъы да оъзтёрече бола. Агъматны сонетлери муна шолай булакъны эсге сала.

Сююмлю шаирибиз оъзюню бу сонетлерин башгъалар этгенни мен де этермен деген ёнкю кюрлюк булан язмагъан, юрекдеги асил гъислери ташып, къумукъ поэзиягъа шу янгы къайда гелишли экенге язгъангъа шеклик этмеймен. Къой, Агъмат кёп сююп ачгъан бу янгы чебер булакъны суву бизин халкъыбызгъа берекетли, эмли болсун!

Камал АБУКОВ

СОНЕТ ЙЫРЫМДА НЕ БАР?

**Бир дюньябыз бизин чардай айлана,
Бир мен къалдым сонет йыргъа байлана,
Чечек ачар терек де бар йырымда,
Чанча башлар юрек де бар йырымда;**

**Юлдуз да бар, кёкден къуймур къаравлу,
Гюлкъыз да бар, Айгъазиге яравлу,
Гёзьяш да бар, кирпич учда баш тартар,
Язбаш да бар, къарт дюньяны яшгъартар;**

**Нартлыкъ да бар, эки гёзю янагъан,
Къартлыкъ да бар, ягыгъа оъзюн яныгъан,
Юртлар да бар, арш чайкъалып ер ютгъан,
Давлар да бар, аналаны улутгъан;**

**Шаршар да бар, шатлыкъ сесин чаларгъа,
Ер шар да бар, яшлар учун къаларгъа.**

ЮРЕКНИ МАКЪАМЫ

**Бирев учун – къайнар Гюнмен тюшдеги,
Бирев учун – буз гесекмен тёшдеги,
Бирев учун – гюлмен, Гюнге бурулгъан,
Бирев учун – мен киритмен урулгъан.**

**Бирев учун – сангыравман, семизмен,
Бирев учун – такъ тюгюлмен, эгизмен,
Бирев учун – тарыкъ тюгюл бетъярыкъ,
Менден эсе мен чакъы бир таш тарыкъ.**

Бирев магъа гъис байлыгъын ёрагъан,
Бирев учун – насосман, къан сорагъан...
Ессим, сенсен билме герек не экеним,
Сенден гъасил бола нечик экеним,
Сенден гъасил бола шавлам ва къарам,
Ессисине ошамагъан мал гъарам!

НАСИП

Насип гёзлей бешикдеги сабий де,
Насип гёзлей акъ сакъаллы абий де,
Космонавт да, аршгъа къолун артагъан,
Къомурсгъа да, ерде хошлу ёртагъан.

Биревлеге насип ете иржайып,
Биревлеге ёлу къысгъа ажайып,
Биревлеге ёлу ону лап узун,
Янгылып да къакъмай насип къапусун.

Салынса да базаргъа не багъадан,
Сатылынмас эди насип, тенг пайлап,
Акъчасы ёкъ къарар эди ягъадан,
Акъчасы бар алар эди ломайлап.
Не яхшыдыр азатыбыз шо зардан,
Сатып алма болмай ону базардан!

ЮЗ ЙЫЛДАН СОНГ

Кёп зат ерде гъали йимик юрюлер,
Гъали йимик ап-акъ болур къар къышда,
Гъали йимик улур къышда бёрюлер,
Юз йылдан сонг юрюлер ат ярыш да.

Тойлу гюнлер къомузлар да чертилер,
Тойда бийип аякълар да язылар,
Гелерлеге бешиклер де этилер,
Гетерлеге къабурлар да къазылар.

Юз йыл алда йимик уюп айланар,
Тирлик тартып от тирменлер ун этер,
Юз йыл алда йимик сююв сыйланар,
Эр уланлар эр къылыгъын юрютер.

Юз йылдан сонг кёп зат болур тохума,
Тек мен болман сизге йырлар охума!..

ЙЫЛЛАР ТУРСА ТУРГЪАЙ ЭДИ БЕК БАРА...

Етти гетди, еттиден сонг он гетди,
Он етти де, аллелей, не тез етди!
Акъча гъаран таба туруп аш-тузгъа,
Етгенимни билмей къалдым отузгъа.

Къояман деп турагъанда къаркъ этип,
Инбашыма къолун къакъды кыркъ етип,
Бары затны барлай болгъан экенлер,
Йыллар мени урлай болгъан экенлер.

Энни бетим этмежеги билинген,
Энни магъа элли гелип илинген.
Бек бара деп, чалт бара деп йылларым,
Пашман кюйге чертмен юрек кыылларым.

Йыллар турса тургъай эди бек бара,
Къурдашлагъа болмай гетсем беткъара!

1989

ТОЙДА

Чартлап бара турмасам да къурмачдай,
Хошум геле тойда хошлу бийиме,
Яшлыгъым о эсге сала къуванчдай,
Яллыгъым о ял берердей мийиме.

Бир-бирде мен болмас деп шо яман да,
Кююм бола аякъ язып къайтагъан,
Бирев гелип той токътагъан заманда,
Бир затым бар, деди, сагъа айтагъан.

Оьтгенимни айтып бийив чагъымдан,
Оьпге-айып этип тайды ягъымдан.
Юрек отум сёнер йимик чыртына,
Сайки, суюдю къалгъанымны ойда мен,
Бийимейли биревню де шыртына,
Не яхшыдыр бийийгеним тойда мен.

АЛТЫН МЮГЬЮР БАССАНГ ДА

Сюйсе болсун азув гъакъда, къысылгъан,
Сюйсе болсун къабур гъакъда, къазылгъан,
Сюйсе болсун акъ чечекли бав гъакъда,
Сюйсе болсун къар чалмалы тав гъакъда;

Сюйсе болсун юлдуз гъакъда аршдагъы,
Сюйсе болсун папах гъакъда, башдагъы,
Сюйсенг къатдыр уьстюнде юз тангны да,
Сюйсенг огъар сал аргъандай ангны да;

Сюйсенг гёрсет сенде бек бай тил барын,
Тилинг сени тенги ёкъдай дилбарын,
Ондан сонет болмас нечик язсанг да,
Артына сен алтын мюгьюр бассанг да,
Юрегингден бир оьтгерип алмасанг,
Юрегингни бир гесегин салмасанг!

АРИВ КЪАТЫНЛАР

Къырыйынгда алив къатын бар буса,
Акъ чечекдей ява къышны къары да,
Алив къатын бир иржайып къараса,
Унутула жагъаннем от бары да.

Алив къашлар къалам булан гъызгъандай,
Алив бутлар ясалгъандай мармардан,
Аллагъ сизге антгъа бир де къызгъанмай,
Аливлюкню берип къойгъан бар-бардан.

Аливлеге гёз къаратмай гъали ким,
Пайхаммар да къаратгъандыр, баликим.
Алив ойгъа эркек къавум къол баса,
Эркеклени шо ягъындан эси бар,
Алив-алив къатынлары болмаса,
Алив деме аз дюньяны неси бар?

1980

БИР СЕНСЕН

Тар дюньямны генглерим де бир сенсен,
Тав жайрангъа тенглерим де бир сенсен,
Гёгюрчюндей саркъарым да бир сенсен,
Гёз тиерден къоркъарым да бир сенсен.

Кёп суюмекден алма-салма ер тапмай,
Антгъа бир де антлар берип алдатмай,
Кёкге чююп аларым да бир сенсен,
Кёкден ерге саларым да бир сенсен.

Алтындан кем гёрмесим де бир сенсен,
Алтын тавгъа бермесим де бир сенсен...
Айыргъангъа арасындан кёплени,
Айы тунукъ сен ёкъ ерде кёклени.

Сен ёкъ ерде гёрмегенмен Гюн балкыып,
Сен ёкъ бусанг, оьлер эдим мен ялкыып!

1980

НЕ БАШГЪА?

Салам бермей оьте бусам яявгъа,
Айыл тартып мингенмен деп Айкъашгъа,
Арагъызда саналсам да мен савгъа,
Аз яшадым, кёп яшадым – не башгъа?

Аяп-сыйлап намус салар еримни,
Дорба этип юрюй бусам мен ашгъа,
Адамурлукъ тарыгъан сонг теримни,
Аз яшадым, кёп яшадым – не башгъа?

Азман улан болсам Къумукъ элиме,
Ахыры бир айлангъынча сынташгъа,
Аз дюньягъа гелмедим не, гелдим не,
Аз яшадым, кёп яшадым – не башгъа?

Юрегим деп юрюй бусам мен ташгъа,
Аз яшадым, кёп яшадым – не башгъа?

ЕР ТУТУВ

Яв-юреги ярылгъанлар барлыгъы
Биревню де юрек майын иритмей,
Бир тайпа чы ант ичгендей яшама,
Ер тутувдан къайры затны юрютмей.

Ер де къалмай тура къабур къазмагъа,
Къайда бакъсакъ – ер тутувдан ер тутув.
Къайда къалды, айтыгъыз да сиз магъа,
Адам оьзюн оьзден тутув, оьр тутув?

Ер тутувдан бир ярыш бар, бир ярыш,
Къабур буса шо баягъы бир къарыш!

Ерлер тута туруп ерсиз талабыз,
Башлагъанбыз оyleжегик унутма,
Эки арада биз унутуп къалабыз
Бир-биревню юрегинде ер тутма.

ГЕЧЕЛИКДЕ АДАШСАНГ

Адашмакъ бар гечеликте ёл чыкъгъан...
Англап гече аз-маз ёл да йыракъны,
Атам эди, гъеч бир гече янгылмай,
Терезеге салдыртагъан чыракъны.

Гетген гъали чыракъланы девюрю,
Башгъа заман, башгъа девюр, башгъа чакъ,
Атам да ёкъ: «А яш, вёре, унутма,
Терезенгде болсун, деме, шо чыракъ!»

Буссагъат да бизин уый юрт ягъада,
Атам айтгъан атив парздай магъа да.
Ёлавчу, сен гечеликте адашсанг,
Тереземе багъып тергев берерсен,
Онда сагъа ёл гёрсетме салынгъан
Янгъан чыракъ – юрегимни гёрерсен.

САКЪЛАВЧУ КЪАЗАКЪЛАР

Бирлеге хас акъча ёкълукъ, ач ятив,
Бирлер учун акъча бите от болуп,
Акъча берип оьзюн аман сакълатыв
Арт вакътиде бара уллу мот болуп.

Сакълавчулар, оьзюгюзню гъаман сиз
Яхшыланы сакълав булан сынагъыз,
Бир нажжасны сакълап оьлюп гетсегиз,
Бир де сизден гечерми экен анагъыз?

Болмасакъ да бугюн давда, дав отда,
Кёп къоллана сынажа да, табут да,
Сакълап болмай жанны чырмап элтирге,
Сакълавчусу сакъ уланлар къайда ёкъ?
Сакъласа да салып темир челтирге,
Аллагъ бизин сакъламаса пайда ёкъ!

ГЁЗЛЕР

Эки гёзню берген кысмат адамгъа,
Гёрюв якъдан гючюн жыйсын, терсин деп,
Дюньядагъы яхшы булан ямангъа
Гёзю булан гёрюп багъа берсин деп.

Эки гёзню адамлагъа кысматы
Савгъат этген деп биз айтгъан булан да,
Шо эки гёз бёрюге де берилген,
Шо эки гёз булан гёре йылан да.

Денгиздеги теренлик бар оьзлерде,
Дюнья негъакъ суратланмай гёзлерде.
Дюньягъа арт бергенде де адамны
Эки гёзю ачыкъ къала юмулмай...
Тоюп болмай гетегенге яшавдан
Къала буса ярай олар ябулмай.

Багъавдин ГЪАЖИЕВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

КЪАЗАКЪ ВА БИЙДАЯКЪ КЪУШ...

Къайдан къайда айланып
Гетмейли кѣп ариге,
Къазагъым Торкъалиден
Етишген Туралиге.

Алдында Хазар денгиз,
Яз вакъти, эртен чакъда,
Мундан не излей шаир
Бу тузлу къайырчакъда.

Къазакъ денгизни сюе
Гѣклогюнден тоймайдыр,
Яда яшавум къачан
Тюзелер деп ойлайдыр.

Балики ойлашадыр
Гетген яшаву гъакъда,
Эркин денгизни гѣрюп
Яз вакъти, эртен чакъда.

Бу денгизге сѣйлене
Денгиз сѣйлене огъар.
Буланы лакъырында
Бир тамаша демлик бар.

Ариде къазагъыма
Бир акъ елкен гѣрюне,
Чакъ-чакъда чабакъ къушлар
Къона елкен оърюне.

Денгиздеги чабакъ къуш
Акъ елкен йимик эркин,
Шулай азатлыкъ излей
Ва гъар адам, ва гъар ким.

Къайырда бир гиччи яш
Къайырдан къала къура,
Муну къургъан къаласы
Уьнем яшар деп тура.

Яшны умуту уллу,
Йыракълагъа элтежек
Амма толкъунлар уруп,
Къаласын ѣкъ этежек.

Къайырдагъы къаладай
Къумукъ халкъны беклиги
Бир-биревге етишмей
Сюювю, кѣмеклиги.

Ким тутгъан, ким тутажакъ,
Къумукъланы баш бавун.
Оьзлер сакълап болмаса
Уьюн, бахчасын, бавун.

Гъар адамда бир къайгъы
Гъар жанда бир талашыв.
Денгиз бирде сес бере
Бирде буса бола шып.

Биргинеге бир Къазакъ
Мунда токътагъан сессиз,
Чабакъ къушлар чал эше
Бу къушлар тюгюл эссиз.

Эсин къайдан унутсун,
Чабакъ къушлар бырынгъы.
Эсинге салагъандай,
Къазакъ, чатакъ йырынгны.

Биз чыкъгъанбыз Сапарали къотангъа,
Пастан-харбуз учун ерлер сюрмеге.
Жаныбыз къалды бизин гъасирет
Ел тынып алив гюнлер гёрмеге.

Ел тынмады, кёкден булут таймады,
Гененип бир иш этмеге къоймады.
Ишлерибиз ишге бизин ошамай,
Огъюзлер бичен салсакъ ашамай.

...Мен гёргенмен хыйлы-хыйлы ерлени
Гёрмегенмен биздей языкъ эрлени...

Къараса да Къазагъым,
Ойлашса да юз керен,
Денгиз – умутдай уллу
Денгиз сюювдей терен.

Шаир тузлу къайырда
Ойлаша элин, халкъын.
Къачан эли тюзелип
Кёкге гюн чыгъар балкъып...

Къарагъанда чыкъмажакъ
Тез арада гюн бизге.

Биз оьтген къыйынланы
Алмаса къ эсибизге.

Ханлагъа юрек ачып,
Гёрюп инангъанланы:
– Не билейим юз дынкъы
Бар, – дединг, - бу ханланы –

Деп Къазакъ оьз-оьзюне,
Гёнгюрев этме башлай.
Эсине геле йыры
Къазагъым язгъан яшлай:

Бу дюньялар дюнья деме дюньямы,
Бу дюньялар биз айтагъан кюйдеми.
Бу дюньялар чюй-чююнден бошалгъан.
Бу дюньяны кыызбай бийлер къуршагъан.
Бу дюньялар терс-терсине айлангъан
Мисгинлени буту-къолу байлангъан,
Орамланы гесип оьтген чали бар,
Яшамагъа къыйын заман гъали бар.

Ой бюртюклю ойчан баш
Гёк денгизден ял ала.
Денгиз гъава эсиртип
Къазагъым юхлап къала.

Юхлагъандокъ Къазагъым,
Тюш гёре къайырчакъда.
Тюшюнде Бийдаякъ къуш
Учуп геле бу якъгъа.

Бийдаякъ – сигърулу къуш,
Уясы – булутларда.
Адамлар учун даим
О яхшы умутларда.

Сесгенип шонда Къазакъ,
Булай дей Бийдаякъгъа:
– Гъей сигърулу алтын къуш
Нечик чыкъдынг бу якъгъа –

Сен эсиме гелтирдинг,
Ёммакъларын халкъымны.
Семендерден сес берип
Бийик этдинг къалкъымны.

Сендей къушну, Бийдаякъ,
Гъалигилер чюймеген.
Къарайман къанатларын,
Къавжамагъан, гюймеген.

Неге магъа гёрюндюн,
Не сюесен айтмагъа?
Биринчилей гёремен
Мурадынгны айт магъа.

Бийдаякъ ону тырнай,
Къанаты булан къагъа
Сонг адамча сесленип
Булай деген Къазакъгъа.

Бир инсан да гөрмеген
Бийдаякъны уясын
Мен айланып тураман
Къыпчакъ халкъны дюнъясын.

Мени оъртен – от алмай,
Магъа батмай гюллелер.
Мен къонгъан ер гюл ача,

Мен къонгъан ер тюрленер,

Тек бир зат бар къыйнайгъан,
Сигърулу Бийдаякъны
Булгъанышып гёремен
Къумукъ халкъ тургъан якъны.

Чилле ёллар къырккъылгъан,
Сапар чыкъмай тюелер.
Къумукъну батырлары
Къачан къыргъый чюерлер.

Бырынгъы къумукъ халкъны
Ким къоймай чыкъма алгъа.
Къумукъну оьзденлери
Неге дёнелер къулгъа.

Бийикликлер онча да кёп,
Бийлер оьктем, къутура.
Атлагъа бичен салма
Адам табылмай тура.

Тарих-арбаны тартма
Егилген оьгюз тюгюл.
Неге къумукъ Шавхаллар
Оьз халкъына тюз тюгюл?

Сен, Бийдаякъ, билмейсен
Къазакъ тюшген гъалланы.
Бугъав сюйреп оьтгенни
Йыракъ Сибир янланы.

Бийдаягъым алтын къуш,
Тюзюн айтмагъа герек.
Сен берген суаллагъа
Булай дей шаир юрек:

«...Чабувуллар алды къылычлы
Къылычлар ерге чапса оьтерми?
Тюбюндеги аргъумагъын берсе де
Атоллу бийге къуллукъ этерми?

«Сабур тюбю сари алтын»
Сабургъа зат етерми?
Алгъасагъан гишини иши онг болмас
Бармакъларын хапгъан булан сонг болмас.
Ярлылагъа гюн чыкъмас,
Янгызлагъа танг болмас.

Ярайгъан яхшы игит манг болмас:
Бола бусанг батыр булан кърдаш бол,
Ол батырда сенден аяр жан болмас,
Осаллар булан кърдаш болма чы,
Къыйын гелген сени гюнюнде
Ол осаллар сагъа гелип ян болмас...»

– Шунча уллу дюньяны
Тюзсюзлюклер тар эте.
Сени йырынг, Къзагъым,
Мен кършгъа да кар эте.

Сен тапдырдынг халкъгъа эс,
Ойлашма гележекни.
Инанып сенден сонглар
Эс табып билежекни.

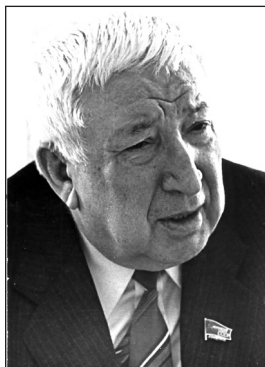
Къайгыдан, дертден толуп,
Гелгенсен сен денгизге.
Халкъ не этме герегин
Сен болдунг айтгъан бизге.

Тарихни эси дурус,
Тартылгъынча яягъын,
Сен, Къзагъым уяв тур, -
Деп, гетди Бийдаягъым.

Аявлу охувчулар!
Журналгъа язылма унутуп къалмагъыз!
Редакция

Кадрияны 70 йыллыгына

РАСУЛ ГЪАМЗАТОВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

КАДРИЯ

Къан гёремен, къарап къарным айлана,
Гёз алдымда гюйген эки къанатынг...
Тав гёнгюлю тюгюлмю эди, Кадрия,
Танг юлдузгъа тенглегени сени атынг?

Ногъай чёлню орманындан, отундан
Гелмегенсен бу дюньягъа сен шашып.
Амма гелдинг, сигъручудай саламат,
Кёкюрегингде шаршар болуп йыр ташып.

Кимдир сени гюнлеп яздай яшлыгъынг,
Намарт гъукму гесген сагъа оьчлюкден,
Гюнчюлюкден багъасы ёкъ жавгъарны
Къыйматсызлар тюгюлмю экен пуч этген?

Къаракъашлы, къараявуз, инчебел,
Юлдузланы анадашы гечеги.
Гёзлерингни оюву да азиат –
Япон къызгъа парх бере эдинг нече де.

Айрылгъанлы сенден Каспий агъ ура,
Кадрия! – деп, ягъалагъа уруна.
– Менмен! –
Узат къолларынгны сен огъар,
Сеслен огъар, чыкъ балконгъа бир къара!

– Кадрия, Кадрия! –
Ол чайкалар,

Терезенге бозарагъан умутлу.
– Неге онда уый есиси гёрюнмей,
Не де бизин кьойгъанмы экен унутуп?

Малайиклер чюйдю сени кёкlege,
Ерде еллер эшмесин деп терсине...
Сеслен сени чакъырагъан денгизге,
Не де сеслен чайкаланы сесине.

Ай ярыкъда, гёк туманда чалына
Йырынг сени эллей туруп эллени:
«Дагъыстанда болмас эди тавлар да,
Мен яймагъан бусам ногъай чёллени».

Анхил Марин гелдими экен оюма,
Не де Анна Франк, сен эсим алгъанда,
Омюрюнгню кьысгъа кьылы уьзюлюп,
Сен, юлдуздай, бирден сёнюп кьалгъанда?

Чёл гёремени этегинде тик ярны,
Чёлде буса аякъ гызынг адагъан...
Сени гъайран шавланг сама тюгюлмю,
Булут ярып кёкден ерге агъагъан?

КАДРИЯ

АЛГЪАСАДЫМ МЕН САГЪА

Сёз бузлатгъан аязланы бузуп мен,
Алгъасадым сыпатынгны гёрмеге.
Денгизлени толкъунунда юзюп мен,
Алгъасадым къаршынгда юрюмеге.

Алгъасадым, алгъасадым мен сагъа,
Герек тюгюл сенден магъа бир зат да,
Тек къолунгнү алып оъзюм къолума
Сезсем эди дириллевюн юзюнгден.

Тилемеймен сенден сююв сёзлер де,
Сёйлемесенг, мен сесингни сезермен.
Гёрсем экен бек гъасирет гёзлеринг,
Шо гёзлени сувларында юзермен.

Мен чачынга эринимни тийдирип,
Гёмсем экен сыпатымны тюбюнде,
Эринимни эрининге гюйдюрюп,
Сезсем экен мен оъзюмню оъзюнгде.

Бердим сагъа юлкъуп алып юрегим,
Саркъды шонда исси къаным къолумдан,
Алгъасадым, алгъасадым мен сагъа
Бир пуршав да оътмес мени ёлумдан...

.....

Сююнчлерим сыймай мени кьойнума
Кюлемсиреп гелдим сагъа алысдан.
Амма неге кьолда юрек урмай эди,
Неге дагъы кьан бузлата кьаравунг?
Айт чы, неге бузлу сени сыпатынг
Эринимде йылы сёзю бузлата?
Неге юрек сытылгъандай ачытып,
Авурта эди, авурта эди, авурта...

СЕНИ ГЁЗЛЕЙМЕН

Чёлде гезген тайдай эди юрегим,
Кьолу огъар гъеч биревню тиймеди.
Амма неге гъали оьктем юрегим
Сокъмакълардан гъызларынгны изледи?

Башгъаланы гъызларындан бир де мен
Гъызлар алып герек ерге бармадым.
Оьзюмню оьз гъакъылыма инандым,
Оьзюмден де маслагъат сорамадым.

Неге, неге хасиятгъа бойсынмай,
Гъызлар излеп сагъа багъып бараман?
Яш юрекни кьарт тюедей егип мен
Бары ёллардан сагъа сокъмакь табаман?

Эркин эди мени эрке юрегим,
Неге, неге хасиятгъа бойсынмай,
Къысмакь бизин кьошмажагъын билип де,
Неге сени бу дюньядан гёзлеймен?

* * *

Неге булай алгъасадынг тувмагъа?
Неге, неге мен геч тувдум, билмеймен....
Арабызда язлар тюгюл яйнайгъан,
Арабызда гюзлер бизин тизилген...

Арабызда ойнай бизин бир авлет,
Арабызда юрюй бизин бир къатын...
Арабызда еллер булан янгурлар,
Тек башгъалар ойлай болар – биз татып...

Ойсуз яшлыкь! Ойлай эдим язымны
Гючю етер бары гелген къазагъа...
Тек къынындан бошатылгъан хынжалдай,
Арабызда акъ чачларынг къадалгъан...

* * *

Мен сени гёзлеймен –
Башгъагъа гетесен.
Мен сагъа йырайман –
Башгъагъа тынглайсан.

Башгъада сырларынг,
Башгъада йырларынг.
Башгъаны излейсен,
Башгъаны гёзлейсен.

Мен сагъа гелемен –
Башгъагъа гетесен.
Мен сени ойлайман –
Башгъаны сакълайсан.

Башгъада язларынг,
Башгъада гюзлеринг,
Башгъада сюювюнг,
Башгъада гюювюнг...

...Тек мен неге даим сени ойлайман...

* * *

Сююв магъа кёкден гюндей иржайгъанда,
Къызыл гюлдей мен яйнадым –
Гёрмединг.
Сюювюнню къанатларын генг яйып,
Гъашыкъ бавда мен сарнадым –
Гёрмединг.
Гёзлеримни сююнчлерден толтуруп,
Сагъа йылы иржайгъаным –
Гёрмединг.
Сувукъ сувлу озен йимик эдинг сен,
Къырыйынгда отдай яндым –
Гёрмединг.
Гъасирет болуп, бек сагъынып алысдан
Къучакъ яйып гелдим сагъа –
Гёрмединг.
Сувукълугъунг тизден бюкдю озюнню,
Тек не хайыр,
Сен шону да гёрмединг...

Супиянат Мамаеваны таржумасы

Яраш БИЙДУЛЛАЕВ

БАГЪЫШЛА, НАМАРТ СЮЙГЕНИМ

(Хабар)

*Иерчен аврувлагъа эп болур,
Эренлеге эмсиз гюнлер кѐп болур!
Къазакъдан.*

Темиркъазыкъ бойдан гелип тахшагъаргъа гиреген ердеги ГИБДД-ни уллу посту. Милицияны къуллукъчулары токътатып тергейген машинлени гъайдавчулары документлери де булан мундагъы гиччирек уйню экинчи къабатына мине. Тергеген сонг, къайтып тюшюп, ёлун узата.

Шо уйню биринчи къабатындагъы гиччи кабинетде бир стол, дѐрт шанжал бар. Шоланы бирисинде олтургъан Ибрагъим токътайгъан машинлени де, уьстге минегенлерин де гѐре. «Жигули» маркалы машин токътагъан сайын ол гъалек кюйде еринден тура, гъайдавчу чыкъгъанча тикленип машинге къарай. Гъайдавчуну гѐрген сонг къайтара еринде олтура. Бир-бирде туруп, гиччирек уйде эки абат ари, эки абат бери юрюп йибере, оьзю де билмейген кюйде сѐйлеп йибере. Шолай бир вакътисинде оьзю тапшурув берген танышы, постдагъы милиционер гирип гелди. Ибрагъимге маслагъат этип, юрегине сабурлукъ салма къарады.

Сабурлукъ чу артдагъы жуманы ичинде Ибрагъимге арт берген. Гѐз алдына гъаман гелип къалагъан шо бир гѐрюнюш ону юрегинде гъалек гыслени гъаките, юрек майларын ирите, тѐшюн биз чачгъандай авуртдура. Шолай гезик ол онг къолуну аясын юрек боюна сала ва гиччирек уйде гъаман ари де, бери де юрюй. Ону юрегиндеги гъалеклик юрюшюне гѐчюп, енгиллик, сабурлукъ берегендей бола. Шо аз сабурлукъдан пайдаланып Ибрагъимни ойлары алышынма, бир-бирин таптап йыракълагъа гѐчме, яшлыкъны сююнчлю йылларына чыкъма алгъасай...

Школада охуйгъандан берли Саният булангъы къурдашлыгъы, сонггъу сююв аралыкълары эсге геле. Гъалиги талчыкълыкъны, гъалекликни алдын алма, яшлыкъны девюрюне чомулма кѐмек эте...

Гиччирек юртну узун гетген орта орамыны Гюнтувуш боюнда турагъан Ибрагъимге дарслар башланагъан замандан кѣп алда чыгып юрюме тюше. Саниятланы абзары оьзлерден ончада кѣп йыракъ тююл. Эки де абзарны аралыгъы ярым чакъырым мезгилде орамны онг ягъында ерлешген.

Къапудан чыкыгъандокъ Ибрагъим орамны сол ягъына чыгып юрюй. Неге тююл Саниятланы уюу, ол чыгъагъан гиччирек эшик орамны бу янындан арыв гѣрюне.

Саният чыкыгъандокъ Ибрагъим оьзюнден ихтиярсыз сюрюне-хабуна туруп юрюшюн чалтлашдыра. Аз да гетмей ону артындан етише. Огъар деп алгъан емишин яда татлини узата. Хабарлай туруп школагъа ерли баралар.

Ол чыкымай гечиге буса, алгъасамай юрюй, оланы къапусуна етише туруп токътай, портфелин ача, яда уьстюн-боюн тазалайгъан, чалывун байлайгъан бола... кыыз ѳкъ.

Ибрагъимге токътап турма да багъыйсыз. Оланы къапу алдындан абзары-на къарай туруп оьте. Бираз юрюп ѳлну ягъасындагъы мазаллы тал терекни артына яшынып, къачан чыгъар экен деп къарап токътай.

Саният гечигип чыкъса, экиси де дарслагъа гечигип бара, муаллимни урушувларына башларын да салландырып тынглай. Саният гелмей къалагъан гезиклер болса, урушувлар янгыз Ибрагъимге тие...

Школаны бите-битмей ахырынчы класлардагъы заманда оланы аралыкъ-лары бир-бирине сѣз айта буса да, бирче иш эте буса да уялывну, тартынывну таъсири булан бола эди.

Къашкъаралгъан бир гюн ахшам школадан гелегенде олар оьзлер де биле-билмей гиччиден берли жыйылып, топланып тургъан гыслени толкъунуна чомулуп къалды. Къоллар алынып, бармакълар чатырашды. Яшынып Саниятны къаравуллайгъан тал терекге таянып, Ибрагъим биринчилей Саниятны къучакълады. Кызны тынышы ягъын сыйпагъан, кофтасындан тарсайып чыкыма турагъан кѣкюреклери тѣшюн иситген Ибрагъим: «Ерде тююлмендир, шу бийик тал терекни уьстюнден учамандыр», деп ойлады.

«Дюньяны бары да ниъматы мени къучагъымда» деген ой гелип ол ари-бери тербенме чакъы да тартынып, янгы гелген гыслени сезе туруп йымышап, алжайып токътады. Бу ахшамгъы бир-бирине талпынып, къучакълашып жагъиллеге къабунгъан сюювню отун оьртендей яндырды.

Школаны битип гъариси касбу танглап охуйгъан заманда да ѳлугъувланы арты уьзюлмеди, сююв теренден тамур ташлады.

Оланы аралыкъларын юрт, эл билген сонг ата-ана билмейми?!

– Къой, яшым, бизин тухумгъа къыйышагъан тухум тююл шолар. Оьзю-бюз билегенлерден алайыкъ. Шону кызардашларыны юрюшюн гѣрмеймисен башларын, сыйракъларын да ачып. Уллусу саякъ деп де айталар. Сагъа ондан къатын болмай, бизин табиатыбызгъа ят тухум,-деп ялбарды кѣпню гѣрген, узакъ яшагъан анасы.

Ибрагъим Саниятдан айырылывну гѣз алгъа гелтирип де болмады. Гелтирме къарагъанда да оьзюн языкъ, амалсыз, ажиз гѣрдю, къоркъду.

«Саният мени санларым, къаным, жаным. Осуз магъа яшав ѳкъ», – деп токъташгъан Ибрагъимни гѣнгю хош болуп гетди. Хошлу кюйде ол анасыны ялбарывун да гери урду. Ол оьзю айтгъан болажакъны биле эди.

Ата-ана да етти авлетни лап гиччиси, ѳнкюсю. Ол айтгъанны этмесе амалы болмады.

Той да болгъан сонг Ибрагъимни де, Саниятны да сююнчюню, къуванчыны эби-баву, дазусу ёкъ эди.

«Гъейлер, шуланы къошулма къоймагъан буса, ата-анасы кёп уллу гюнагъ къазанажакъ болгъан», – деп сёйледиди адамлар.

Милицияны къуллукъчусу токътатгъан гезикли « Жигулини» гёрюп Ибрагъим олтургъан еринден алгъасап турду. Гъайдагъан адамгъа тикленип къарады. «Ёкъ, шишасы лансыллай, оъзю чыкъмаса таныма болмай», – деп ойлай туруп бу, гъайдавчу машинден чыкъды, милицияны уъюне багъып юрюдю.

«Тюгюл, тюгюл! Къайда жагъаннемде айлана олар бу заманлы, къайда, къайда»?!

Ибрагъим дагъы да гъалек, гъалек...

Тойдан сонг олар ата-анасы булан яшадылар. Саният биринчи гюнлерден тутуп айры яшамакъны яны эди. Ибрагъимни де къаршылыгъы ёкъ. Тек янгы къошулгъан агълуге айры ожакъ къуруп яшамакъ учун харж да герек бола. Жагиллени акъсайгъан ери де – шу. Саният буса эри булан онгача, айрыча, эркин яшама сюе. Оланы сюювюне, насибине, къуванчына бирев де пуршав этме тюшмей. Ибрагъим де Саниятны бу ойлары, пикрулары булан рази. Оланы сюювюне пуршав этме кимни не ихтияры бар?! Сюйгени булан ол къайда чыгъып гетме де гъазир.

Уйде не къуллукъну кютюп де, къайнананы рази этме къараса да, Саният Сапювню юрегине ёл тапма болмады. Гиччи гелини гиччи уланын оъзюнден айырып алып гетежегин ананы юреги сезе эди. Ана юрек буса гиччи уланы булан оъзюню ахыр гюнлерине ерли бирче яшама, ону авлетлеринден къуванма сюе.

Юртда гелинге иш ёкъ деп жагбиллер хоншудагъы уллу посёлокгъа гёчюп, квартир тутуп яшады. Арадан заман гетип, дос-къардашны кёмеги де булан гиччи ую булангъы абзар алып юртгъа къайтды. Мунда оланы биринчи авлети, къызы тувду. Эки сюйген къызны алма-салма ер тапмай.

Школа чагъындагъы ёлугъувларындан берли Ибрагъим Саниятны умутларын, юрт яшавну ушатмайгъанын, шагъаргъа гёчме, ондагъы эркинлик, культура булан яшама сюегенин биле эди. Оъзюню де шогъар гъеч бир къаршылыгъы ёкъ. Тек ата-анасы олар шагъаргъа чыкъгъанны бирдокъда сюймей. Саниятгъа да ол: «Бираз токътайыкъ, рази болажакълар, алгъасама», – деп тура.

Эр де, къатын да бир болгъан сонг къартланы къажытма къыйынмы! Улан да тувгъан сонг олар абзарын сатып, шагъаргъа чыгъып, квартир тутуп яшама башлады. Ибрагъим фабрикге ишге тюшдю, Саният гиччипав булан уйде...

Дагъы да Ибрагъим оъзюнден ихтиярсыз атылып тура. Гиччи терезеге къапланып, дегенлей, постда токътагъан акъ жигулиге тиклене. Гъайдавчуну гёрмей туруп юрекни гъалеклиги таймай.

«Ёкъ, гъали де ёкъ. Огъ имансыз... биле болгъай эдим ерингни... Ёкъ. Яшав битди... Я мен, яда ол... Битди...».

Яшлар да уллу болгъан сонг Саният ишге чыкъды. Уланы барагъан яшлар бавунда ишлеме башлады. Опуракъ тигивге уйретеген училищени битдирсе де, ону юреги дерзи касбугъа бакъмады. Оъзюню яшларына чакъы да гъеч бир опуракъ тигип де гийдирмеди. Школадан сонг оъзгелер де охуй, мен де охуйман деп тюшген эди.

Береген алапасы ашгъа болмай деп ол ишден тайды. «Уйде тур, мен ала-

гъан бизге бола», – деди Ибрагъим. «Болмай, оьсюп гелеген яшлар бар. Гъар гюн бир затны гийме, ашама суюе», – деп, Саният савдюгерге юрюме башлады. Бир башлап авул-хоншу, дос-къардашны арасында гелтирген малын гёрсетип, аз буса да сатыв этип юрюдю. Олай да гелтирген малы алынмай къалагъан гезиклер кёп бола эди. Ол базаргъа чыкъма токъташды. Шо заманларда шагъарны бир стадионуну майданы базаргъа айлангъан эди.

Ибрагъим ону базаргъа чыкыгъанын нече де суюмей эди. Буса да Саният оьзю айтагъанны этди. Уьйде, ожакъда сатылагъан мал-матагъны гъакъындан башгъа сёз юрюлмей. Шагъаргъа гёчгендеги башлапгъы вакътиде йимик киногъа, театргъа барывлар, дос-къардашгъа къатнавлар унутулду. Оланы уьюне танымайгъан адамлар, аслусу тиштайпалар сатылагъан мал-матагъны сорап кёп гелеген болду. Юртгъа барып ата-ананы гёрюп гелме чакъы да заман болмайгъан болуп бара. Ишден арып, талып къайтгъан Ибрагъимге де алдын йимик: »Жанынг не суюе, не ашайсан», – деп къарайгъан адам ёкъ, тергев ёкъ.

«Ондан ончакъы, мундан мунчакъы къала. Бакуге гъали баргъанда олайын алма герек, булайын алма герек», ожакъда дагъы сёз де ёкъ. Гечелер къысып къучакълап, бавруна басып йибереген Ибрагъимге: «Арыгъанман, къой, юхлайыкъ», деген сёзлер де тамаша чалына, яман тие. Эрине бакъгъан якъда алдагъы талпыныв, гъасиретлик, къуваныв, сююнч Саниятда ёкъ. Булай гъасил чыгъаргъан Ибрагъим агълюсюню алышынгъанын базардан гёре. Янгыз базардан!

Артдагъы гезик юртгъа баргъанда анасы айтгъан сёзлер де ону эсинден таймай.

«Базар-базарда къойма шону. Къыр бакъгъан адам уьйге, ожакъгъа гёнгюлсюз бола. Ожагъынга, орнунга гирмейген адам ёкъ дейлер. Гъалигилени арасында не тюрлю саякъ да къаршы бола. Савдюгер, сатыв-алыв бизге къыйышагъан мердеш тюгюл, нете, ач къалгъанмы эдинг къулум гъали болгъанча», деп анасы къарсалавлу сёйлеген эди.

Анасы айтгъан бу сёзлерден сонг Ибрагъим кёп ойлашагъан болду. Гёртилей де Саният алышынгъаны ачыкъдан гёрюне. Алда йимик ишден гелгенде ол иржайып, къулач яйып къаршылайгъанын Ибрагъим унутуп да битген.

Ойлагъан сайын агълюсюню оьзю де билмейген, эслемей, тергев бермей тургъан янгы хасиятлары, янгы сёзлери арагъа чыгъа.

«Озокъда», – деп ойлай Ибрагъим, – «Сав гюн халкъ арада, базарда эретуруп сатыв этеген адамны янгы сёзлери де болмаймы, гъар тюрлю агъвалатлагъа гёре англаву да алышынмаймы?! Буса да Саният учун шо касбу чу тюгюл. Къойма герек базарны. Ач къалабызмы? Уьйде турмайман дей буса не ишге тюсюп де ишлеме бола чы.

Гёртилей де яшав чабывудла гетип бара. Арада татывлукъ ёкъ йимик. Анам тюз айта. Къойсун базарны да, турсун уьйде...

– Ибрагъим, гъали де мундамысан? – деген сорап ону ойларын бёлдю. Ол сесгенип эретурду.

– Не? Гелдими? – деп алгъасап сорады.

– Гелмеген бирев де. Сабур бол. Мени сменим битди. Юрю, къайтайыкъ. Мен къалагъан яшлагъа тапшуруп къояйым, – деп таныш милиционер ювукъ гелди.

– Ёкъ, ёкъ, сен бар. Мен ону оьзюм гёрюп, сыпатына къарамасам болмай, – деди къыжырай туруп Ибрагъим.

Ойлар, ойлар... Гертилей де, Саният базаргъа чыкъгъанлы ожакъны пакары ёкъ. Не сонгугюн, не къаттыгюн ял алып, не дос-къардашгъа къатнав ёкъ. Уйде ашны-сувну ёругъу ёкъ. Гъар гюн базаргъа да ташланып... Сатыву болса, уйде шатлыкъ. Болмаса еттилик лампа береген ярыкъ йимик уйню мююш-къувушуна ерли тунукълукъгъа айлана, яш-юш булан юреклер мунглюкъда...

Ибрагъим Саниятны савдюгерин токътатды. Гюч булан. Гъар гюн ахшам эришив булан. Яшагъан он беш йылыны ичинде олар бир де эришмеген эди. Саният базарны къоймай туруп агълюде эришив токътатады.

Уйдеги мал-матагъны сатылагъанын сатып, къалгъанын оълешип, савгъатгъа берип, дегенлей, Саният шагъардагъы бир уллу идарагъа курьер болуп ишлеме тюшдю. Хас кагъызланы, документлени озге къурумлагъа тапшурмакъ, олардан ташдырыв кагъыз алмакъ – Саниятны аслу борчу. Гюнню узагъы гъар тюрлю къурумлагъа юрюй туруп арыса да, Саният уйге шат кюйде къайта. Эртен ишге муштарлы кюйде гете. Агълю яшавундагъы алмашынывлагъа, къатыныны гёнгю алышынгъанына Ибрагъим сююндю. Сатыв-алывну гъакъында ожакъда сёз болмагъанына къувана.

Гъар тюрлю къурумларда болуп, тюрлю-тюрлю касбуларда ишлейгенлер булан ёлугъагъанын, таныш болагъанын, шагъарда кимни гёргенин ахшам гелгенде Саният тёкмей-чачмай эрине хабарлай. Ибрагъим де алдагъы базар лакъырланы эшитмесе не этсе де къайырмай, иштагълы кюйде Саният айтагъан хабарлагъа тынглай, сораулар бере, тамашалыкъ эте...

Бир-бирде Саниятгъа гиччи-миччи савгъатлар да тюше...»За своевременную доставочку ценной информашки, барышня, маленький презент» деп айтып, пеленче берди дей бола ол эрине увакъ-тюекни гёрсетип.

«Бир яхшы адам булан таныш болдум»,– деп гелди бир гюн Саният. «Керим Алиевич аты да. Уллу къурумда бёлюкню начальниги болуп ишлей. Бек тергевлю, культурный адам. Бизге кёмек де этип болар деп эсиме геле».

– Не кёмек этме бола ол?

– Мисал учун бир ёл табып секциялар алмагъа!

– Гъали уйлер де къалмады, гезиклер де бузулду. Акъча болмаса, бирев де бир зат да этип болмай.

– Шолай деймен чи мен де, акъча булан. Кредитлер алма кёмек этип болар эди...

Ибрагъим иннемей къалды. Саният буса гъар гюн болмаса да, чакъда чакъда Керим Ибрагъимовични гъакъында хабарлайгъан болду.

Бир гюн ахшам ол айрокъда шат гелди. Ону себеби де болгъан. Керим Алиевич кредит акъча алма кёмек эте. Ибрагъимни де гёрме сюе.

Тюзю, Ибрагъим къатыны айтагъан кюйде акъча тюшежегине де, озлер секция алажагъына да бош хабарлагъа йимик тынглады. Къатыныны къаныгъывлу талапларына гёре таныш болма да барды. Бийиксув, исбайы, башына акъ гирген 55 йыллыкъ чагъындагъы адам тикленип къарап Ибрагъимни къолун алды. Жыйма герек кагъызланы, документлени де айтгъан сонг сёз, лакъыр узатылмады. Олар бир тамаша, бир-биревге багъыйсыз кюйде савболлашды.

– Неге сёйлемединг, негер пысып къалгъан эдинг? – деп къарышды къатыны уйге къайтгъанда.

– Не сөйлейим, тенгим туююл, тайым туююл дегенлей. Шулай кагъызлар тарыкъ деди. Жыярбыз дедим. Шу иш яшавгъа чыгъар деп мен инанып битмеймен.

– Керим Алиевич айтгъан сонг болажакъ, муна къарарсан! – деди Саният.

«Керим Алиевични къатыныны тувгъан гюню, савгъат герек» деген ма-
съала арагъа чыгъа. Огъар деп алынган савгъатны Саният Керим Алиевичге
берип къойма суюген. Ол алмагъан. «Оъзюнг гелип бер, таныш да боларсан»,
– деген.

«Нечик этейим, барма уяламан»,– деген къатыныны сорауна Ибрагъим:
«Билмеймен, суюгенингни эт», – деп жавап берген.

Уялывун да енгип Саният олагъа баргъан, таныш да болуп, савгъат да
берип, гъазирленеген ашгъа да токътамай тишнеп чай да ичип къайтгъан.
Алиевични агълюсю огъар: «Бирче де ишлейсиз, ахшам эрингни де алып
гелигиз», – деп чакъыргъан. Тек Саният не этип де эрин онда бармагъа рази
этип болмагъан.

Арадан заман оъте. Кредит алмакъ учун тарыкъ кагъызлар да жыйылып
тийишли ерге тапшурулгъан. Арагъа гъар жума бир тюрлю себеплер чыгъа
туруп къолгъа акъча тюшюп битмей. Ибрагъим чи тюшежекге инанма да
инанмай. Саният буса умут уъзмей.

Бир гюн ахшам: «Гъали чи бармай къоймасбыз», – деген сөзлер булан шат
кюйде уйге къайтгъан къатынына къарап Ибрагъим тамаша бола.

– Керим Алиевични тувгъан гюню. Савгъат да онгаргъанман. Бизин чакъ-
ыргъан, – дей Саният. – Барма тюше.

Уллу зал уйню ортасына салынган столну уъстю гъар тюрлю ашамлы-
кълардан, ичкиден толгъан. Столну айланып алып олтургъан уъч эргиши, эки
къатынгиши бар. Бош шанжаллар кеп. Тиштайпаланы бири туруп, Саниятгъа
багъып гелип хошгелди этди. «Агълюнгмю?», – деп иржайып къарап Ибрагъим
булан сорашды. «Юрюгюз, къонакълар тюшден берли де олтургъан, тозулуп
да баралар, бери гелигиз», – деп чакъырды ол.

Столда олтургъанлар булан саламлашгъан сонг Ибрагъим гөрсетген ерде
олтура.

«Гъали сизге янгы ёлдашлар да болду, узакъ олтурдукъ»,– деп, эренлер
савболлашма башлай.

Къабургъасында олтургъан Саниятгъа Ибрагъим сораулу къарай: «Не дей-
сен, биз айтгъан заманда гелгенбиз», – деп шыбышлай ол эрини къулагъына.

Иситилген ашлар салына, тостлар айтыла, аякълар ичиле. Уй еси кепли,
аз иче. Ибрагъимге толтуруп төге, битдирип ич деп илине. Лакъыр къайсы
темагъа да гөче. Кредит акъчалагъа да чыгъа, квартирлеге, уйлеге де чыгъа.
Стол артда эки уягълю къалгъан. Керим Алиевич агълюсю булан, Ибрагъим
агълюсю булан. Ибрагъим де кеп болгъан сонг лакъыргъа къошулуп, тергевню
тартып, жанландырып болагъан улан.

Айтылгъан гезикли сөзлерден сонг аякъ ичген Ибрагъим аш хапмакъ
учун чишге харманды. Тек алгъасагъанлыкъданмы, чиш къолундан аякъ
тюбюне, халиге тавуш да этмей тюшдю. Багъыйсызлыкъны сезген Ибрагъим
астаракъ олтургъанлагъа гөз къаратды. Уй еси башын да Саниятгъа багъып
энкейтип бир затлар сөйлей, ону къатыны кухняда айлана. Гөч бирини не
тюшген чишде, не де шайлы кеп болгъан Ибрагъимде гъайы ёкъ. Гөргенче
алып къояйым деп ол столну тюбюне энкейди... чишни алгъан мюгълетде

Саниятны узатылган бутуну бармакларыны устьянде Керим Алиевични бутун япалып гёрдю, тюпге йиберилген Саниятны онг кьолун ол сол кьолу булан тутганын да гёрдю ва бетине кьан ташып гетгенин гьис этип тез турду. Турган мягьлет гёзлери Саниятны иржайган гёзлери булан раслашды. Гьеч бир зат да болмаган йимик кьоллары да еринде. Устьяюне «Не болду, бетинг кьызарып гетди?», – деп эрине иржайып: «Кёп болуп сама кьалмадымы»?

«Энкейгенде болгандыр», – деди Ибрагьим соравлу кюйде тигилген кьатынына. «Тюшген чишни ала эдим».

Керим Алиевич буса бир зат да болмагандай гезикли аякъланы гьаракь-ыдан толтура.

Стол тюпде гёрген гёрюнюшден сонг ичине от кьююлуп гетген Ибрагьим стол артдагы гьалгьа кьарап: «Мени гёзюме гёрюнгендир, буланы чы бир затда да гьайы ёкъ», – деп ойлай туруп Ибрагьим Керимович урушдурма гелеген аякъ булан оьзюню алдындагы рюмканы алып урушдурду. Бираз дагы да турган сонг ёл аякълар да гётерип, уй есилер булан савболлашып олар уйге кьайтма чыкьды.

Саниятгьа ол бир сёз де айтып болмай. Айтма да суюмей. Юбиярны кёп ичгенлигинден, оьзю де билмейген кюйде болгандыр, иш этип этмегендир деген ойлар Ибрагьимни юрегине гелип тербейген чийсынлыкьны тайдырма да кьарай.

Экинчи гюн де, сонггьу гюнлерде де ойлаган сайын юрекни кьырып тербейген о чийсынлыкь орунлашса, юрегине тор ташлама башласа тьогюл тынчаймай. Кагьызгьа мягьюр басгьандай о гёрюнюш гёз алдан таймай юрекни оьрчюте, тарсайта...

Инспектор токътатган гезикли акъ жигули гёрюндю. Машинден гьайдавчу чыкьганча тигилип токътаган Ибрагьим ону гёргенде кьайтара еринде олтура. Заман нече де аста бара...

«Шо вахтер тюз сама айтдымы экен»? деген сорав Ибрагьимни оюна бир-нече керен гелип тура. «Тюз болмай чыкьса эди» деген ой да юрекке балгьамдай тие. Тек не этерсен, тюз болмай кюй ёкъ. Оланы ёлугьувларын мекенли билеген, ону ишиндеги вахтада олтурган кьатын Ибрагьимге тёмкей-чачмай бары затны айтган. Балики, Ибрагьим эри экенни билген буса, ол айтма да айтмас эди.

Яшаган оьмюрюню ичинде гьеч бир де, оюна да гелтирип болмаган бу наmartлыкь Ибрагьимни ичин талайгьаны уьчюнчю гюн. Бугюн буса ол бар затны оьзюню гёзлери булан гёрме герек.

Кепли гёзлери булан гёргени ону шу гьалгьа салган, юрегин баврун биширип, шу даражада дарбадагьын этген. Айыкьда гёрсе ол не этер, не этмес, оьзюне не болур, гьеч билмей. Ойлаган сайын ичине от кьююлагьандай юреги ачыта. О зиналыкьны, о наmartлыкьны гечип чи нечик де болмажагьын англаган Ибрагьим бу дюньяда, бу топуракьда не оьзюне, не кьатынына яшав ёкъ деп токъташган.

Ахшам кьашкьаралма айлана. Ибрагьимдеги гьалеклик де гьакий. Гене ол ток ургьандай силкинип тура. Терезеге тиклене. «Гьона, гьона», деп юрек сезип, тырпыллап ишлеп йибере. Акъ жигулиден бийиксув, исбайы адам чыгьа. «Гьона дюр»! Ибрагьим ону таныды. Ол инспекторгьа иржайып кисесине хармана. Сонг инспектор кьолу булан гёрсетген якьгьа, постну уьюне багьып юрюй.

Гьалеклиги секунд сайын артагъан Ибрагъим ону уйге гирме кьоюп, чалт чыгып машинге багып тюз болду. Жантарлыкъда, алгъасап машинни эшигин ачгъандокъ, Ибрагъим учун дюньяларда тенги ёкъ суюгенини: «Не дейлер, Керимка!» деген шат тавушу ва артдагы сиденияда чатын да герип, теменлешип олтургъаны Ибрагъимге бир шеклик де кьоймады.

– Вай,.. Ибра..., – деп Саняят авзун ачмагы булан эри гирип янында олтурду, эшикни япды.

Къатыныны сыпаты къаны къачып акъбалчыкъдай агъаргъан.

– Ибр...Иб...сен

– Мен...мен...не гюнагыны еси эдим мен, Саняят! Не!?!...

Къол озлюгюнден кисеге сугъула, бичакъ лансыллай...

– Багышлы, геч, намарт суюгеним...

Ибрагъим акъырып, къычырып айтагъан бу сёзлер шыбышлав болуп чыкъды. Бизге энни яшав ёкъ.

Суюгенини, намарт суюгенини къарнына бичакъ сугъула... Къатыныны къычырывун Ибрагъим эшитмей.

«Бу мени намусум, ягъым», – деп ойлай ол бичакъны чыгъара туруп... Экинчилей де бичакъ сугъула. «Бу уланымны, къызымны намусу, ягъы»... Бичакъ къолдан тюше. Ол машинден чыгъа. Гёзьяшдан толгъан гёзлер гёрмей. Шагъаргъа гиреген уллу ёлгъа тюз бола.

Ону юреги йылай, агъ ура... Оюнда, авзунда эки сёз, эки... Шо эки сёз де ону оюна юрек тамурларыны къан ташыву, къан уруву булан геле.

«Суюгеним, намарт суюгеним, намарт, намарт...».

Ол гъеч бир тавушну эшитмей, гъеч бир сюлдюрню гёрмей шо сёзлени къычыра бара, бара...

Къырыындан обтеген машинлерден, ёлдан тайсын деп гъайдавчулар береген сигналдан, милиция машинни сиренасындан, озюн токътатагъанындан бир гъайы, бир къулагы ёкъ. Милицияны къуллукъчулары ону къолларын бурагъанда, машинге тыгъагъанда бир зат да англамайгъан, гёзьяшлар агъагъан гёзлери булан олагъа къарай.

Машинге миндиргенде де ол бир токътавсуз къычыра: «Суюгеним, намарт суюгеним, парахат ят, намарт суюгеним», – деп къычыра. Тек янындагъылар ону бири де эшитмей. Ол къычырып сав аламны окъюртемен деп тура. Тек ону эшитеген ёкъ. Неге тюгюл ону тавушу тас болгъан... Шо сёзлени такрарлайгъан ону янгыз эринлери тербене, эринлери...

Анжи.

Адабият варислик

Шихаммат КЪАДИ

ГЬЮСЕЙИННИ ХАБАРЫ

(Давамы. Башы № 1, 2018)

ГЬЮСЕЙИННИ БАШЫН ГЕСГЕН МАЛЬУЪН ШАММАР ЗУЛ-ЖАВШИН ОГЪЛЫ

Мальуън мунапикъ Шаммар барып, артындан тюшюп,
Гьалы битген Гьюсейинни кёкюрегинде олтуруп,
Сакъалындан да тутуп, бойнуна шёшге салгъан:
«Башынгны гесейими, гьей Гьюсейин?» – деп сорагъан.

Гьюсейин гёзлеринден къанларын да сибирип,
Къарама хыял этген Шаммаргъа, гётерилип.
Жан Гьюсейин чархыны гьалын тергеп къарагъан –
Башын гётерме чакъы чархында гьал тапмагъан.

«Мени сойма къаст этип уьстюмде олтурагъан
Шунча уяты битген сен кимсен? – деп сорагъан.
Гьей мунапикъ, имансыз, мен киммен – билемусан?
Оьлген гишини башын гесме уялмаймусан¹?
Башынгны гесейим деп бугюн магъа сорайсан,
Тангыла² пайхаммаргъа не бет булан къарайсан?

Къыяматгюн махлукъат оьзюне ялбарагъан,
Шапаатны³ умутлап бары да халкъ турагъан,
Шапаатланы есси атабыз Мугъамматгъа
Къара юзлю барырсан, шапаат этмес сагъа».

¹ Уялмаймысан.

² Тангыла – тангала.

³ Шапаат («шафа'ат» деген арап сёзден) – якълав, янын тутув; къутгъарыв.

«Тарыкъ тюгюл тангыла атангны шапааты!
Магъа бугюн кѣп герек Язидни шабагъаты⁴.
Язидни рази этип, шабагъатлар аламан,
Бир уллу вилайтгъа барып гъаким боламан!»

«Гъали билдим, сен мени къоймажакъсан оьлтюрмей,
Сагъа къаршы турмагъа мени кьолумдан гелмей.
Бир ичме сув сама бер, сен мени оьлтюргюнче,
Янагъан кѣкюрегим ял этейим оьлгюнче».

Рагъмусу ёкъ мунапикъ бир ичме сув бермеген:
«Гѣзьяшынг – сувдур сагъа, шону ичип тур!» – деген,
Гьусейин этген ваъза кьулагъына гирмеген,
Язидни шабагъатын – шапаатгъа бермеген.

Гьусейин айтгъан Шаммаргъа: «Бетинг магъа бакъдыр,– деп,
Къарайым, пайхаммарны сѣзю нечик гъакъдыр», – деп.
Къарагъан сыпатына Гьусейин, гъисап этип:
Шаммар шогъар гѣрюнген ит сыпатгъа да гирип.

Чачы – донгузну тюгю, онг гѣзю де сытылгъан,
Къарама кьоркъар йимик яман тюзю де болгъан.
Гьусейин, ажайып болуп: «Аллагъу акбару! – деп, –
Атам пайхаммар магъа бир гюн айтгъан эди, – деп. –

Мени балам Гьусейин, сен адамдан оьлюрсен,
Донгузгъа-итге ошاپ шо адамны гѣрюрсен».
Сонг малъуьн ачувлангъан, кьылычын да сувургъан,
Соймагъа деп Гьусейинни йыгып, бойнуна салгъан.

Эки-уьч керен тартгъан, гючюн-къуватын салгъан,
Тамагъындан соймагъа не этсе де болмагъан.
Гьусейин айтгъан: «Аллагъны кѣп эсгерген тамакъдыр,
Мунапикъни кьылычы гъеч шону гесмежакъдыр⁵».

Шо малъуьн, Гьусейинни елке янын бакъдыргъан,
Артындан таба союп, алван⁶ къанын акъдыргъан,
Сюнгюсюне де чанчып, байракъ этип гѣтерген,
Элтип Гьусейинни башын Ибну-Зиядгъа берген.

Кѣклер кьатты кѣкюреп, ерге кьызыл къан явгъан,
Гюнню ярыгъы тайып, дюнья къарангы болгъан.

⁴ Шабагъат (арап сѣз) – савгъат, савгъатлав.

⁵ Гесмежекдир, гесип болмажакъдыр.

⁶ Алван (арап сѣз) – тюзлю.

Шо гюнде Гьюсейинге элли сегиз йыл толгъан,
Мугъаррамны онунчу гюню⁷ итнигюн болгъан.

Кёкден бир тавуш гелген кычырагъан: «Гьейлер! – деп, –
Уллу имамдан тувгъан имамны оьлтюрдю! – деп. –
Женнет агълюню бийи Гьюсейинни сойду! – деп, –
Шону агълюсюн яйып кыыл-авлакьда⁸ кьойду!» деп.

Шу хабарны эшитип, ругъаниятлар⁹-жанлар
Къувун чыгып, бары да гьавада токътагъанлар:
«Кимлер экен?» – деп, кёкге гётерилип къарагъан –
Асгъаплар булан бирче Расул Мугъаммат болгъан.

«Гьай аман! – деп пайхаммар, бармакъларын да хавуп¹⁰;
Али, кылыч сувуруп, айлана болгъан чавуп.
Патимат, йылай туруп, гёзлеринден яш агъып,
Къыжырап сёйлей туруп, мунапикълеге багып:

«Гьай кыызбай мунапикълер, алгъасамай туругъуз –
Къыяматгюн Магъшарда сиз магъа ёлугъусуз¹¹.
Гьюсейинни оьлтюрюп, сиз халипа болдугъуз,
Къатынларын-кыызларын есир этип кьойдугъуз.

Вёре сиз сююнмегиз, хан-халипа болдукъ деп,
Гьюсейинни оьлтюрюп, биз дюньяда къалдыкъ деп.
Сиз бу пана дюньяда кёп узакъ яшамассыз,
Гьалал татывлу кюйде ашыгъыз ашамассыз.

Нечесе арсланым бар – иштагындан оьлеген,
Сизге къазават этме кылычларын билеген.
Сувсаплары къанмайгъан ичмей туруп къаныгъыз,
Янын салып ятмайгъан, алмай туруп жаныгъыз.

Тангала Къыяматгюн гьисап-мизан къуражакъ,
Гьюсейинни кыысасын¹² алып магъа бережакъ!»
Шо сёзню эшитгенде, мунапикълер бек кьоркыгъан,
Къартыллап бир-бирине сёйлеп болмайгъан болгъан.

⁷ Имам Гьюсейин 680-нчи йылны 10-нчу октябринде оьлтюрюлген.

⁸ Кыыл-авлакъ – кыыраман авлакъ.

⁹ Ругъаниятлар – ругълар.

¹⁰ Хавуп – хабып. Бармакъларын хапмакъ – гьёкюнмек.

¹¹ Ёлугъурсуз.

¹² Кыысас – оыч алып, ачув алып, яманлыкъ этген адамгъа тийишли кюйдеги къайтарыш.

Гьюрюкьызлар гьавада Гьюсейинге яс кьуйгъан,
Малайиклер жыйылып, тазиятгъа олтургъан,
Ер юзюндеги жинлер кьувун чыгып чапгъанлар –
Гьюсейинни оьлтюрюп башын гесип тапгъанлар.

Аллагъдан тилегенлер: «Шоланы кьырайыкъ, – деп, –
Биз шолардан Гьюсейинни кьысасын алайыкъ!» – деп.
Гьюсейинни чархындан кёкге багъып нюр чыкыгъан –
Мунапикьлер шо нюрню гёрюп тамаша болгъан.

ГЬЮСЕЙИННИ АЙГЪЫРЫНЫ ХАБАРЫ

Гьюсейинни айгъыры, шо майдангъа да гелип,
Пышгъыра-кишней туруп айлана болгъан елип¹³,
Гьюсейинни сюегин излей туруп кьыдыргъан,
Гезик булан шондагъы сюеклеге къарагъан.

Сонг бир башсыз сюекни айгъыр уьстюне баргъан –
Уллу тавушлар этген – Гьюсейинни таныгъан,
Кёп кишнеген, пышгъыргъан, ерде ятып авнагъан,
Гьюсейинни кьанына бетин-башын боягъан.

Умар, къарап шо атгъа, кьычыргъан адамлагъа:
«Барып тутуп шо атны гелтиригиз, – деп, – магъа!»
Сонг адамлар юрюген, атларына да минип,
Айланасын алгъанлар айгъырны, тутмагъа деп.

Айгъыр шоллагъа чапгъан, таптагъан, хапгъан, тепген,
Йигирма беш атлыны, тогъуз атны оьлтюрген.
Сонг, Умар къарап айтгъан: «Айгъырны кьояйыкъ, – деп. –
Тайыгъыз, нетер экен, биз шогъар къарайыкъ», – деп.

Кьычырып кишней туруп, айгъыр чапгъан чатыргъа,
Тавушун эшитгенде, кьатынлар чыкыгъан кьыргъа.
Къарасалар: ат янгыз, Гьюсейин ёкъ, гёрюнмей,
Палчыкыгъа-къангъа батгъан, атны тюсю билинмей.

Ат, къарап кьатынлагъа, пашман тавушлар этген,
Шо заманда, кьатынлар Гьюсейин оьлмакыны¹⁴ билген.
Айгъыр да, кьатынлар да йылап, уллу яс болгъан,
Кёкдеги малайиклер тамашагъа къарагъан.

Сонг, Гьюсейинни янына айгъыр дагъы да барып,
Уллу ишлер де этип чапгъан Фуратгъа багъып.
Фуратны ягъасында айгъыр шо гюн гёрюнген,
Шо гюнден сонг айгъырны не болгъанын билмеген.

¹³ Елип – елигип, уллу алгъасавлукъ булан.

¹⁴ Оьлмекни.

Китапларда айтыла: айгъыр гъали де сав деп,
Ахырзаманда Магъди¹⁵ шогъар минип чыгъар деп.

КЪАТЫНЛАНЫ-ЯШЛАНЫ ЕСИР ЭТМАКЪНЫ БАЯНЫ

Шо заманда къатынлар чатыргъа гирген къайтып,
Йылай туруп тургъанлар, бири токътап, бири айтып.
Сонг, тыш якъдан къатынлар аякъ тавуш эшитген,
Къараса: мунапикълер гирип чатыргъа гелген.

Кёп эрши сыпатлары, къынгыр-къылый гёзлери,
Рагъмусуз юреклери, англамайгъан сёзлери.
Къатынланы тутгъанлар, уьстюн-боюн йыртгъанлар,
Опуракъларын алып, этин-бутун ачгъанлар.

Билезиклерин алгъан, билеклерин сыдырып,
Сыргъаларын сувургъан, къулакъларындан ярып.
Яралар тийип ятгъан Гюсейинни гиччи яшын,
Тартып ястугъун алып, жабаргъа салгъан башын.

Гюсейинни къызы болгъан, Патимат деп ат къойгъан,
Бир мунапикъ шо яшны юлкюп сыргъасын алгъан.
Сонг Патимат къаргъагъан, Аллагъына ялбаргъан:
«Къолларынг гесилсин!» – деп мунапикъни къаргъагъан.

Патиматны дуасын Аллагъи къабул этген –
Мухтар гелип, малъуьнню эки де къолун гесген.
Аякъларын да гесип, гюйдюрген отгъа салып,
Мюритлер болмай болгъан шогъар нетсе де къанып.

Яланаякъ-яланбаш къатынланы юрютген,
Гюсейинни янына асгер шоланы элтген.
Аявлу бийке къызлар, къурайышлы къатынлар –
Шо гюн мунапикълеге къул-къараваш болгъанлар.

Сонг, шо къатынлар гёрген – башы ёкъ къаркъараны,
Мунапикълерден тийген юз къыркъ ерде яраны.
Шонда кёп йылагъанлар, йымышап йыгъылгъанлар,
Зайнап шиъру къычырып, бары да тынглагъанлар.

¹⁵ **Магъди** – Мугъаммад пайхаммарны (с–м) лап ахырдагъы вакили деп гъисаплана. Магъди чыкъмакъ – Къыяматгюн ювукъ болмакълыкъны загъир этеген аламатларындан биридир. Магъди чыгып, о къыркъ йылны узагъында дюньягъа адиллик юрютюп туражакъ. Дажжал малъуьн булан ябушуп, ону оьлтюрежек деп айтыла бусурман китапларда. (Къара: *Абусупиян*. Ал-гъайъатул исламийят // Пайхамарны ёлу булан. 3-нчю китап. Магъачкъала, 2010. С. 292).

Къызы Патимат барып, атасын къучакълагъан,
Союлгъан тамагъына элтип бетин къаплагъан:
«Ва бизин атабыз!» – деп къычыргъан атын айтып,
Гьюсейинни къанына бетин-башын боятып.

Адашгъан Умар туруп асгерине буюргъан:
Къаркъараны уьстюнден къатынланы тайдыргъан.
Асгер гелип, шоланы тебип, тюртюп, теберип,
Юрютген яйдакъ яман тюелеге миндирип.

Куфа шагъаргъа багъып тюелени гъайдагъан,
Сув табулгъан ерде де тюшюп ичме къоймагъан.
Карбалаъда къырылгъан шагъитлени тилеген,
Къабур къазып гёммеге Умар изну бермеген.

ГЕСИЛГЕН БАШЛАНЫ КАРБАЛАЪДАН КУФАГЪА АЛЫП ЮРЮМАКЪНЫ¹⁶ БАЯНЫ

Гьюсейин булан бирче он етти шагъит болгъан,
Он етти де шагъитни гесип башларын алгъан.
Гьюсейинни башы булан – он сегиз башны алып,
Асгер булан юрюген Умар, Куфагъа багъып.

Талайсыз Умар туруп, асгерге буйрукъ этген –
Къурухлагъа да чанчып, башланы байракъ этген.
Куфаны къапусуна етишген башлар булан,
Шогъар къарап йылагъан къатынлар-яшлар булан.

Куфа агълю жыйылып къапусунда табылгъан,
Къарап шоланы гёрюп, къатынлары йылагъан.
Гелип гиччи яшлагъа садагъа бере болгъан,
Сонг, Уммукюсюм туруп, адамлагъа къычыргъан:

«Бизге рагъму этгенни ую-эшиги авсун!
Садагъа бергенлени башларына таш явсун!»
Яшланы къолларына берген затланы алып,
Ташлагъан Уммукюсюм къыргъа орамгъа багъып.

«Аталарын оьлтюрюп, яшларын етим этип,
Садагъалар берелер гъали мунда гелтирип.
Адаршай болсун сизге – эренлери оьлтюре,
Сонг, къатынлары гелип, йылай, садагъа бере.

¹⁶ Юрюмекни.

Аллагъны душманлары, намусугъуз ёкъму эди –
Сиз оьлтюрген адамлар кимден тувгъанлар эди.
Аллагъны балагъына ёлугъугъуз, малъуьнлер,
Пайхаммарны агълюсюн кыырып, къанын тёкгенлер.

Пайхаммарны кызыны уланын сиз сойдугъуз,
Карбалаъ майданында къаркъарасын къойдугъуз.
Чыгъарсыз Кыяматгюн Магъшарны авлагъына –
Къара юзлю барырсыз пайхаммарны янына.

Расул къувалар сизин – уьмметим тюгюлсюз деп,
Гысапсыз жагъеннемде азабын гёрюсюз¹⁷ деп».
Шо заман Куфа агълю йылап уллу яс болгъан,
Иманы бар адамлар эсден тайып йыгъылгъан.

«Талайсыз болгъанбыз!» – деп бир-бирине сёйлеген.
Сонг мисгин къатынланы туснакъ уйге гийирген.
Къатынланы янына Ибну-з-Зияди баргъан,
Шолагъа яман сёйлеп, явъюреклерин яргъан.

Гюсейинни авзуна таягъы булан тюртген:
«Шулай ошай сагъа!» – деп, шо башны дёгеретген.
«Уммукюсюм къайсы?» – деп, къатынлагъа сорагъан.
«Мунагъана – менмен!» – деп, атылып эретургъан.

«Бары да къардашларынг Карбалаъда кыырылгъан,
Мен шогъар кёп сююндюм, нече де яхшы болгъан.
Юрегим кёп ял болду Гюсейинни башын гесип,
Тутулуп есир болуп алдыма сиз де гелип».

Сонг Уммукюсюм айтгъан: «Гъей мунапикъ, гъей душман,
Бугюн сен сююнсенг де, тангла¹⁸ болурсан пашман!»
Уммукюсюм сёгюшген, айтмагъанын къоймагъан,
Ибну-з-Зияд тутулуп, сёйлемеге болмагъан.

Зайнап айтгъан: «Тангыла Аллагъ мизанны кёурар,
Давчу болуп ягъангдан Расул Мугъаммат тутар.
Кюлю малайиклени шагъатлыкъгъа гелтирер,
Шо заман сагъа, малъуьн, жагънем¹⁹ гъукму гесилер.

Шо гюн сагъа къарарман, сююнюрмен, къанарман,
Мен гёрген кыйынланы ниъмат болуп табарман».

¹⁷ Гёрюсюз.

¹⁸ Тангала.

¹⁹ Жагъаннем.

Мунапикъ Ибну-з-Зияд шо заман кѣп бузулгъан,
Тышындан гъал билдирмей, къайтып уюуне баргъан.

Сонг чавушгъа буюргъан, кычырып билдирсин деп:
«Куфа агълю бары да масжидге²⁰ жыйылсын!» – деп.

Уллу жумъа масжидге Куфа агълю жыйылгъан,
Ибну-з-Зияд ваъзагъа минбарада²¹ олтургъан.

Чинк алдын бир Аллагъгъа макътав этип сѣйлеген,
Экинчилей, Язидге девлет-кѣмек тилеген.
Сонг пасыкъ Ибну-з-Зияд Арслан-Алини сѣкген,
Гьусейинни эксик²² этип халкъгъа ваъза²³ этген:

«Гьусейинни оьлтюрюп, биз парахат болгъанбыз,
Агълюсюн есир этип къолубузгъа алгъанбыз.
Аллагъгъа макътав болсун Язидге кѣмек этген –
Ялгъанчыны уланы Гьусейинни гъалек этген²⁴».

АБДУЛЛАГЪ ДЕГЕН СОКЪУР ГИШИ ИБНУ-З-ЗИЯДГЪА КЪАРШЫЛЫКЪ ЭТМАКЪНЫ²⁵ ХАБАРЫ

Эки де гѣзю сокъур, игитликге айтылгъан,
Ибну-з-Зиядгъа тынглап Абдуллагъ деген болгъан.
Ибну-з-Зиядны сѣзюн шо эшитип, ойлашгъан,
Кѣп ачуву да чыгып, атылып эретургъан.

Айтгъан: «Гъей Ибну-з-Зияд, сен айтагъан не хабар?!
Гьусейинни де, сени де танымаймы адамлар?
Сен оьзюн ялгъанчысан – ялгъанчыдан да тувгъан,
Гъакъ²⁶ Гьусейинни къоюп, батил²⁷ Язидге бакъгъан.

Пайхаммарны авлетин сен сѣгесен, хорлайсан,
Ялгъан хабарлар айтып, минмараны похлайсан».

²⁰ **Масжид** – межит.

²¹ **Минбара** – межитни минарасы.

²² **Эксик** – эсгик, тѣбен, нукъсан.

²³ **Ваъза** – ваъзалар, насигъатлы сѣзлер, англатывлар; оьзюню пикрусуна гѣре атив гѣрюнеген ойлар.

²⁴ **Гъалек этген** – оьлтюрген.

²⁵ **Этмекни**.

²⁶ **Гъакъ** – герти, тюз.

²⁷ **Батил** (арап сѣз) – ялгъан, къалп, герти туюл.

Ибну-з-Зияд эшитип Абдуллагъны сёзлерин,
Ачувлангъан, аралтгъан чыкыгъыр яман гёзлерин.

Къычыргъан адамлагъа: «Абдуллагъны тутугъуз,
Алып магъа гелигиз, тез болугъуз, туругъуз!»
Бирлер тургъан тутмагъа, бирлер арагъа гирген,
Къардашлары жыйылып, Абдуллагъны бермеген.

Сонг мунапикъ уьуне кёп адамлар йиберген:
«Шону тутмай гелсегиз, сизге дюнья ёкъ!» – деген.
Сонг, Абдуллагъны къызы айтгъан гелип: «Гьей атам,
Сени тутма къаст булан геле тура кёп адам!»

Аркъасын тамгъа таяп, Абдулагъ эретургъан,
Къылычын да сувуруп, гелген-гелгенин ургъан,
Элли беш мунапикъни Абдулагъ да оьлтюрген.
Сонг Абдуллагъны тутуп, шо мальуьнге гелтирген.

Алдында эретургъан Ибну-з-Зиядгъа багъып.
Абдулагъгъа сёгюшген, аякъларын да къагъып.
Абдулагъ бюдюремеген, эркек сёзюн сёйлеген:
«Сен ура-оьлтюре деп мен къайгъырмайман, – деген. –

Гьюсейин болмагъан сонг, бу дюньяны не этейим?
Гъакъ сёзюмню де сёйлеп, ахыратгъа гетейим,
Даим дуа этедим, бир Аллагъымдан тилеп –
Мени ажжалым болсун чинк яман гишиден деп.

Ёкъдур гъали дюньяда сенден яман болуп жан –
Аллагъны да ассиси, пайхаммаргъа да душман.
Мен чи кёп пашман эдим, къалдым шагъит болмай деп,
Мени йимик сокъурлар къазаватгъа бармай деп.

Гъали мен сенден оьлсем, гъакъ шагъит болажакъман,
Гьюсейин булан бирче Магъшаргъа чыгъажакъман».
Сонг, мунапикълер тутуп Абдуллагъны оьлтюрген,
Шо сагъат гьюрюкъызлар эрише туруп гелген:

«Шу магъа эр болур», – деп гъариси айта болгъан.
Шо гьюрюкъызлар булан жаны женнетге баргъан.
Сонг мальуьн Ибну-з-Зияд къычырып тавуш этген –
Гьюсейинни башын алып, орамларда гезетген.

Умарил-Махзум болгъан башны алып юрюйген,
Эки де къолу тюшген, билеклери чириген,
Бары да чархына да аклат аврув²⁸ яйылгъан,
Бармакъ басмагъа къадар ярасыз ер къалмагъан.

Сонг, мальуьн Ибну-з-Зияд шакъы-къаламны алгъан,
Шамгъа²⁹ мальуьн Язидге сююнч кагъызлар язгъан:

²⁸ Аклат аврув – гангрена.

²⁹ Шам – Сирия уьлке.

«Бизин душман Гьюсейинни башын гесип алгъанбыз,
Бары да къардашларын бир де къоймай къыргъанбыз.

Куфагъа гелтиргенмен барыны да башларын,
Есир-языкъ этгенмен къатынларын-яшларын».
Шо кагъызы да алып элчи Шамгъа гелгенде,
Язид кагъызы охуп ичиндегин билгенде,

Мальуьн Язид сююнген, атылып эретургъан,
Йырламагъа янына къаравашын чакъыргъан.
Сонг, Димишкъы³⁰ шагъаргъа сююнч байракълар къакъгъан,
Шо мальуьнге бу мальуьн къайтарып жавап язгъан:

«Мени яныма Шамгъа йиберсин, – деп, – башланы,
Шо башлар булан бирче къатынланы-яшланы».
Хавлу булан Шаммарны Ибну-з-Зияд чакъыргъан:
«Башланы алып, Шамгъа барыгъыз!» – деп буюргъан.

Куфадан чыгып юрюп бир къолгъа етишгенлер,
Шонда гече турмагъа атларындан тюшгенлер.
Сонг, шо ерде олтуруп, ашагъанлар-ичгенлер.
Гъавадан къычырагъан тавушлар эшитгенлер.

Не тавушлар экен деп къулакъ салып тынглагъан –
Муьмин жинлер Гьюсейинге йылап яс эте болгъан.
Шолар къычыра болгъан Мугъаммад пайхаммаргъа,
Патимату-з-Загърагъа, Али-Асадуллагъа³¹.

Мунапикълер бек къоркъгъан, гече мунда турмагъан,
Шондан туруп юрюген – Мавсил, Ширазгъа³² баргъан.
Шо эки де шагъаргъа алдын кагъыз йиберген:
«Атларыбызгъа емлер онгарып турсун», – деген.

Шо эки де шагъаргъа шолар кагъыз етишген.
Алып кагъызын йыртгъан, элчини туснакъ этген:
«Гьюсейинни оьлтюргенлер – бизге душмандыр!» – деген.
Шолар булан дав этме кёп адамлар йиберген.

Шонда уллу дав этген, алтмыш мунапикъ оьлген,
Оьзлерден де беш гиши шагъит болуп жан берген.
Эки де юрт-агълюге кёп ирази³³ болгъанлар,
Сонг Зайнап дуа этген, «Амин!» деген къалгъанлар.

Къолларын да гётерип кёп тилеген Аллагъдан:
«Эки де юрт-агълюню сен сакъла, – деп, – балагъдан!»
Шо эки де юрт-агълю, Зайнап этген дуадан,
Къыяматгюн болгъунча сакъланажакъ балагъдан.

³⁰ Димишкъы – Сирия пачалыкъны тахшагъары. (Орус карталарда: Дамаск).

³¹ Али-Асадуллагъ – «Аллагъны арсланы Али» демек. Али (Арслан-Али, Гъайдар-Али) – имам Гьюсейинни атасы. (6-нчы ва 31-нчи баянлыкъларгъа къара).

³² Ирандагъы вилайтлар (Мосул, Шираз).

³³ Рази.

ТАРИХИБИЗ БАЙ, ТАМУРЛАРЫ ТЕРЕН

А.-П. Салаватовну атындагы Дагъыстан пачалыкъ къумукъ муздрамтеатрны директору Россияны инче саниятыны ат къазангъан чалышывчусу, пагъмулу режиссёр Скандарбек Тулпаров булан ёлукъдукъ ва ондан баянлыкъ алдыкъ.

– Скандарбек Даниялович, Къумукъ театрны сагънасында бу йыл не йимик спектаклдер юрюлежек?

– Бу йыл гёрсетилежек спектаклерибизни гъакъында айтсакъ, янгы, эки-уьч йыл алда салынгъанлары да бар, отуз йылны узагъында юрюлюп турогъанлары да бар. «Айгъазини» чи буссагъат салып болмайбыз, баш рольну ойнама адам ёкъ. «Молла Насрутдин», «Эркеч Али», «Гелинлени баш гётеривю» салына. Янгы спектаклдерден Ислам Казиев салгъан «Бас кёрюкню, аявлум», «Экинчи бет сатыла» деген спектакллени де къаравчулар разилик булан къабул этди, шолар да юрюлежек.

– Салмагъа гёз алгъа тутгъан янгы спектакллени гъакъында не айтма боласыз?

– Белгили экени йимик бизин миллетибизни тарихи бар, тамурлары теренде. Беш минг йыл болагъан «Дедем Къоркъут» деген эпосу буз бар. Бу кёп уллу тарихи асар. Он эки бёлукден къурулгъан. Тапмагъа да бек къыйын эди. Гъайбулла Алхангъажиев кёмек этип табылды. Шону уьстюнде оьзюм ишлеп тураман. Гъар бёлюгюнден бир спектакль чыгъа. Он эки спектакль салынажакъ. Озокъда, бу гъазиринде чечилип къалагъан масъала тюгюл, асар кёп уллу. Тек уьстюнде ишлеме башлагъанбыз.

Бирдагъы да биз гёз алгъа тутгъан спектакль Солтанмутну гъакъында. Бу да бизин тарихибиз булан байлавлу. Белгили экени йимик тарихни гъакъында спектакль салма бек къыйын. Шону учун мен Бакюге барып, шо янындан бек сынаву бар режиссёр булан гъакълашдым. Ол бизге гелип кёмек этежек. Бу да уллу оьлчевдеги спектакль. Бир гюнню ичинде гёрсетип де болмажакъбыз. Арт-артындан эки гюн юрюлежек. Муну биз къырдан, денгиз ягъадан башлама сюебиз. О замангъы асгер опуракълар гийген, савутлангъан актёрлар бинабызны къырындагъы бульвар бавдан таба сёйлей, гъакълаша туруп залгъа гирип гележек. Бары да хыялларыбызны айтып турмайым, къаравчулар оьзлер гёрер.

– Гъали уьстюнде ишлеп турагъан спектаклерибиз де бардыр...

– Бар. «Ханума» деген спектакльни уьстюнде ишлеп турабыз, гюржюлю автор. Оьзюм саламан. Москвадан бек пагъмулу художникни де чакъыргъанбыз. Декорациясы, костюмлери гъазир. Шулай алив тигилген, исбатлы этилген костюмлер, декорация къумукъ театрда гъали болгъанча болмагъан дей оланы гёргенлер, къарагъанлар. Гъайран болдулар. Сонг да Расул Гьамзатовну «Горянка» деген поэмасына гёре салынгъан «Асият»

деген спектакльни Ислам Казиев янгыртып тура. Асиятны ролюн ойнама адам да бар. Бу орусча юрюлежек. Дагы да янгы салынагъанын айтсам, «Эшек къулакъ» деген притча, тапшурмалы хабарны Ислам Казиев оъзю язгъан ва шону спектакль этип салмакъ учун оъзю уъстюнде ишлеп тура. Яш режиссёрубуз Завур Алиев «Ялгъан кредит» деген янгы спектакльни уъстюнде ишлеп тура. Пьесаны автору Багъавутдин Гъажиев. Шо да яшавдагы бугюнго агъвалатлагъа багъышлангъан. Кредит акъчалар алып уллу борчлагъа гирген ватандашлар бар. Нечик тӕлейгенни билмей къыйнала, талчыгъа. Гъасили, бугюнго яшавну четим масъалаларыны гъакъында сӕз юрюле.

Гюзде буса мен «Маугли» деген спектакльни салма сюемен. Шо мюзикл болажакъ. Къумукъча да, орусча да салма къастым бар. Индиядан гелген асар бизге де къыйыша. Макъамы да бек арив чалына, москвалы композитор язгъан. Къаравчулар олтургъан залда, уъстде аркъанлар сагънагъа ерли тартылып, олардан маймунлар юрюп, ойнап дегенлей залдагъыланы тамашагъа къалдырып башлама сюебиз. Янгы йыл болгъанча шону гӕрсетме къастыбыз бар.

– Ювукъ арада яшавгъа чыгъарма сюеген умутларыгъыз...

– Бизин умутларыбыз уллу, хыялларыбыз хыйлы. Февраль айда бизин халкъ белгили режиссёрубуз Зубайыл Жанбекович Хиясовну эсделик ахшамын оьтгерди. Яшавда тӕсюзлюклер кӕп. Хиясовну оьлюмю бизин юреклерибизде бек уллу къайгъы, дерт къойду. Ону сабур, саламат хасияты, яшавну, театрны кӕп сююегени эсибизден таймай. Шолай асил адам шу балагъгъа тарып къалгъаны, террорчу деп ону оьлтюрген кюю адамны оюна сыйышагъан, гиши инанардай иш тӕгюл. Оъзю де ол даим хош турагъан, юрекни жымырлатагъан, кюлетеген спектакллени салма ажайып уста эди. Бизин арада огъар халкъ режиссёр дей эди. Мен театргъа музыкалы училищени битдирген сонг гелдим. Москвагъа охума сонг бардым. Мен гелген йыл театргъа кӕп жагъиллер жыйылып къалды. Ол барыбызны да къуршап, якълап оьзюне исиндирме болду. З. Хиясов болмагъан буса бирлерибиз театрдан гетме де гъазир эди. Театрны, сагънаны биз Зубайылдан таба таныдыкъ, огъар гъасирет болдукъ. Онда болагъан сӕзден, гъар тюрлю хабарлардан ол бизин къоруп сакълады, къошулма къоймады. Ишге бара бусакъ да Зубайыл агъай бармы экен деп бара эдик. Ол болмаса гӕнгюбюз бузула эди, яман тие эди. Ол ишге гелсе, юрегибиз тавдай бола эди. Ол бизге атабыз йимик эди. Шолай адамны унутма ярайгъан затмы?!

Гъар йыл 8-нчи мартда къатынланы байрамына багъышлап ол салгъан «Огъ къатынлар, къатынлар» деген спектакльни гӕрсетебиз. Бу йыл да гӕрсетдик. Шо бизин театрда мердешге айланып битген. Бары за затны алданокъ айтып къоймайым, театргъа гелгенде, оьзюгюз гӕрерсиз.

– Баянлыкъ бергенигиз учун сизге баракалла.

– Сиз де сав болугъуз.

**Баянлыкъны
Яраш БИЙДУЛЛАЕВ алгъан.**

Яш къалалар

Нюрьяна АРСЛАНОВА

ГЁРЕСЕН

Сен гелер сокъмакъны от басъан,
Халтасы бийикдир боюнгдан.
Къайтмасгъа гетгенли йыракъгъа,
Гетгенсен эсимден, оюмдан.

Къайгъыны насипге гысаплап,
Яшадым гертиден арекде.
Оъзюм де билмейли оъзюнгден
Оъзгеге ер барны юрекде.

Мен гирип гелер деп геченгде
Умутну яшатма, вёре, сен.
Алдын сен оъбеген къолланы
Бугюн башгъа оъбе, гёресен.

АЙ БУЛАНГЪЫ ЁЛУГЪУВ

Бу гече де тереземе ай бакъгъан,
Ойлашаман не насипли гече деп.
Кёкню гёзеп юлдузларын унутуп,
Мени булан оъзю ай сыр чече деп.

Сыр да чечип, булут артгъа яшынды,
Шо мюгълетде умутларым уъзюлдю.
Тюлмю, тюшмю, англамагъан кююмде
Танг да къатды. Къарангылыкъ сюзюлдю.

Ойлашадым, тереземе бакъгъан ай,
Сигърулукъну ярыкъларын якъгъан деп.

Сав дюнъяны гёзеллерин унутуп,
Янгыз мени тереземе бакъгъан деп.
Сигърулукъну ярыкъларын якъмагъан...
Янгыз мени тереземе бакъмагъан...

* * *

Бир къурсакъда ятгъан эки эгиздей,
Сююв булан гююв юрюй янаша.
Урламасгъа бир касипни насибин,
Гюй, юрегим, гююв сагъа яраша.

Гюй, юрегим, гюйме гюнагъ тюгюлге,
Не этме герек яралгъан сонг гюймеге.
Оъмюр бою сагъа гюйме буюра,
Ихтиярынг ёкъ экенге суймеге.

ИЗЛЕЙ БОЛГЪАН

Къармакъ ташлап юрегиме хыйлылар,
Ону енгип, елеме чи болмады.
Къармакълагъа алданмады алгъасап,
Сакъ юрегим бош умутдан толмады.

Бир сен болдунг ону енгип, тынглатып,
Сен бажардынг ону къолгъа алмагъа.
Бир озъюнге исиндирип, суйдюрюп,
Юрегиме сююв отун салмагъа.

Оъзгелеге чул билдирмей яшагъан
Юрек билген къайтажакъны герегим.
Дюнъясында ялгъан булан гертини
Сени излей болгъан мени юрегим.

МЕН СЮЕМЕН

Мен сюемен сен насипли болгъанны,
Энни менсиз яшасанг да сюемен.
Англамагъан Зугъраны зар юрегин,
Сен Дагъирге ошасанг да сюемен.

Мен сюемен биз юрюген сокъмакъгъа
От битмейли къызыл гюллер битгенни.
Тюшмеген сонг магъа шолай имканлыкъ,
Башгъа сени инг насипли этгенни.

Насип деген чыракълары ерлени
Шавлаланып ожагъынгда ягъылсын...

Ахыр тыныш бёлегенде, гёзюнгден
Мен эсинге тюшюп гёзьяш агъылсын.

* * *

Йыллар бою насип излей къалсанг да,
Сююнч недир, гъакълыкъ недир – билмединг,
Насип тапмай дюньяланы эллеп де,
Сююнчюм деп яныма чы гелмединг.

Тас этивлер гъёкюнчлеге айланып,
Къуругъан сонг тамурлангъан терегинг,
Артыкъ насип болмагъан деп ерлерде,
Мени излей къалсын сени юрегинг.

БИЙИВЧЮ ЯШ

Арт вакътиде гёнгюм гюлге ошатып,
Бийивчю яш, гёрюнесен тойларда.
Гёрюнюшню даимликге яшатып,
Эсделиклер ойнай къала ойларда.

Бийивлеринг сукъланывгъа тарыта,
Бийив булан юрекдени ягъасан,
Бийивлеринг къызыяшланы къарата,
Амма оъзюнг янгыз магъа багъасан.

Бийивчю яш, билгенчеге атынгны
Юрегингни хасиятын билгенмен.
Таныгъанча ювугъунгну, ятынгны,
Умутумну къармагъынга илгенмен.

Той согъула, йырлай йырав арымай
Сююв гъакъда шаир язгъан сёзлени.
Той тавуш да пуршав этме бажармай
Сёйлевюне гёзлер булан гёзлени.

Гъар бийивюнг умутумну алгъышлай,
Бийивчю яш, сююнчюмню игити.
Гъар къаравунг сюемен деп шыбышлай...
Гёзлер сёйлеп, тил сёйлемей той битди.

Той да битди. Мюгълет етди гетмеге...
Бирдагъы да гёрюнгенче тойларда,
Умутумну даимликге яшатып,
Эсделиклер ойнай къалар ойларда.

ИХТИЯР БЕР

Ихтияр бер магъа яшама,
Сагъынчлыкъдан гюймей,
гёзлемей,
Гъар ёлукъгъан бетде, келпетде
Сени нюр юзюнгню излемей.

Ихтияр бер магъа яшама
Сюювюнг сёнмесге инана.

Лап уллу тавум деп юрегим
Бир сагъа, аявлум, таяна.

Сюювдюр, сюювдюр,
кёймайгъан
Яшавну бошлукъгъа ошама.
Барынгдан сююнуп ерлерде
Ихтияр бер магъа яшама.

* * *

Яшмын да ёкъ язбашымны
Ййнамагъа кёймайгъан.
Дертим де ёкъ юрегимни
Айнымагъа кёймайгъан.

Тек не учун, тек не учун
Мунча пашман гюнлерим?
Сёнуп бара ачылма да
Башламагъан гюллерим.

Гележекге гёз къаратсам,
Къарангылыкъ гёрюне.

Не янгылыкъ кёонар экен
Тангаламны тёрюне.

Дертим де ёкъ жан кыйнайгъан,
Ойдан толгъан юрегим.
Гъакъ сюювню сезмей оьлме
Къоркъа болгъан юрегим.

Тангалагъа гёз къаратсам,
Къарангылыкъ гёрюне.
Кёонармы экен герти сююв
Юрегимни тёрюне.

* * *

Эсге салып оьлчев барны оьмюрге,
Бек алгъасап юрюй сагъат, талмай о.
Тек сагъатда не айып бар? Дюнъяны
Айланывун токътатма да болмай о.

Юрюй сагъат кар этмейген замангъа,
Токътаса да янгы танглар къата экен.
Шавлаларын найнай этип ерлеге,
Тангда тувгъан гюнеш гене бата экен.

ХОМУРСГЪАЛАР

Хомурсгъа да не затдыр деп, сан этмей,
Хомурсгъагъа багъа бермей кёймайыкъ.
Хомурсгъадай ишлей бусакъ гече-гюн,
Бугюн нечик болар эдик, ойлайыкъ!

Инсанлардан не заты кем оланы
Яда бизден эринчекми, харапмы?
Женнет бавгъа ошар эди дюнъябыз,
Болгъан бусакъ хомурсгъадай далаплы.

Өхүгүланы шиъруларындан

Патимат МУСАЕВА

ЯШАВ ЁЛДАШЫМНЫ ЭСДЕЛИГИНЕ

Юрек сызлай, юрек бозлай, кычыра,
Сени гөрме суюе, сени чакыра.
Сен чи гетдинг бизин кыюуп арекге,
Сенсиз яшав нечик болур юрекге.

Яшавумда болдунг аркыа таявум,
Гыали буса аркыам кимге таяйым.
Чечме суюсем сырларымны, дертимни
Кыыйнларым кимге барып айтайым.

Суюмей эдинг яшлагыа мен урушсам,
Аяй эдинг оланы да, мени де.
Аямагыа тарыкы эдим, аявлум,
Бу яшавда бары затдан сени мен.

Сен дюр эдинг яшавумну кыуванчы,
Суююнчю де дюр эдинг бу яшавну,
Кыуванч гетди озыен сувдай агылып,
Суююнч гетди булут йимик яйылып.

Сагыа кыарап гыар гюн яшав боюнда
Англамадым ойларынгы авурун,
Суююне эдим кыуватынга, гуююнге,
Ойлар бугюн яра мени бавурум.

Яшларынгы гёнгюн нечик алайым,
Олагыа мен нечик ата болайым,
Тёшекдеги бозарагыан атанга,
Ананга да нечик сёзлер айтайым.

Ахыратынгны сени Аллагъ тюзлесин,
Гюнагъларынг гечсин сени Аллагъым.

Бизден сен геч, сени аяп билмеген,
Бизин де чи гечер бугъай Аллагъым.

Талчыгъа эдинг яшавда тюзлюк ёкъгъа,
Къарай эдинг бары затны тюзлеме.
Гъали буса бары тюзлюк сендедир,
Тюзсюзлюклер энниден сонг бизгедир.

Айта эдинг гетемен деп яшавдан,
Ойлай эдим, сен масхара эте деп.
Англамадым масхарангны, гертингни
Эшитмедим ойларынгны, дертингни

Неге болдум экен шолай сангырав,
Эшитмейли сен айтагъан сёзлени.
Оъз-оъюме кёп соравам бар мени,
Аччы гёзьяш ачма къоймай гёзлени...

Аявлу охувчулар!
Журналгъа язылма унутуп къалмагъыз!
Редакция

ЭМЧИЛИК ПОЭЗИЯСЫНДАН

«МЕН ДЕ КЪОЙДУМ, СЕН ДЕ КЪОЙ!» (ТИЛЕКДЕН)

Кёп бырынгъы заманларда халмаж, этне этив булан, тилеклер булан инсанлагъа къаршы гючлеге ва шоланы арасында аврувлагъа таъсир этмеге, оланы озлеге «тынглатмагъа», «рагъмулу» этмеге бола деген инанывлар, шо инанывлар булан байлавлу йырлар, сарынлар болгъан. Гъалиги заманда биз шо инанывлагъа толу кюйде инанмай бусакъ да, шулай пикрулагъа агъамият берме герек: 1) шо инанывлар халкъыбызны бырынгъы гъакъыл-оюну, яшавгъа янашывуну оъсюв ёлун гёрсете; 2) шо инанывлар булан байлавлу яратылгъан поэзияны чеберлик даражасы гъалиги заманда да оз багъасын-къыйматын тас этмеген; 3) шо минг йыллар оъмюр сюрген инанывлагъа къуллукъ этегенлер гъали де бар, инанагъаны саялы олагъа эсги адат-къылыкълар, йырлар, сарынлар бугюн де бек таъсир эте ва шону учун да бу бизин бырынгъы маданиятыбызны бир бёлюгюне тийишли агъамиятын бермей къоймакъ тюз болмас эди.

ЧАРТЛАМА

Алдын ерли чартлама чыкъгъан адамгъа агъачхомуз согъуп, хас макъамина ону тынглата болгъанлар. Айтылагъан сёзлери де болгъан, масала:

**Ва чартлама, чартлама!
Мен токътадым, сен токъта!
Мен де къойдум, сен де къой!**

* * *

ГЪУЛАГЪАЛАЙ

Халкъгъа яман аврув тарыгъанда бары къатынлар жыйылып, бир къарт къатын тюпде берилеген сёзлени къычырып айтып, къалгъанлары тойларда айтылагъан «Гъалалайланы» терсине айтып, «Гъулагъалай» деп алышып айтып, шо аврувну гетмегин талап эте болгъанлар.

**Къуйрукълу юлдуз, киш хундуз,
Тувдунг буса, бат энни!
Элге гелген эммексен,
Гелген бусанг, гет энни!
Гъу-ла-гъа-лай!**

* * *

КЪУРСАКЪ АВРУВНУ САВ ЭТИВ

Гинникден таба йимик авруйгъан бир къурсакъ аврув бола. Шо заманда бирев баш бармагъы булан авруйгъан адамны гиннигин бурагъан йимик этип, булай айта болгъан:

**Эти семизлеге бар!
Экмеги базыкълагъа бар!
Бу амалсызда не этесен?!**

* * *

КИРИНЕ ЭТИВ

Шолай аврувдан авруса, «кирине» де эте болгъанлар:

**Кирине, чыкъ, кирине, чыкъ!
Эти семизлеге бар!
Этмеги къалындагъа бар!
Бу пакъырда не бар?!
Ббё-оп!**

ТИШ АВРУВДАН ЭМ

Тиш аврувну сав этеген гужара (Башлыгент) яда гожала (Алхожагент) деген отну жыягъанда булай айта болгъанлар:

**Гужара деген сен бусанг,
Алма гелген мен бусам,
Мен сени алыр эдим,
Етти аврувгъа эм бусанг!**

Булай айта туруп, бийий болгъанлар, алып гетип барагъанда буса, артына бурулуп къарамай болгъанлар, адам ёлукъса, ону булан сёйлемей болгъанлар.

* * *

ЮЗЕЛДИРИК

Кёстекде шо отгъа юзелдирик дей болгъанлар ва булай айта болгъанлар:

**Юзелдирик деген сенмисен?
Юз аврувгъа эммисен?
Юзелдирик деген сен болгъун,
Юз аврувгъа эм болгъун!**

ГЁЗ ЭТИВ (ДЁРГЕЛИ)

Алдынғы заманларда уллу кьатынлар авруйгъан яшгъа гёз тийген деп, тюкюрюп, яшланы бетине кьолларын тийдирип, шулай айта болгъан:

– Эшекге сыргъа такъгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!
Кёкге батгъыч салгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!
Денгизге кёпюр салгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!
Сююпге тари яйгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!
Хоразгъа этик гийдиргенде,
Онда тийсин сагъа гёз!
Тёре эшекге мингенде,
Онда тийсин сагъа гёз!
Машалла! Машалла!

БОТАЮРТДА АЙТЫЛАГЪАН ТЮРЛЮСЮ

Мишикге мююз битгенде,
Онда тийсин сагъа гёз!
Денгизге кёпюр салгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!
Итге гьалкъа такъгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!
Кёкге батгъыч илгенде,
Онда тийсин сагъа гёз!
Ерге ачгъыч этгенде,
Онда тийсин сагъа гёз!
Чакъгъа буйрукъ бергенде,
Онда тийсин сагъа гёз!
Ай, гюн бирче чыкыгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!
Сююпге тари яйгъанда,
Онда тийсин сагъа гёз!

ЯШЛАНЫ АВУЗ ЯРАТЫВЧУЛУГЪУ. ОЛАГЪА УЛЛУЛАР ЧЫГЪАРГЪАНЛАРЫ.

«Яшлар, яшлар яшасын!» (Алгышдан.)

Яшлар учун чыгъарылгъан яда яшлар озлер чыгъаргъан авуз яратывчу-
лукъгъа яшланы фольклору деп айтыла. Яшлагъа англашылардай тынч сёзлер,
маъна, башлапгъы тарбиялав къастлар, яшланы къувандыардай шат ренклер,
енгил агъым, оюн – булар яшланы фольклоруна хас аламатлар. Нечик, не
учун, къайда къолланагъанын ва башгъа белгилерин гёз алгъа тутуп, яшла-
ны поэзиясын тюрю-тюрю бёлуклеге айыргъанбыз. Амма шо бёлуклени
дазулары гъар заманда да мекенли сызылмагъан. Масала, бешик йырланы ва
ушанывланы бир-бирде айырма бек четим бола.

БЕШИК ЙЫРЛАР (КЪАКЪАКЪЛАР)

* * *

Гъай, гъай, балам, гъай, балам,
Ухайлар этип къой, балам,
Ойнамагъа бар, балам!
Ойнап, гелгир абанга!
Ял ябулсун арбанга!
Ананг сююнсюн, сыргъа,
Ойнама баргъыр къыргъа.
Абанг гирсин уюнге,
Къуйрукъ илсин чоюнге,

Бал тёксюн тулугъунга,
Байтал сойсун тоюнга!
Абанг сагъа гъаз этсин,
Алты къапдан боза этсин,
Эллер танглап къыз алсын!
Янгур явсун, ачылсын,
Акъ будайлар чачылсын!
Сени тапгъан анагъа
Женнет къапу ачылсын!

* * *

Къакъакъ-къакъакъ къаргъалар,
Къанаты сынса, ёргъалар.
Тирмен башда чоргъалар,
Тирмен тюнде балыкъ бар.
– О кимни балыгъыдыр?
– Биякъайны балыгъы!
– Туралиде йылкъы бар,
О кимни йылкъысыдыр?
– Биякъайны йылкъысы!
– Биякъай, къайда барасан?

– Бал ялама бараман.
– Ондан къачан къайтасан?
– Къыш чыкъгъанда къайтаман.
– Къыш чыкъгъанда яз болар,
Бала къазлар къаз болар,
Биякъайгъа ойнама
Арив-арив гъаз болар,
Бабишлери бакъыллар,
Къалавлары къакъыллар!

* * *

Гечелеге къайтгъан юлдузум,
Ягъалагъа тутма къойгъан хундузум,
Ач болгъанда ийме¹ къойгъан чёрегим,
Сувсагъанда ичме къойгъан шербет булагъым,

¹ Ийме – ашама.

Янгурлагъа гийме къойгъан ямучум,
Ламкъалы¹ гюн гийме къойгъан этигим,
Терегим, япырагъым,
Ташы мармар булагъым,
Юхлама ятгъан уланым,
Охума къойгъан Къураным,
Юхулары гелсин гёзюне,
Гёлеклери гелсин тизине!

* * *

Лайла, балам, лайла!
Юхулар гелсин деймен гёзюнге,
Юхлап къалсын деймен оъзюнге!
Къолунга папай да алып,
Ойнамагъа барсын деймен оъзюнге!

* * *

Юхла, мени балайым,
Бешигинге салайым,
Гелин этип йибериц,
Мен артынгдан къарайым.

* * *

Лайла, балам, къозум, лайла,
«Шах» деп явагъан янгур,
«Тап» деп тамагъан тамчы,
Урпагъа да ун да ёкъ,
Шорпагъа да туз да ёкъ.
Ат туягъын тай басар,
Дёрт де уланым бирге оъсер,
Терен харчны салырбыз,
Тойгъунча ашлыкъ алырбыз!
Бийлеге, бийкелеге

Сизин къазакъ² этмесмен,
Гюнлюк ишин ишлеме
Анагъыз да гетмесмен.
Ананг алсын алтын топ,
Сен сав болсанг, маллар кёп,
Гъамри оъзенде сув да кёп,
Башлы тюзде ер де кёп,
Барып, сабан салырсан,
Арив къызны алырсан!

* * *

Мени къызым обалы³,
Он бармагъы къыналы,
Омураву алтын тюймели,
Ала гёзю сюрмели⁴,

Мени къызым гъачынна,
Гъаммары⁵ бар чачында,
Сюрмеси бар гёзюнде,
Сюйкюмю бар сёзюнде!

¹ Ламкъа – хав, шапран.

² Къазакъ – мунда «ялчы», «къуллукъчу» деген маънада.

³ Оба – бетин акъ этмек учун сюртеген зат.

⁴ Сюрмели – чачларын, кирпичлерин къара этмек учун сюртеген зат.

⁵ Гъаммар (гъамарча) – гюмюшден яда алтындан этилген тагъымчакълар, безенмек учун къолланагъан затлар.

* * *

Юхлап-юхлап, залим болсун мени кызым!
Охуп-охуп, алим болсун мени кызым!
Дюнъялагъа малим¹ болсун мени кызым!

* * *

Яшым мени минген аргъумакъ,
Аягъы киш, бойну хош,
Кычыргъанда кёкге булут ясагъан,
Чыкъчыламукъ гечеде,
Санап аякъ басагъан,
Батман-батман ем берген,
Бадиялап, сув берген...

* * *

Дарайлардан гёлек гийсин уланым,
Кыналы кыуйрукъ атгъа минсин уланым,
Гъавалардан къазлар тутсун уланым,
Къалалардан кызылар алсын уланым!

* * *

Лайлалар этемен оъзюнге,
Юхулар гелсин гёзюнге,
Юхла, яшым, юхла, уллу бол,
Опуракъларынг гелсин тизинге!

* * *

Сагъа – хадир, сагъа – алгъыш!
Етмесин сагъа къаргъыш!
Сагъа къаргъыш етмесин,
Сенден девюр гетмесин!

* * *

Хадиргюнлю, хас тонлу яшым,
Хас ягъалы пальтонлу яшым,
Ягъаларына хан гюелер² кьонмасын,
Сюймегенлер сени онгмасын!

* * *

Лайла-лайла ва лайла,
Ухай, лайла ва лайла!
Мени яшыма лайла,
Юхулары гелсин, ва лайла!

¹ Малим болмакъ – белгили болмакъ аты айтылмакъ.

² Хан гюе – мунда хандан тиеген зулму.

* * *

Лайла-лайла ва лайла,
Ухай, лайла ва лайла!
Мени яшыма лайла,
Юхулары гелсин, ва лайла!
Юхлап, турсун бу яшым,
Ойнап къайтсын бу яшым!
Оюлмасын оюнда,

Ер япмасын боюн да,
Оьссюн сувлу тереги,
Шу анасыны гереги!
Яшы яшнап яшасын,
Жижейлер яшы ашасын,
Яшы юз йыл яшасын!

* * *

Къакъ-къакъ этсин къаргъалар,
Сувдан толгъан чоргъалар.
– Сув гесилсе, ким багъар?
– Тирмен тюпде балыкълар.
– Бу да кимни балыгъы?

– Мени яшымны балыгъы!
– Бу да кимни чоргъасы?
– Тирменчини чоргъасы.
– Бу яш кимни торгъайы?
– Анасыны манайы!

* * *

Юхла, балам, бёлелей,
Ананг сенден къувангъыр!
Юхла, балам, бёлелей,
Сен анангдан къувангъыр!
Юхла, балам, бёлелей,
Арбаларынг туваргъыр!

Юхла, балам, бёлелей,
Оьгюзлеринг акъыргъыр!
Юхла, балам, бёлелей,
Мактаплагъа сен баргъыр!
Юхла, балам, бёлелей,
Яшлар сени чакъыргъыр!

* * *

Яшым, яшым, яшасын,
Яш балыкълар ашасын!
Бизге къаршы душманлар
Къара ташлар ашасын,

Къара гюнде яшасын!
Мени аявлу яшым
Охумагъа башласын!

* * *

Мени яшым яшасын,
Яхшылагъа ошасын,
Бир де намарт болмасын,
Гьалал ашын ашасын!

* * *

Талалы-талалы талай ташым,
Талаларда бичен чалалы яшым,
Тарлавда оракъ оралы яшым,
Охумагъа баралы яшым!
Охумагъа баргъан яшым,
Охуп уйге гелген яшым,

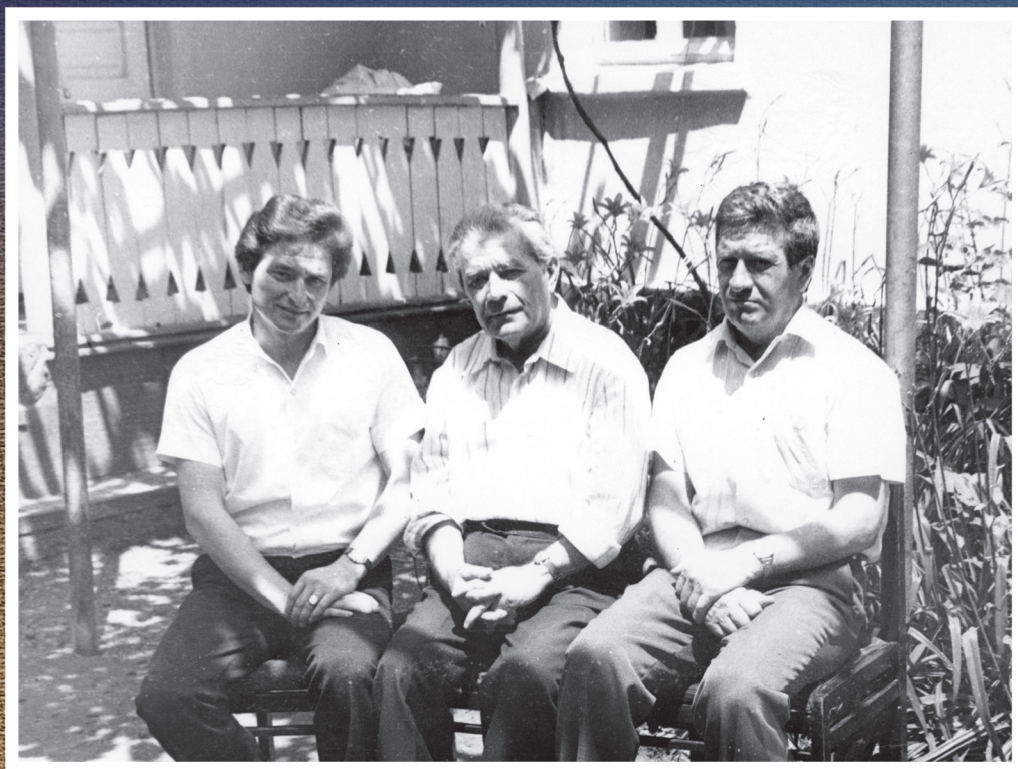
Отавлагъа гирген яшым,
Охувну кёп сюйген яшым!
Балалары бадырасын,
Яшлары жангырасын!
Къуюну суву битмесин,
Душманланы къаргъышы етмесин!

Индекс годовой 63337
Индекс полугодовой 73893

Тангчолпан № 2 – 2018

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке